

2009
54, 2-2. zatia

EUSKERA

2009
54, 2-2. zatia

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque
Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

Gerra Zibila eta euskal literatura
ANA TOLEDO LEZETA (ARG.)

Gerra Zibila eta euskal literatura
ANA TOLEDO LEZETA (ARG.)

EUSKERA

10,00 €

Euskera 2009, 54, 2-2. zatia, 925 - 1188, Bilbo. ISSN 0210-1564

E U S K E R A

GAI BEREZIA

Gerra Zibila eta euskal literatura

Ana TOLEDO LEZETA (arg.)

2009

54, 2-2.zatia

BILBO

ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Telefonoa: 94 415 81 55 • Faxa: 94 415 81 44

e.posta: info@euskaltzaindia.net • weg.gunea.com • www.euskaltzaindia.net

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da

Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones

Cette revue s'échange avec d'autres publications

This journal can be exchanged for others by agreement

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektronikoko edo mekanikoko, fotokimikoko, elektrooptikoko, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen aldeko aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Disèimua: www.ikeder.es

Preinpresioa: Composiciones Rali, S.A.

Particular de Costa, 8-10. 48010 Bilbo

Inprimategia: Baster, Talleres Gráficos, S.L.L.

Pol. Atxukarro, 2, 48480 Arrigorriaga (Bizkaia)

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da, 1920. urtetik argitaratzen dena. Urtean hiru zenbaki argitaratzen ditu, lehena eta hirugarrena, Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen dituztenak (sarrera-hitzaldiak, hizkuntza-arauak, jardunaldiak...), eta bigarrena, Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen dituenak.

Euskerako artikuluak banan-banan katalogatzen eta indexatzen dira *Azkue Bibliotekaren* katalogoan (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) eta erakundearen web guneko bilatzaile berezi batean (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), aldi berean formatu digitalean eskainiz. Orobat, *Inguma* (<http://www.inguma.org>) eta *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>) datu baseetan jasotzen dira.

La revista **Euskera** es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. Publica tres números al año, de los cuales el primero y el tercero recogen los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia (discursos de ingreso, normas lingüísticas, coloquios...), mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales en los varios ámbitos de trabajo de la Academia, reseñas de libros y similares.

Los artículos de *Euskera* son catalogados e indexados en el catálogo de *Azkue Biblioteka*, la biblioteca de la Real Academia de la Lengua Vasca (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) así como en un buscador específico disponible en su página web : (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>) donde además se ofrecen en formato digital. Asimismo se recogen en las bases de datos *Inguma* (<http://www.inguma.org>) y *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>).

La revue **Euskera** est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia, Elle paraît depuis 1920. Trois numéros sont publiés par an, dont le premier et le troisième rassemblent les travaux et activités académiques d'Euskaltzaindia (discours d'intronisation, normes linguistiques, colloques, etc.), tandis que dans le deuxième sont publiés des articles originaux de recherche portant sur l'un des différents domaines de travail de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications.

Chaque article d'*Euskera* est répertorié et indexé dans le catalogue de la *Bibliothèque Azkue*, la bibliothèque de l'Académie de la langue basque (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) ainsi que dans un moteur de recherche spécifique disponible sur son site Web : (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), où ils sont également proposés au format numérique. Par ailleurs, ils sont enregistrés dans les bases de données *Inguma* (<http://www.inguma.org>) et *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>).

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia and has been published since 1920. Issues are published three times a year: the first and third contain the work and academic activity of Euskaltzaindia (induction speeches, language rules, symposia...), while the second is dedicated to publishing original research articles in the various areas of the Academy's work, book reviews and the like.

Euskera articles are catalogued and indexed in the Royal Academy of the Basque Language's *Azkue Library*, (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) as well as on a specific search engine available on its website (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), where they are also provided in digital format. They are also held on the *Inguma* (<http://www.inguma.org>) and *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>) databases.

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA BADIOLA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Idazkari teknikoa: RICARDO BADIOLA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA.
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS.
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA.
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA.
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI.
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE.
Eusko Jaurlaritzza, Hezkuntza Saila. Gasteiz

AHOLKU BATZORDEA

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

XARLES BIDEGAIN
Paueko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea. Baiona

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

INAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

JEAN HARITXELHAR
Bordeleko Michel de Montaigne Unibertsitatea. Baiona

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

INAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JAZINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENEKO OREGI
Eusko Jaurlaritzza. IZOko burua. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madril

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Batzorde teknikoa: JON ARTZA eta PRUDEN GARTZIA (*Euskaltzaindia. Bilbo*).

E U S K E R A

AURKIBIDEA

[931-934] *Sarrera*
TOLEDO LEZETA, Ana M.

IKERKETAK:

[935-951] *Gerra Zibila eta euskal kontagintza*
KORTAZAR URIARTE, Jon

[953-990] *Isiltasunaren gerraestetik gerrari buruzko autobiografira*
TOLEDO LEZETA, Ana M.

[991-1026] *Gerla Zibila: Iparraldeko ikuspegia*
HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean

[1027-1047] *La recuperación de la memoria histórica
en la novela contemporánea vasca*
OLAZIREGI ALUSTIZA, Mari Jose

[1049-1078] *Euskal teatroa gerra Zibilean (1936-37)*
URKIZU SARASUA, Patri

[1079-1108] *Gernikako bonbardaketa euskal literaturan: errepresentazio
eta begirada poetikoak*
RETOLAZA GUTIERREZ, Iratxe

[1109-1126] *Gerra Zibila Saizarbitoriaren Bihotz bi-n: literaltasuna,
alegoria eta beste zenbait hipotesi*
APALATEGI IDIRIN, Ur

- [1127-1147] *Gerra Zibila Ramon Saizarbitoriaren narrazio gintzan*
ALDEKOA BEITIA, Iñaki

LIBURU-AIPAMENAK:

- [1149-1161] Delisle, Jean
La terminologie au Canada. Histoire d'une profession
URRUTIA BADIOLA, Andres
- [1163-1167] Duchêne, Alexandre
*Ideologies across Nations. The Construction of Linguistic Minorities
at the United Nations*
URRUTIA BADIOLA, Andres

* * *

- [1171-1174] *Euskera* agerkariaren idazketa arauak
- [1175-1178] Normas de redacción de la revista *Euskera*
- [1179-1182] Normes de rédaction de la revue *Euskera*
- [1183-1186] Writing guidelines for the journal *Euskera*

Gerra Zibila eta euskal literatura

Sarrera

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzaindia. Donostia

Espainiako Gerra Zibila (1936-1939) amaitu zela hirurogeita hamar urte betetzen zirela eta, Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa Batzordeak (LIB) 2009ko uztailean topaketa bat antolatu zuen UPV-EHUaren XXVIII. Uda Ikastaroen barnean, gertaera hark euskal literaturan izan duen oihartzuna aztertzeko asmoarekin. Topaketa egin zenetik urtebetera, *Eusker*a aldizkariaren zenbaki honetara funtsean han aurkeztu ziren hitzaldiak biltzen dira.

Urteurrenaren kariaz, gatazka hark euskal literaturan hartutako lekua aztertzea zen helburu. Euskal literaturan gai obsesibo bihurtu ez izanagatik, eragin du testurik: topaketa honen marko mugatuan jorragai har zitezkeenak baino gehiago. Ez zegoen aztergaia testu guztietara hedatzerik, ez bazen ikuspegi oso orokorrean gelditu nahi behintzat: hautatzea nahitaezko zen. Osotasuna begipean izaterik ezean, erakuskaririk ahalik eta anitzena ematera bideratu zen xedea. Hau da, Gerra Zibilari buruzko ikuspegiaren mosaiko bat eskaintzera. Gertakaria zirkunstantzia eta esperientzia oso desberdinetatik atzematen duten testuen azterketatik jalgi zitekeen ikuspegiaren mosaiko hori.

Gaiari buruz dokumentatuko da idazlea, baina, azkenean, dokumentuetan behatutakoa bere zirkunstantzietatik eta esperientzietatik iragaziko du, ezinbestean. Alderdi honetatik begiratura alde nabarmenak egon daitezke hirurogei eta hamar urtetan barrena Gerra Zibilaz jardun duten testuetan eta ez bakarrik denboraren igarotzeak munduan kokatzeko eran aldaketak ekartzen dituelako. Izan ere, denbora aldi horretan gertakaria bizi izan zutenek utzitako testigantzei, gertakaria bizi ez zutenena batzen zaie. Bestalde, ez da orduko euskaldun guztiek modu berean pairatu zuten gertakaria: Iparraldekoek hurbil-hurbil ikus zezaketen, gatazka-gunetik at, ordea, eta, honenbestez, ez zuten jasan Hego aldekoek bezala. Gertakaria bizi izan zutenen artean ere bada alderik. Esaterako, lubakiaren alde batean eta bestean borroka egin zutenen ikuspegia, nekez izan daiteke berdin-berdina.

Honela bada, zirkunstantzia eta esperientzia oso desberdinetatik idatzitako testuetan eraikitako irudien bilgune izatea bilatzen du artikulu-multzo honek. Zirkunstantzia eta esperientzia desberdinetatik idazten du gatazkaz Iparraldeko

bizilagunak eta garaikide duen Hegokoak, atzerrirako bidea hartu duenak edo diktaduraren azpian bizi denak, gerra bizi izan zuenak edo iturrien bidez haren berri izan duenak... Ondorioz, ez dute irudikatuko berdin gerra hori.

Aztergai hartutako testuen generoan ere aniztasuna bilatu da. Prosa narrati-boa adierazpide duten testuek jasotako testigantzei buruzko azterketak ugariena izan arren, bada poesia edo antzertia adierazpide izan dutenez diharduenik. Literatur genero tradizionalen barrutitik kanpo ekoiztutako berbaldien azterketa ere jo da: “Gerra Zibila: Iparraldeko ikuspegia” artikulua lekuko.

Aniztasuna, halaber, artikulua desberdinen aztergaien zabaleran: idazlan jakinak Gerra Zibilaz eraikitako irudiaren azterketara arreta bildu duen artikulua ondoan, –“Gerra zibila Saizarbitoriaren *Bihotz bi*-n: literaltasuna, alegoria eta beste zenbait hipotesi” kasu-, idazlan desberdinek Gerra Zibileko gertakari zehatzaz eraikitako irudiaz aritu dena dago: “Gernikako bonbardaketa euskal literaturan: errepresentazio eta begirada poetikoak”. Hauekin batera, bada ardatz diakronikoan kokatuz, ikuspegi orokorragoa ematen duenik: Gerra Zibilaren gaiak euskal idazlanetan barrena egindako ibilbideren bati heltzen diotenak, hain juxtu.

Beraz, Gerra Zibileko egunetan kokatu eta orduko gertaerez euskal testu-multzo batek jasotzen duen begiraden mosaiko bat eskaini nahi luke artikulubilduma honek.

Gertaera historiko bat begiratzen dute idazleok, baina ez arkeologia egitea xede izanaz. Arkeologia egitea, edozein kasutan, historialariaren lana litzateke; izan ere, historialariari zorrotasuna eskatzen zaio gaiaren erabileran, ahalik eta modurik zientifikoenean gertaera batzuen berri ematea: denotazioaren esparrutik, zeinu linguistikoaren eta honen bidez izendatutako erreferentearen artean ahalik eta harremanik unibokoena ezartzea eskatzen duen mintzaira erabili behar du. Bestelakoa da literaturaren bidez gertaeren berri emateko modua: konnotazioaren esparrukoa, zeinu linguistikoaren eta honen bidez izendatutako erreferentearen arteko harreman pluralean oinarritua eta, horrenbestez, interpretazioetara irekia. Irudiak, sinboloak,... eraikitze ahalmena du.

Bere testua mamitzeko Gerra Zibilaren gaira jotzen duen literatura egileak, historialariak bezala, gertaera errealez dihardu. Haatik, talaia desberdinetatik behatzen dute gertaera, baita mintzaira-modu desberdinez baliatuz adierazi ere behatutakoa. Artikulu-bilduma honen asmoa literatura egileak gertaera historiko horretaz eginiko “berreraiketa” aztertzea da: basatikeria hark iradoki diona atzematea, hain zuzen ere.

Gerra Zibila eta euskal kontagintza

KORTAZAR URIARTE, Jon

Euskaltzain urgazlea eta

Literatura Ikerketa batzordekidea

Euskal Herriko Unibertsitatea

Jasotze data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Espainiako Gerra Zibilak (1936-1939) euskal kontagintzan (nobelan nahiz ipuingintzan) izan duen eragina aztertzerakoan, gaiari egiten zaion lehen hurbilketa zabaletariko bat dela kontuan izanik, lan honek beharbada hainbat alde orokor samarrak ager ditzake. Lehen eskema bat eskaintzea da asmoa, euskal literaturaren historian gertatu diren aukera ugarien ikuspegia eskaintzearen.

Hitz-gakoak: Euskal Literaturaren Historia, Gerra Zibila, Nobela eta Ipuingintza.

A la hora de abordar el tema de la Guerra Civil española (1936-1939) en la narrativa del País Vasco, es decir en la novela y en el relato, tengo presente que esta es una de las primeras aproximaciones extensas al tema, y que, por ello, el presente trabajo puede padecer de algunas generalizaciones. Su objetivo preferente es intentar fijar un primer esquema, con sus limitaciones, que contemple las posibilidades variadas que se han producido en la historia de nuestra literatura en lengua vasca.

Palabras clave: Historia de la literatura Vasca, Guerra Civil, Novela, Narrativa.

En abordant le thème de la Guerre Civile espagnole (1936-1939) dans la narration du Pays Basque, c'est-à-dire dans le roman et dans le récit, je n'oublie pas que c'est une des premières approches développées du sujet, et que, par conséquent, ce travail dégage peut-être quelques généralisations. Son objectif principal est d'essayer de fixer un premier schéma, avec ses limitations, qui envisage les diverses possibilités qui se sont produites dans l'histoire de notre littérature en langue basque.

Mots-clés: Histoire de la littérature Basque, Guerre Civile, Roman, Narration.

When addressing the issue of the Spanish Civil War (1936-1939) in the narrative of the Basque Country, that is, in the novel and in the lengthy story, please bear in mind that this is one of the first comprehensive overviews on the subject, and, therefore, this work may suffer from some generalisations. Its principal objective is the attempt to set an initial layout, with its limitations, that contemplates the varied possibilities that have occurred in the history of our literature in the Basque language.

Keywords: History of Basque literature, Civil War, Novel, Narrative.

Sarrera

Espainiako Gerra Zibilak (1936-1939) euskal kontagintzan (nobelan nahiz ipuingintzan) izan duen eragina aztertzerakoan, gaiari egiten zaion lehen hurbilketa zabaletariko bat dela kontuan izanik, lan honek beharbada hainbat alde orokor samarrak ager ditzake. Lehen eskema bat eskaintzea da asmoa, euskal literaturaren historian gertatu diren aukera ugarien ikuspegia eskaintzearen. Beraz, agian ez dira emankizunen guztien berri emango, baina saiatuko da ulermen eskema orokorra eskaintzen.

Gure hitzaldi honetan azaldu nahi genuke nola osatu den gaiari buruzko ibilbidea euskal literaturan. Kontua da oso garbi agertzen direla aro desberdinak (kronologia) eta aro bakoitzean erabili den genero literarioa.

Laburpen nagusi gisa, aro hauek aipa genitzake Gerra Zibilari buruzko narraitibari dagokionez:

- 1) Literatura, propaganda. 1930.
- 2) Nobela alegorikoa. 1940-50.
- 3) Autobiografia fikzionatua. 1960.
- 4) Autobiografia. 1970.
- 5) Bigarren belaunaldia. Besteen memoria. 1980.
- 6) Bigarren belaunaldiaren bigarren aldia. 1990.
- 7) Nobela historiko berria. Azken garaiak.

1. Literatura, propaganda

Lehen aro batean, gerra piztua zegoelarik, literaturaren lehen helburua propaganda egitea da.

Euskal Herrian leialek mantendu zituzten botere egiturak martxan, artean kazetak eta idazteko sistema nagusi bat, propaganda barne zelarik. Alderdien egunkariak Gerra Zibila aipatu zuten bai kazetaritzan, berriak ematerakoan,

bai literatura egiteko orduan. Horrela bai *Euzkadik*, *Egunak* edo Alderdi Komunistaren *Euzkadi Rojak* eman zituzten lanak eta literatur lanak euskaraz

1937ko urtean eta *Eguna* egunkarian guda garaiko kontakizun bi argitaratu ziren. Entzutetsuena Txomin Arrutik, Mendi Lautak, argitaratu zuen *Loretxo* da. Egunkarian hamar ataletan argitaratu zen.

Maiz eleberri deitu izan bada ere, *Loretxo* kontakizun luze edo nobela laburra da, eta ziurrenik, amaigabea. Dena dela, gerraren esperientzia kontatzeko lehen ahalegina.

Lehen kapituluetan kontakizunaren gaiak zerikusia du ohitura eleberrigintzarekin. *Loretxo* kanpoko, Madrileko, Xabierrekin ezkontzekoa da, baina lotura horrek gora beherak izango ditu (ez du narratzaileak ongi ikusten harremana) eta azkenean, euskal abertzale den Yonekin ezkonduko da. Bigarren aldean, abian, *Loretxo* eta Yon ezkonduko direnean, nobelak maiteen arteko eskutitzak transkribatzen ditu, atal batean Yonenak eta bestean *Loretxorenak*. Yonek Elgetan eta Legution bizi izandakoa borroka kontatzen dio *Lortexori*, eta honek herrian bizi den egoera berri eta lazarria du bere gutunen gai nagusi, faxisten menpean bizi duen egoera mingarria.

Ipuin luze horrek baditu bere joera bereziak, hala nola, maila narratiboen konbinaketa, eta, inoiz, *Loretxo* protagonistak bere buruari buruzko berriak irakurtzen ditu aldizkari baten, eta beraz, “mise en abyme” teknika erabiltzen du. Gutun teknika ere ez da nolana hiko. Yonek bere gutunetan gudan daraman eguneroko bizitza kontatzen dio *Lortexori*. Dena dela, *Gerra Zibilari* buruzko lehen testigantza dugu euskal letretan eta egunerokotasunari oso lotua agertzen da.

Esteban Urkiaga, *Lauaxetak* (1905-1937) ipuin bi argitaratu zituen *Gudari* aldizkarian. “El fusil del abuelo” eta “Campa de Gustiz Edera” ipuinen izenburuaren ondoan argitalpenak jarri zuen “(Traducido del Euzkera)” lema. Egileak hala jarri bazuen horrela izango zen, euskaraz idatziak eta gero gazteleraz emanak, nahiz eta gazteleraren zuzenak zalantza jartzen duen irakurlearen burmuinetan.

Ipuin bien gaia desertoreen inguruan da. Borrokara joan gabe ihes egiten dutenen historia. Ipuin biotan Lauaxetaren joera modernista nahastatzen da guda giro mingotsarekin, eta salaketa politikoarekin.

Beste alde batetik Alderdi Komunistak argitaratzen zuen *Erri* aldizkarian ikusten dira euskaraz idatziriko eta Gerraren gaia hurbiletik jarraitzen duten artikuluak.

1938. urtean eta Andoni Ruiz de Azua, Ogoñope, idazlearen zuzendaritzapean *Euzkadi* egunkaria Bartzelonan argitaratu zen. Bertan, noski, Gerrari buruzko zenbait ipuin eta kontakizun argitaratu ziren. Bartzelonako *Euzkadin* idazle bik hartzen dute parte berezia: Andoni Arozenak (ez dut bere izaerari buruz daturik aurkitu, soilik A-BI ezizenarekin sinatzen zuela) eta Errose Bustintzak, “Mañarikok” (1899-1953).

A-BIk erregistro bikoitza darabil. Oraindik jarraitzen du gerra aurrean nagusi zen ohitura-zaletasunarekin, baina ezin du gerraren gaia alde batera utzi eta horrela argitaratzen ditu “Yone” edo “Patxi eta Pello Bartzelonan” kontakizunak. Errose Bustintzak kontakizuna lantzen du: “Axe bai gudarija!”, “Gudari errime bat” eta “Igone gexozaña” deituriko lanetan, eta gainera bere editorial gisako hausnarketetan: “Bildurra bai, baña larregirik ez”, edo “Gudia, zoritxar andija da” deituriko artikuluetan.

2. Nobela alegorikoa. 1948-1957

Gerra Zibilari buruzko lehen nobela Buenos Airesen argitaratu zen 1948an, Jose Eizagirrek (1881-1949) idatzirik; egilea Zuzenbidean aditua zen, EAJko kidea eta Espainiar Gorteetako biltzarkide (1918an). Nobelari *Ekaitzpean* jarri zion izenburua.

Egilearen helburua honako hau zen:

Aizkenengo gure gudate izugarriaren zipriztin beltzak mendian izkutatuta dagoen baserri bateraño nola iritxi diran, gaitzat artuta (4 or.).

Ez da nobela autobiografikoa inondik ere, eta euskal paisaia idilikoaren gainera jausten den gerra zibilaren orban beltza batik bat ideologikoa da. Baserrian bizi direnek gerraren ondorioak jasango dituzte: seme zaharrena galduko dute, reketeekin (militarrekin batera altxaturikoekin) joanik, borrokarako prestatzen ari zela; gertaera horrek ez du nobelan uste bezainbateko eraginik, ez baitu narrazio-eraginik izango. Gero, familiak gudari abertzale zauritu bat jasoko du etxean, kristau-errukiaren izenean; horrek herriko karlisten etsaigoa ekarriko die, eta ez diete bakerik emango. Bestalde, alaba zaharrena soldadu batez maiteminduko da, eta errepublikazaleen aldera igaroko berarekin. Bidaian lagun izango dute aitona zaharra, familiako burua, aspaldiko karlista; zilegitasunaren izenean, errepublikazaleen alde jarriko da.

Jose Eizagirrek nobelara ekarri nahi du abertzaleen tesi kuttun bat: berak zirela karlisten idealen oinordeko benetakoak, eta ez Francoren alde ari ziren reketeak. Gerra zibilak askoz ere pisu txikiagoa du 1950. urtean Argentinan argitaratu zen *Bizia garatza da* nobelan. Jon Andoni Irazusta (1884-1952) zen egilea, eta Eizagirre bezala, bera ere Gorteetan Diputatua izan zen 1932-1937 urteen artean.

1957. urtean eta Baionan Seber Altube euskaltzainak (1879-1963), A. Lertzundi izenburupean *Laztantxu eta Betargi* deituriko nobela argitaratu zuen. Nobelaren oinarria artifizio metanarratiboa da. Narratzaileak eskuizkribu bat aurkitu du eta zuzendu eta aukeratu egiten du. Laztantxuk Arrasturi deituriko hirian (izen horretan ahalegin handi gabe irakurri dezakegu Arrasate) bere Betargi senarraren gorpua aurkitzeko egiten dituen ahaleginetan oinarritzen da. Betargi fusilatu egin dute Donostian altxamenduaren ostean, eta faxistek ez dute gorpua itzultzen eta emazte gaixoak bide nekagarria (Kalbarioa izendatzen da nobelan bertan) egin beharko du gorpua ikusi arte.

Benetan gertaturiko ekintzetan oinarritu bada ere, idazleak molde estetiko desberdinak batu ditu testuan, nahasketa berezia sortu arte. Errealismoa bada, baina era berean, protagonisten izenek sinbolismoaren lirismoari sor diote poetikotasuna, eta errealismoaren kutsuaren aurrean, egileak nahiago izan du eskuizkribu aurkituaren teknika erabili urruntasuna lortzeko asmoz. Bikoiztasun

estetikoak badu bere paralelotasuna gai aldetiko bikoiztasunean. Bi baitira nobelaren gaiak: alde batetik, EAJ alderdiak mantentzen duen analogia adierazten du: benetako karlistak ez dira Francorekin altxatu direnak, EAJren magalean bukatu dutenak baino, eta puntu honetan Eizagirrereren tesia defendatzen du nobelak; eta beste aldetik, autobiografiaren mugak ukitzen ditu *Laztantxo eta Betargik*, egoera latzaren kontakizuna abordatzen duen neurrian.

3. Autobiografia fikzionatua. 1961

Norberaren esperientzian oinarrituriko kontakizunak dira autobiografiak. Baina horretarako lehen pertsonaren kontaketa ezinbestekoa da. Autobiografia fikzionatuan oinarritzko ekintzak egileak bizi izandakoak izan daitezke baina narratzaileak hirugarren pertsonan kontaktzen ditu fikziozko pertsonaien bizi-uneak balira bezala.

Arlo eta genero honetan lehenik, Martin Ugaldere (1921-2004) kontakizunak ditugu. 1961an Caracasen, non baitzegoen atzerriraturik eta kazetari lanetan aritzen baitzen, *Iltzaleak* konkakizun-liburua argitaratu zuen. Inondik ere, bildumari *Gizerailtza* izenburua eman nahi izan zion, liburuaren aurkibidean ikusten denez, baina azken unean iritzia aldatu zuen, eta azalean beste izenburu hori ageri da. Lehen kontakizunean, “nazionalak” Andoainen sartu zirenekoa kontaktzen du. “Gizerailtza” ipuinean, lehen pertsona kontaktzen dira gazte baten gorabeherak; familia beldurrez dago, altxatuak badatozelako; 15 urteko mutila ihesi doa, eta bakardadea sentitzen du (egilearekin parekotasun handia du noski); etxera itzultzen da, hutsik aurkitzen du; gero, Nemesio euskal abertzaleak hartuko du etxean, eta gizon hori nola atxilotzen eta fusilatzen duten ikusiko du; lehen pertsona adierazten du hori guztia.

Lehen ipuina, autobiografiaren ikuspegitik kontatua, hurbiletik ari da kontaktzen. Gainerako kontakizunak ez dira halakoak, haiek urrundik idatziak baitaude, egoera pertsonal eta politikoari aurre egiten dion nerabe baten begiradan oinarriturik.

Dena dela, Martin Ugalde idazle berezia dugu euskal letretan, 1961. urtetik aurrera Gerra Zibilaren gaia ia bakarra da bere kontakizunean. Egileak historia ziklo osoa kontatu du bere ibilbide narratiboan: gerra nola heltzen den herrira, nola ihes egiten duten herritarrek, deserriratzea, eta exiliotik egindako itzulera. *Iltzaileak* ipuin liburua argitaratu zuenetik aurrera, baina genero ia bakarra landuko du: autobiografiaren fikzionalizazioa, garai batzuetan autobiografiak indarra hartzen duelarik, eta beste batzuetan, balantzaka, fikzioak gaina hartzen duelarik bere kontakizunean (batez ere Gerra ondorengoa kontatzen duten nobela zein ipuinetan, ihesaren historia *Erretiradako tren*a (1997) lanean, eta deserritik itzulera *Itzulera baten historia* (1990) nobelan. Baina autobiografia eta fikzioa banatuta daudela ikusteko, nahikoa da ohartzea nobelen kronologiak ez duela jarraitzen historiaren denboraren jarraipena.

Gerrako gaia 1997. urtean *Erretiradako tren*a argitaratzen duenean egingo ditu, nire uste apalean Martin Ugaldek bere ikuskizunaren sintesi nagusiak. *Iltzaileak* laneko estetikatik hurbil, kontakizunak han erabilitako teknikak darabiltza: lehen pertsonan kontatzen duen narratzailea, pertsonaia umiletan jarritako fokalizazioa, elipsiak moteltzen duen ohitura joera, espresionismoaren erabilera. Bildumari izenburua eman dion ipuinean, autobiografiara hurbildu da egilea. Bilbotik Santanderrera Erretiradako trenean doa protagonista. Egilea bezala, 1921. urtean jaio zen, eta 16 urte ditu, horrexegatik ezin izan du ihes egin barkuz eta trintxerak egitera behartuko dute.

4. Autobiografia. 1964. 1973-1983

Autobiografia fikzionatuarekin gertura hasten da autobiografia agertzen gure literaturan. Lehen-lehenik Sebastian Salaberriaren lana dugu, baina ondoren, eta Aita Zavalaren lanari esker, zenbait bertso zalek beren autobiografiak argitaratuko dituzte *Auspoa* sailean, jada 70. hamarkadan.

Sebastian Salaberria (1915-2003) armada frankistan ibili zen soldadu. Kontrako aldean, anaia zeukan. Borroka batean elkarren kontra aritu ziren, eta

bera zauriturik gertatu zen. Salaberriaren anaiak pentsatu zuen berak egin ziola tiro. Nobela autobiografiko bat idatzi zuen gertaera hari buruz: *Neronek tirako nizkin* (1964).

Badira beste lan autobiografiko batzuk ere, egileek gerran izandako gora-beherak kontatzen dituztenak. Hona batzuk:

- Sabin Irizar (1923-): *Txingo. Gertaldi eta ibilkeriak* (1973); euskal haurrak Frantziara eta Belgikara eramane zituztenekoa.
- Salbador Zapiain (1913-2000): *Txantxagorri kantaria* (1979).
- L. Alkain: *Gerrateko ibillerak* (1981).
- Patxi Lazkano: *Tiro tartean bertsotan* (1983).
- Zubikarai, Agustín (1914-2004): *Makillen egunak. Guda baten kerizpe eta autsetan.* (1983).

Adibide horiek guztiak ezaugarri berak dituzte. Auspoa sailerako idatzi zizuten (Zubikarai egindakoa izan ezik). Sail hori bertsolaritzari buruzko gaierarako sortua izan zen. Testuak narrazio lineal batek ildotik idatziak dira, ahozko estiloan; oso gutxi sakontzen da sentipenetan, eta ekintzak hartzen dira oinarritzat; askotan, axaletik adierazi eta ia ez dira garatzen. Salbuespenzat jo liteke Pablo Fermin Irigarayk (1869-1949) idatzitako gerra garaiko autobiografia, *Gerla urte, gezur urte*, 1993an argitaratua, nahiz eta gertaerak jazo ziren garaian idatzia izan. Horrek garrantzitsua bihurtzen du memoria autobiografikoaren kontagintzan.

Celia Fernandez Prieto irakasleak (2000) autobiografiaz dio ezen genero horretan “la memoria no es tanto usada cuanto *representada, tematizada, figurada*”. Beraz, autobiografiaren azterketa bikoitza proposatzen du: maila epistemologikoan, memoriaren fidagarritasunaren arabera, eta maila diskurtsibo eta testualean.

Lehen kontua memoriaren fidagarritasuna da, eta kontuan izan behar da:

- a) memoriak asmatu egiten duela, sortzailea dela.

b) eta, halaber, memoriak ahaztu ere egiten duela; kontuan izan behar da, memorian datuak gerizatzen direla, estutu eta elkarri lekua kentzen diotela (2000, 71).

Autobiografia-generoan, egileek badakite:

conscientes de que no pueden fiarse ingenuamente de su memoria y de que escribir su propia vida es construirla, producirla (¡invertirla?); por otra parte el contrato genérico requiere de ellos un compromiso de sinceridad y de veracidad (2000, 72).

5. Bigarren belaunaldiaren kontagintza. Besteen memoria

Bigarren aro bat ezartzerakoan, kontuan hartu beharko genuke ezaugarri hau: egileek ez zuten pairatu gerra; gerra ondoren jaiorik, ez dute berek bizitako historia kontatzen, gurasoek bizitakoa baizik. Besteren memoriaren kontagintza dugu, memoriari, batik bat gurasoenari, eusteko ahalegina.

Euskal Herrian, besteen memorian oinarrituriko literatura Trantsizioaren garaikoa da. Gerra Zibilari eta beste memoria horri buruzko lehen lana Jose Austin Arrietaren (Donostia, 1949) *Abuztuaren 15eko bazkalondoa* (1979) da; lan horretan, Donostiako jai nagusiaren bazkaria familia giroan ospatu ondoren, aitak semeari gerrako gorabeherak kontatzen dizkio, fikziozko autobiografia bat onduz. Hala ere, nobela ez da aitaren memorian soilik oinarritzen; gerra ondorera ere kontatzen du, eta frankistak Donostian uda igarotzen zutenekoa, eta seminarioa uztea erabakitzen duen apaizgai baten narrazio autobiografikoa.

Nobelak garrantzi handia du, memoria kolektibo baten oinarriak eraikitzen hasten delako; gero, euskal kontagintzan erabiliko den mekanismo bat sartzen du: aitaren monologoa transkribatu eta arbuioaren mitoa eraikitzea.

Denboraldi luzea kontatzen zuten nobelak dira Joan Mari Irigoienek lanak (1948), batik bat beraren lan nagusia: *Poliedroaren hostoak* (1983). Egileak egitura konplexuko familia-sagak osatzen ditu, eta lehen karlistadaraino jotzen

du atzera, karlisten eta liberalen arteko gorabeherak aztertuz denboran zehar, harik eta egitura poliedriko konplexu bat osatzen duen arte.

Amalio Blanco-ren azterketetan, giza memorian historia zenbateraino agertzen den ikus daiteke, eta Pennebaker-en (1993, 49) ondorioak laburbiltzen ditu:

a) Lo más probable es que las memorias colectivas se formen y se mantengan en torno a acontecimientos que representen cambios significativos a lo largo de la vida de la gente. Ocurre, sin embargo que este tipo de sucesos afecta de manera distinta en función de la edad;

b) cuando la gente piensa y habla abiertamente de los sucesos se están poniendo las bases de la memoria colectiva;

c) aunque la gente evite hablar de manera abierta sobre determinados sucesos ello no impedirá que sigan afectando a los individuos, sobre todo si éstos piensan de manera permanente sobre ellos;

d) cuando un suceso ejerce un impacto colectivo suele tener una concreción en conductas individuales compartidas;

e) con el transcurrir del tiempo, la gente tiende a mirar hacia atrás y a conmemorar el pasado en ciclos de 20 ó 30 años (Blanco, 1997, 95).

Arrietak eta Irigoienek idatzitako nobelek osatzen duten memoria besteri hartutakoa da, eta abertzaletasunaren ikuspegitik kontatua.

Eta horiei Koldo Izagirren (1953) kontagintza gehitu beharko genieke: *Euzkadi merezi zuten* (1984). Gerra zibilari buruzko aurrenekoetako nobela korala da. Izagirrek, hizkuntzaren tenka baten bidez, 30eko hamarkada erabiltzen zen prosa gogorarazten du; denbora bat baino areago ahots bat eraikitzeke sortutako prosa barrokoa.

1987an, lan bitxi bat argitaratu zen; Gerra Zibila atzean zegoen, eta hondo historiko horretan mugitzen ziren pertsonaiak. Inazio Mujika Iraolaren (1963)

Azukrea belazeetan liburuaz ari naiz. Juan Rulforen eragina nabaria da liburuan; mexikarraren lanean kristinoen gerrak duen eginkizun bertsua du Gerra Zibilak Mujikarenean; hondo bat eraikitzen du, eta hortik mito edo sinbolo bihurtzen ditu narrazioetan agertzen diren gertaerak.

6. Bigarren belaunaldiaren bigarren aldia

1991an, Bernardo Atxagak (1951) gazte nobela bat argitaratu zuen: *Behi euskaldun baten memoriak*; bigarren belaunaldiak eginikotzat jo daiteke lan hori. Dena dela, gaiari dagokionez, aldaketa handia dakar, nahiz eta gazteei zuzendurik egon. Ezaguna denez, lan horretan Atxagak historia garaikidea hartzen du alortzat.

1993 eta 1995 artean, euskaraz hiru nobela argitaratu ziren gerra zibilari buruzkoak, eta laugarren batek ere jorratzen du gaia bidenabar. Egileak, 40ko hamarkadakoak ziren, eta gaiari lotzeko ikuspuntu desberdinak hautatu zituzten.

Luis Mari Mujika (1939) da lehena, *Lohitzu herrian uda partean* (1993) nobelarekin. Gerra zibilaren aurreko egunetako oroitzapenak kontatzen ditu; herri baten gorabeherak eta auzo arteko liskarrak kontatzen dira, zer datorkien jakin aurretikoak.

1994an, Joan Mari Irigoienek *Consummatum est* nobelaren azken orrialdeetan Gerra Zibilean gertatutakoaren laburpen bat egiten du.

Patxi Zabaletak (1947), Euskal Herriari eskainitako trilogia batean, *Badena dena da* (1995) argitaratu zuen. Estatu kolpearen unean hasten da nobela, eta Nafarroako Erriberan eta Mendian kokatzen, karlisten aldeko ekintzaileen muin-muinean. Eslogan erretorikoen atzean gordetzen den handinahi zekena eta gerraren ondorengo ustelkeria erakusten ditu egileak.

Urte berean (1995), Patri Urkizuk (1946) *Zoazte hemendik* argitaratu zuen, bere aitaren historiaren kronika nobelatua, 1936 eta 1940 artekoa. Patricio Urquizuk borroka utzi eta bestaldera pasatzea erabakitzen du, Iparraldera, baina han ere ez du bakerik aurkituko.

7. Nobela historiko berria

Hirugarren aldi historiko batean eraikitzen den memoriari eta 2000ko hamarkadan Gerra Zibilari buruzko literatura sorkuntzari Nobela Historiko Berria deritzo Ana Luengok (2004), betiere Nobela Historiko Tradizionalarekin kontrakotasunean.

Haren ustez, Gerra Zibilari buruzko nobela berri horiek biltzen dituzten ezaugarri nagusiak hauexek dira:

1) Alejamiento de la correspondencia fiel a los hechos históricos. En cuanto a la ficcionalización de otros referentes históricos como acontecimientos, batallas, personajes o lugares, también aparecen de alguna forma parodiados, desfigurados, exagerados, desplazados cronológicamente o negados [...] se han usado recuerdos que perviven en la memoria colectiva y que por ello se han moldeado mediante la inhibición, la confrontación o la repetición.

2) En la NNH no existe un tiempo lineal, sino que muestra la historia sin un relato primero claro, y hasta en diferentes des(órdenes) temporales [...] Esto replantea el concepto de realidad y de legitimación de la historia narrada.

3) En la NNH se da una individualización deliberada del narrador y de sus perspectivas y se acepta su subjetividad y hasta el desconocimiento de parte de la materia histórica. También se manifiesta desde la perspectiva de personajes, sea mediante la focalización interna, sea mediante diálogos, cartas, monólogos o narraciones dentro de la diégesis.

4) Gracias a esa multiplicidad de perspectivas, se da una mayor reflexión metahistórica tanto del narrador como de los personajes. Siguiendo a Hayden White y su concepto de “metahistoria”, se entendería tal elemento en cuanto que el aspecto narrativo y el interpretativo tienden a ir juntos y a confundirse.

5) En la NNH se organiza a menudo la historia pasada desde el relato primero situado en el presente. Este tipo de novela histórica ha sido considerada como un rasgo constante en el replanteamiento posmoderno [...] Se presenta el acontecimiento pasado, pero a la vez se marca la contemporaneidad en el discurso de un narrador y un narratario extra o intradieéticos, lo que no deja lugar a dudas de que se están narrando situaciones ya pasadas también a nivel diegético. [...] opino que lo que marca un hito es que obliga a que haya dos ejes temporales continuamente interrelacionados dentro de la narración.

6) La memoria posee un papel relevante como recurso para presentar el pasado cuando ambos niveles temporales conviven [...] Y, por ello, la memoria colectiva cobra importancia a nivel diégetico, pues muestra los caminos de conmemoración pública entre los personajes.

Euskal narraziogintzako egilerik garrantzitsuenetako bat Ramon Saizarbitoria (1944) da, eta hark erakutsi du modurik egiazko eta ahaltsuenean, eta aldi berean erarik poliedrikoenean, memoriaren garrantzia eta Gerra Zibilaren gaia Euskal Herrian. 1996an *Bihotz bi. Gerrako kronikak* argitaratu zuen; bi gerrari buruzko nobela modu eredugarrian eraikitzen du: sexuen arteko gerra eta gerra zibila. Bi planotan garatzen da nobela: alde batetik, ezkontzaz kanpoko maitasun bat kontatzen da, gizon xeble baten eta Violeta izeneko emakume baten artean; gizonak entziklopediak saltzen ditu, eta emaztea hiltzeko asmotan dabil; emaztea, Flora, Molly Bloom-en isla da. Darabilen hizkuntzak eta teknikak Joyce-ren *Ulisses* oroitarazten du. Beste alde batetik, Gerra Zibilaren garaiko istorio bat kontatzen da, gizonaren aitaren eta Violetaren amaren arteko harremanari buruzkoa. Argumentu horren matazaren inguruan, egileak sagardotegi batean biltzen ditu Gerra Zibileko galtzaile batzuk, behin eta berriro beren istorioak kontatuz, nahiz eta narratzaileak antzematen dien “bizitza osoa elkarri kontatua ziotela zirudien”.

Nobela hori, bere konplexutasun guztiarekin, Nobela Historiko Berriaren baitan koka daiteke Gerra Zibilari dagozkion istorioak kontatzen dituen zatie-

tan. Ramon Saizarbitoriaren ezaugarri nabarienetako bat da narratzaile ez-fidagarri batean oinarritzea. Kontatzen duena zalantza betetik kontatzen du; inoiz ez gaude ziur zer gertatu ote zen benetan, narratzailea ez baita gai Egia kontatzeko. Beraz, egia jakin ezin badugu, egia txikia geratzen zaigu. Egileak galtzailekiko eta haien historiarekiko mirespena agertzen du, eta bere lanetan horri eusten dio. Nolabait, memoria kolektiboari eutsi, eta sortu egiten du.

Egile horrek idatzi du gehien euskaraz memoriari buruz. *Hamaika pauso* (1995) liburuan, frankismoak azkena fusilaturikoen bizitza kontatu zuen. Nobela hartan esaldi giltzarria zen: “Memoria plater hautsi bat da”, berriro itsatsi ezin den zatia. Esaldi horrek postmemoriaren arrastoan jartzen gaitu, memoria postmodernoarean bidetik; egilearen lanetan, memoria da gai-ardatz nagusia.

Gizarte-memorian espezialistak diren James Fentress y Chris Wickham-ek idatzi dutenez, memoria aldakorra da:

La memoria social suele ser selectiva, distorsionada e imprecisa (James Fentress y Chris Wickham, 2003, 26).

Ramon Saizarbitoriaren narratiba memoria ez-fidagarri hori zehazteko fikzioztat har dezakegu; memoria hori hauteslea da eta gauzak itxuraldatu eta denborari egokitu egiten ditu.

Memoria jorratzen duen beste nobela nagusi bat Bernardo Atxagaren (1951) *Soinujolearen semea* (2003) dugu.

Posmodernotzat jo ohi den lan bat izanik ere, historia zentzu hegeliarrear (modernoan) kontatzeko ahalegina nabaria da. Lan horrek Euskal Herriaren historiaren narrazio-ziklo bat ixten du; ETaren bortxakeria frankismoaren bortxakeriaren ondorioztat agertzen du. Soinujolearen semea pertsonaia jabetzen da aitak zer adierazten duen: frankismoaren onarpen soziala; beraz, aita kolaborazionista da.

Nobelan, leku eta objektu jakin batek batasuna ematen diote testuari. Hala, baserriko ezkutalekua daukagu, karlisten gerra garaitik erabilia. Hantxe ezkutatzen da Don Pedro 1936an, frankistengandik ihesi.

Narrazioak bi plano ditu, eta historiaren ikuspegi subjektiboa eskaintzen du, egia historikoaren fikzioaren bidez; denbora desordenaturik dago, denbora-maila zenbait nahastuz; denbora hori batzuetan zehatza da, eta beste batzuetan lausoa, zehaztugabea. Nobelak denbora historikoari buruzko gogoeta egiten du, orainalditik antolatzen da lehenaldia, memoriaren baliabide gisa, eta horrek bihurtzen du Nobela Historiko Berriaren erduetako bat.

Gerra Zibilaren presentzia geroago eta sarriago agertzen da ipuinen, kontakizunen liburuetan. Horrela aipagarria da Eider Rodriguezek (1977) agerituriko *Eta handik gutxira gaur* (2004) liburuan izenburu berdina duen ipuina.

2005. urtean Koldo Izagirrek (1953) *Sua nahi, Mr. Churchill* ipuin liburu gogoangarria argitaratu du. Bertan eman zuen "Idazlea" ipuin miresgarria. Hainbat gai gogor aipatzen dira nola hala: fusilatuen gorpuen aurkikuntza, memoriaren indarra eta bete beharra, eta batez ere, erailearekin bizibeharrak sortzen duen tentsio amaigabe eta suntsitzailea.

2007an bi kontakizun argitaratu dira Gerra Zibilari buruzkoak. Inazio Mujika Iraolak idatzitako *Sagarrak Euskadin* eta Jokin Muñozen (1963) *Antzararen bidea*, seguru asko azken aldian Gerra Zibilari buruz idatzi den lanik behinena. 60ko hamarkada jaiotako idazlea izanik, haren lanak Nobela Historiko Berriaren ezaugarriak jasotzen ditu; gaurko ikuspegitik kontaktzen du istorioa, gerra aurreko garaian lau lagunek bizi izandako gorabeherak. Narrazioak bi plano ditu: 2003ko urtea, ama bat bere seme Igorren heriotzaren arrazoiak aurkitu nahirik, prestatzen ari zen bonba lehertuta hil baita. Ama horrek eramango gaitu bilbean zehar, Jesusengandik (emakumeak zaintzen duen zahar bat, Donostiako frankisten artean kide garrantzitsua izana) Nafarroako Erriberako Trilluelosen Errepublikara garaian bildu zen lagun koadrilarraino. Haietako bakoitzak bere zoria izan zuen: Jesusek lagunak eta idealak utzi eta erreketean sartu behar izan zuen; haren lagunak berriz fusilatutak bata eta beste eraila izan ziren. Argazki bat; koadrilako kide baten aurpegiak Igorren antza du, Lisaren seme hilarena; hortik pizten da emakumearen jakin-mina, eta Nafarroako Erriberan Altxamenduaren ondorengo egunetan izandako errepresioaren egiaren bila hasiko da.

Lan honek dirulaguntza bat jaso du “Hacia una teoría de la Historia Comparada de las literaturas del dominio Ibérico” (HUM 2007-62467) proiektuaren baitan, Fondos FEDER-ek sustaturik (zuzendaria: Fernando Cabo Aseguinolaza doktorea, Santiago de Compostela-ko Unibertsitatea).

Halaber, lan hau GIC 10/100 eta IT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHUK eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

BEISEL, Inge (editora) (1997): *El arte de la memoria: incursiones en la narrativa española contemporánea*. Ask. Mannheim.

BLANCO, Amalio (1997): “Los afluentes del recuerdo” in RUIZ VARGAS, José María: *Claves de la memoria*. Trotta: Madrid.

FENTRESS, James; WICKHM, Chris (2003): *Memoria social*. Frónesis. Cátedra. Valencia.

HALBWACHS, Maurice (2004): *La memoria colectiva*. Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza.

HIRSCH, Marianne (2000): *Family frames. Photography, narrative and postmemory*. Harvard, Universitu Press.

HUTCHEON, Linda (2000): “Irony, Nostalgia and the Postmodernism” in VERLIET, Raymond and ESTOR Annemarie: *Methods for the study of Literature as Cultural Memory*. Rodopi. Amsterdam-Atlanta, GA. 189-207.

KEUNEN, Bart (2000): “Cultural thematics and Cultural Memory: Towards a Socio Culrural Approach to Literary Thermes” in VERLIET, Raymond and ESTOR Annemarie: *Methods for the study of Literature as Cultural Memory*. Rodopi. Amsterdam-Atlanta, GA. 19-30.

LUENGO, Ana (2004): *La encrucijada de la memoria*. Tranvía. Berlín.

SCHWAN, Gesine (2000): “La idea de punto final. Memoria, olvido y democracia”. *Pasajes*. 3. Agosto 2000. 7-12.

VILAVEDRA, Dolores (2006): “A Guerra Civil na narrativa galega. Un ámbito moral”. *Grial*. 170. 128-133.

Isiltasunaren gerraostetik gerrari buruzko autobiografiara

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzaindia

Deustuko Unibertsitatea

Euskaltzain osoa eta Literatura Ikerketako batzordekidea

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Gerra Zibilaren amaieraren (1939) ondoko hogei eta bost urteetan kontaktaren barrutian gerra honek izan zuen oihartzuna eta oihartzun horren nolakotasuna aztertzen da. Gerra-garaian bertan bada gerrate-egunetan gertaerak kokatzen dituen kontaktarik: Mendi-lauta goitzenaz baliatuz, Domingo Arrutik “Loretxo” (1937) argitaratu zuen. Alabaina, gerra-ostean euskarazko adierazpen oro desagertu egiten da Hego Euskal Herrian. Muga hauetatik at berreskuratuko da euskal testuaren argitalpena. Gerra Zibilaren egunetako gorabeherez, nahiz eragin zituen ondorioez, diharduten lehen kontaktak Hego Euskal Herritik kanpo argitaratuko dira: Jon Andoni Irazustaren *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950), Sebero Altuberen *Laztantxu eta Betargi* (Baiona, 1957) eta, azkenik, Martin Ugalderen “Gizeaitza” (Caracas, 1961). Gerraren amaieratik mende laurdenera dator Sebastian Salaverriaren *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) autobiografia, gerratean egin zituen ibileren berri emanaz: horra hor gerraren gaiari heltzen dion Hego Euskal Herrian argitaratutako lehen kontaketa.

Hitz-gakoak: Isiltasuna, salaketa, erailketa, gertaera erreala, lekukotasuna, autobiografia.

Se estudia la resonancia que alcanzó la Guerra Civil (1936-1939) en la producción narrativa durante el cuarto de siglo que sigue a su conclusión. Tras un breve análisis de “Loretxo” (1937) de Mendi-lauta (pseudónimo de Antonio Arruti), publicado en plena guerra, se constata la desaparición de toda manifestación literaria en euskera en la postguerra inmediata, hasta su recuperación de la mano de escritores exiliados. Se examinan los textos narrativos que sitúan los hechos narrados en algún momento de la Guerra Civil o relatan acontecimientos provocados por ella: *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950) de Jon Andoni Irazusta; *Laztantxu eta Betargi* (Baiona, 1957) y “Gizeaitza” (Caracas, 1961) de Martin Ugalde. Por último, el relato autobiográfico *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) de Sebastián Salaverria, rememora sus experiencias en la contienda: ya ha transcurrido el primer cuarto de siglo para cuando hace su aparición el primer relato publicado en el País Vasco peninsular que aborda sucesos de la Guerra Civil.

Palabras clave: Silencio, denuncia, asesinato, hecho real, testimonio, autobiografía.

Le retentissement qu'a suscité la Guerre Civile (1936-1939) est étudié dans la production narrative durant le quart de siècle suivant sa fin. Suite à une brève analyse de « Loretxo » (1937) de Mendi-lauta (pseudonyme d'Antonio Arruti), publié en pleine guerre, on constate la disparition de toute manifestation littéraire en basque dans l'après-guerre immédiate, jusqu'à sa récupération de la main d'écrivains exilés. On examine les textes narratifs qui situent les événements narrés à un moment de la Guerre Civile ou qui relatent des événements provoqués par elle : *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950) de Jon Andoni Irazusta ; *Laztantxu eta Betargi* (Baiona, 1957) et « *Gizerailtza* » (Caracas, 1961) de Martin Ugalde. Enfin, le récit autobiographique *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) de Sebastián Salaverria, remémore ses expériences dans la lutte: le premier quart de siècle s'est déjà écoulé quand le premier récit publié au Pays Basque péninsulaire qui aborde les événements de la Guerre Civile voit le jour.

Mots-clés: Silence, plainte, assassinat, fait réel, témoignage, autobiographie.

The repercussion that the Civil War (1936-1939) obtained in the narrative production during the quarter of a century following its end is analysed. After a brief analysis of "Loretxo" (1937) by Mendi-lauta (the pseudonym of Antonio Arruti), which was published during the war, the disappearance of all Basque literary expression in the immediate post-war period, until its comeback at the hands of exiled writers is corroborated. The narrative texts that place the facts described at any given moment of the Civil war or related events caused by same are analysed: *Bizia gamatza da* (Buenos Aires, 1950) by Jon Andoni Irazusta; *Laztantxu eta Betargi* (Bayonne, 1957) and "Gizerailtza" (Caracas, 1961) by Martin Ugalde. Finally, Sebastián Salaverria's autobiographical story *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) calls up memories of his experiences in the war: by now a quarter of as century having elapsed since the first narrative making its appearance in the peninsular Basque Country that addresses the events of the Civil War.

Keywords: Silence, accusation, murder, true story, testimony, autobiography.

“Isiltasunaren gerraostetik gerrari buruzko autobiografiara” izenburupean, gerraren amaieraren ondotik (1939) gertaera honek zenbaterainoko oihartzuna izan zuen euskal narratiban aztertuko da. Amaitu eta hurrengo hogeita bost urteetan izandako oihartzuna ekarriko da lerro hauetara, ez bakarrik jada denbora-tarte esanguratsua igaro delako, baita juxtu urteurren horrekin batera argitara ematen delako Hego Euskal Herrian gerrako oroitzapenak jasotzen dituen lehen eleberria. Argitalpen-lekuak badu garrantzirik; izan ere, Hego Euskal Herrian Gerra Zibil hori irabazi eta galdu dutenak bizi dira eta irabazi dutenek daukate agintea Espainian. Beraz, batetik, kontatzen diren gertaerak bizilagun ugari bizi eta pairatutakoak dira; bestetik, agintean daudenentzat ere, oso gai “sentsiblea” da.

Gerra bukatu ondorengo da isiltasuna; alegia, ez gerraz ziharduen kontaketarik, ez bestelakorik, plazaratzea. Aurretik, gerra-garaian, egin baitziren gai desberdinak zerabiltzaten kontaketak. Gerra-garaian bertan, “Mendi-lauta” goitizenaz baliatuz, Domingo Arrutik “Loretxo” (1937) argitaratu zuen *Eguna* egunkariaren orrialdeetan. Toma Agirrek, berriz, *Uztaro* (1937). Toma Agirre-ren eleberria ez bezala, Arrutirena gerra-egunetan kokatzen da. Folletoi gisa argitaratua, badu folletoi kutsurik ere: guraso karlista aberatsek beren alaba Loretxo Madrilgo udatiar handiki batekin ezkondu nahi luketen arren, honek Yon maite du. Yon, madrildar handikiaren aurrean, langile soila da; Loretxoren gurasoen ideologiaren aurrean, abertzalea. Haatik, 36ko gerrak atea joko du aurreikusten zen maitasun-istorioaren garapena baldintzatuz. Beren alderdikoek gerran eginiko sarraskiak ikusita, aurreko atxikimendu politikoa epeltzen eta hozten joango zaie Loretxoren gurasoei. Yonen alderdia, berriz, gero eta gehiago onartzen dute, azkenean Loretxorentzat mutilik egokientzat jo arte.

Loretxoren gurasoek bi gazteen arteko maitasun-harremana bedekatzeko zeuzkaten eragozpenak gainditu egingo dira, nahiz eta kontaketan zehar ez azaldu nola gainditzen diren oztopo horiek. Berbaldiak ez du jasotzen Loretxoren gurasoengan emandako bilakaera. Yon gudu-zelaian den bitartean gertatutako aldaketa da, baina tarte horretan kontalariak testuratzen duena ez da, ez Yonen ibilerak, ezta gurasoen pentsamenduaren bilakaera ere. Besterik da

Yon gerran dabilen garaian testua betetzen duena: maiteminduek elkarri igortzen dizkioten gutunak. Loretxok bidalitako eskutitzetan iragarritako berrira mugatzen da honen gurasoen jarrera-aldaketari eskainitako tartea. Ez gurasoen jarrera-aldaketa egiten joan den bide bezala erakusten da, ez Yon gerra den esperientzia latz hori nola doan bizi izanaz testuratzen da. Honela bada, “Loretxo” gerra-egunetan kokatutako kontaketa izan arren, ez dago gerraren kronikarik. Besterik da testuak jasotzen duena: beren maitasun-istorioa bizi izateko bi gaztek dauzkaten oztopoen gainditzea, gerrako gorabeherak direla eta. Berez, kontatuak izatera iristen ez diren gerrako gorabeherak izango dira eragozpenak gainditzea lortuko dutenak.

Gerraostean euskal adierazpen literarioa isildu egiten da Hego aldean. Ez da gerraz diharduen adierazpen literarioa isiltzen dela, baizik eta adierazpen literario oro. 1946. urte arte itxaron behariko da narratiban lehen argitalpenarekin topo egiteko. Ez hori bakarrik, argitalpen-lekua atzerrian kokatzen da: Buenos Aireseko Ekin argitaletxea. Urtebete lehenago argitaratua zuen Telesforo Monzonek *Urrundik* (1945) poema-liburua Mexikon.

Gerrak atzerriratu duen Jon Andoni Irazusta tolosarraren *Joanixio* (1946) da Ekin argitaletxeak kaleratzen duen lehen euskal eleberria. Atzerriratzen den pertsonaia baten istorioa kontatzen du. Atzerriratze hau, ordea, ez da, egilearena bezala, arrazoi politikoetatik eratorria, baizik eta soldadutza ekiditeak eta bizimodua aurrera atera beharrak eragina. Gizarte-errealitatean indiano bezala ezagutzen den pertsonaia moldatzen du: Ameriketara joan, bertan aberastu eta itzultzen dena, han irabazitakoen errentetatik bizi izateko aurrerantzean.

Atzerriratu diren pertsonaiak plazaratzen ditu Irazusta atzerriratuak, baina motibo desberdinek eragindako atzerriratzeak aurkezten ditu. Lehenbiziko eleberrikoa bizimodua irabazi beharrak ekarri zuen berekin, bigarrena, berriz, Gerra Zibilak.

Irazustak 1950. urtean argitaratuko du bere bigarren eta azken eleberria. Handik bi urtera, 1952an, zendu zen. Bigarren eleberri horretan, *Bizia garatza*

dan Gerra Zibilak bultzatutako atzerriratzea dakar. Andoni Uriaurre eta Ander Zubiburu “guda madarikatu baten ostikadak biali zitun” Kolonbiara. Gerra Zibila da erbestaldiaren kausa.

Irazustak ez du aztertzen kausa. Kausa aipatu eta, atzerriratu diren bi pertsonaien gorabeherak jarraitzen ditu. Gerrak errotik moztu du beren bizitza. Borteleko portutik Kolonbiarantz ateratzen diren egunetik ez dute zorionaz gozatuko. Beti gogoan izan zitekeena eta izan ez dena... Egonezina, erraiekin bakerik eza, artegatasuna... nagusitzen doaz eta sentimendu hauei aurre egiteko barne-bakea eta zoriona bilatzeko ahalegina. Ez dute lortuko, ordea. Gerrak “elbarriturik” utzi ditu eta Kolonbiako erbestaldiak erakusten du zorigaitzera kondenaturik daudela. Ez dira helduko beren bizitza berregitera. Gerrak atzerrira bidali ditu. Gerra horrek, bestalde, ez du eragin bakarrik beraiengan. Beren ingurukoengan ere eragin du, buruan zeuzkaten egitasmoak gauzatzea zapuzteraino. Nahiz eta maitasunik aitortu gabe izan, bakoitzak bere maitea zuen eta, atzerrian beraiekin bizitza berregiteko asmoa hartzen dutenean, bataren maitea lekaima sartua da, bestearenak, kapitain batekin izana du alaba. Eragozpen hauek gaindiezinak dira edo, gainditzen direnean, beranduegi izango da. Hala, gerraren ondorioak heriotzako orduraino pairatuko dituzte.

Irazustaren bi eleberrri hauen tartean Jon Eizagirrek bere eleberrri bakarra argitaratuko du: *Ekaitzpean* (1948). Beste tolosar atzerriratu batengandik datorren eleberrria da. Halaber, atzerrian argitaratua: Buenos Aireseko Ekin argitaletxean. Irazusta eta Eizagirreraren biografietan bada osagai komunik: jaioterria, erbesteratu behar izan zutenak izatea, atzerrian eleberrriak argitaratu izana, jarduera politikoa (adibidez, biak izan ziren diputatuak Madrileko Gorte Nagusietan), biak Zuzenbidea ikasitakoak izatea...

Zehazten ez den arren, *Ekaitzpean* eleberriko jazoerak 36ko gerra-garaian kokatzen dira, gertaldi horretara igortzen duten hainbat erreferentziari esker jakin daitekeenez. Haatik, ez du gerraren kronikarik egiten.

Lehenik eta behin zaila zuen kronika egitea, istorioaren berri emateko egingdako aukeraren ondotik:

Euskeraz irakurtzeko zaletasuna pixtu-arazi eta errezagotatik egintza onen geiena alkarrizketa-eran antolatu det. Eta ala, alkarrizketaz egiña dagona arturik, antzokirako ere errez antzestu liteke¹.

Badirudi, *Basotarrak* (1913) opera-libretoaren egilea ere bazen Eizagirre, antzerkian narratiban baino erosoago sentitzen zela. Agerian uzten duena behintzat zera da, kontatzea baino nahiago duela pertsonaien arteko solasa. Beraz, kronikarik ez zuen egin, tarte oso apala hartzen baitu kontaketak. Gainera, kontaketa horretara ez da ekartzen gerra, baizik eta Aitzondo baserriko bizimodua. Kontaketan ausente dago gerra: Aitzondo baserrira noizbehinka ate-joka datorren gertaera baino ez da, bertako bizilagunengana berri txarren bat ekarri, noski. Eroapenarekin jasaten duten berria da, betiere.

Irazustak bezala, gerra madarikatu eta, gerraren eragin kaltegarriak pairatzen dituzten pertsonaiei ematen die bizitza Eizagirrek.

50. urteen inguruan hasten da berriro plazaratzen euskal adierazpen literarioa Hego aldean. Gerraren amaieraren hamargarren urteurrenarekin batera etorriko da Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu, euskal-sinismenaren poema* (1949) idazlan poetikoa. Hurrengo urtean lehen eleberria, eleberri laburra: Jon Etxaideren *Alos-torrea* (1950). Handik bost urtera, berriz, egile beraren *Joanak-joan* (1955). Eleberri historikoa lantzeari ekin zion bi idazlanotan eta, aurrerantzean ere, eleberri-mota horri eutsiko dio: Etxaideren jardun narratiboa iraganeko gertaera eta pertsonaia historikoei gobernatuko dute. Dena den, lehen aldi hurbilean bizi izan duen gertaera historiko dramatiko horretara, 36ko gerrara, ez du joko bere kontaketak osatzeko. Ezta Jose Antonio Loidik ere: nahiago du *Amabost egun Urgain'en* (1955) eleberriaren bidez euskal polizi eleberriari lehiatila irekitzea. Ezta Txillardegik ere, nahiz eta adinarengatik gerrako oroitzapenen bat izateko modua eduki. Txillardegik gogoeta sakonetan barneraturik dabilzan euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia gatazkatsuak ekarriko ditu,

¹ Eizagirre'tar, Joseba (1948): "Aurretik", *Ekaitzpean. Ipuinberri*, Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires, 4. or.

Leturiaren egunkari ezkutuan (1957) eta *Peru Leartza'kon* (1960). Barnean dararmaten gatazka, ordea, ez da Gerra Zibilak eragina.

1. Sebero Altube: *Laztantxu eta Betargi* (1957)

Gerra zibilaren egunetan kokatuz, gerraren gordintasuna eta krudelkeria erakusten duten pasarteak jasotzen lehena Sebero Altube izan zen *Laztantxu eta Betargi*ekin.

Gerra hasi eta gutxira, 1936. urtearen amaiera aldera, Hego Euskal Herritik atzerriratu zen Altube, 1958an itzuli zen. Urtebete lehenago Baionan argitaratu zuen aipatu kontaketa. Ez zen izan kontaketa oso ezaguna argitaratu zenean², ezta gaur egun ere. Inprimatutako aleen kopurua txikia izateaz gain, isilpean banatu zen Hegoan³.

Gerra Zibilaren gatazkarik bizi izan ez zuen leku batean argia ikusi zuen idazlanaren egilea izanagatik, uko egin zion egiletasuna modu gardenean adierazteari. Bigarren abizenaz baliatu zen eginkizun horretarako: A. Lertxundi euskaltzainak izenpetzen du. Goitzenaren erabilerara jo ez bazuen ere, ez zuen

² Deigarria egiten da, adibidez, Andima Ibiñagabeitia bezalako euskaltzale batek kontaketa honen berririk ez izatea. Honela zioen behintzat Martin Ugalderen *Hltzaiileak* (1961) ipuin-bildumari hitzurrea egitean, 1960ko abenduaren 3ko datarekin: “Bearrezkoa genuen euskotarrok ere gudu-literatura gartsu bat, eta literatura orri asiera ezin obeagoa ematen dio Martin Ugalde’k bere ipui auekin. Negargarria, baiña oraindik euskaldun batek ere ez ditu liburuetan euskeraz eman orduko gertari deitoragarriak. Mututasun lotsagarrienean diraute oraindik ere”. Ibiñagabeitia’tar, Andima: “Itz bi”, Ugalde, Martin (1985): *Hiltzaiileak*, Erein, Donostia, 6. or. Litekeena da *Laztantxu eta Betargi* ezagutzeko aukera handirik ez izatea Ibiñagabeitiak; izan ere, 1947an hartu behar izan zuen atzerrirako bidea eta, nahiz eta 1954 arte Parisen bizi izan zen, urte horretatik aurrera Guatemala du bizileku, harik eta 1956an Caracasera doan arte. Beraz, Ibiñagabeitia Ameriketan dago erbesteratuta Altubek Baionan argitara eman zuenean bere eleberria.

³ Bere bigarren deituraz argitaratu zuen Baionan 1957. urtean eta isilpean banatu zen mugaz hemendik. “Argitaraldi tipiaz gainera zabalkunde eskasa izan zuen, garai hartako egoerak berakin zituen eragozpenegatik”. San Martin, Juan (1979): “Hitzaurre gisa”, Altube, Seber, *Laztantxu eta Betargi*, Hordago, Donostia, 7. or.

nahi izan bere burua zeharo agerian jartzea, Gerra Zibilean parte hartu ez zuen estatu batean kaleratu arren liburua. Badirudi babes bila dabilela bigarren abizen ezezagunagoan bere burua gordeaz.

Istorioak Laztantxu eta Betargi pertsonaiak aurkeztu eta, labur-labur, ezkondu aurrean –1935ko urrian ezkondu ziren– bizi izan zuten gertaeraren bat edo beste kontatzen du. Senar-emazteak zein zoriontsu diren azaldu ostean, data jakin batean kokatzen da: 1936ko uztailaren 18a. Hortik aurrera gerraren txinpartek harrapatuko dute gertaeren garapen-leku den Arrasturi, harik eta 36ko urriaren 21ean, beste 22 lagunekin batera, Betargi fusilatzen duten arte. Laztantxuk Arrasturitik Donostiara ekarri zituzten mutil hauen destinoa zein izan zen jakiteko egindako gestioez jarduteaz gain, beste fusilamendu eta sarraski batzuen berri ere emango du, gertaeren kontaketa amaitu aurretik. Kontatutako istoriotik ateratzen dituen ondorioak bilduaz ixten du idazlana.

Edizio-prestatzaileak hitzaurrean bertan iragartzen duen bezala, Laztantxu eta Betargiren istorioa du gune kontaketak, baina, bereziki, Betargi atxilotu eta Arrasturitik Donostiara dakartenetik, han eta hemen galdezka ibili ondoren, Laztantxuk fusilatu egin dutela jakiten duen arteko gertaerak jasotzen ditu. 1936ko urriaren 21eko data Laztantxu eta Betargiren istorioaren muin-muinean kokatzen da: ordu arteko gorabeheraz kontalariak kontatutakoa pertsonaiak karakterizatzeko bitarteko besterik ez da. Bestela esanda, aurreko jazoeren kontakizuna, urriaren 21eko gertaeraren krudelkeriaren neurria iradokitzeke baliabide da.

Behin Betargi hilik eta Laztantxu horren jakitun, istorioa bere amaierara hel dadin alderdi bat gehiago gelditzen da jorratzeko: fusilamenduaren kausak. Halako zigorra zein delituk eragin ote zezakeen jakitea geratzen da, lehenik eta behin ezagutu nahi delako, baina, baita zurrumurru guztien “zerbait egingo zuten” horri aurre egiteko ere. Fusilamendu hauen ondotik Arrasturin bizi izan zituzten zenbait gerra-ekintzek eta hauek eragindako gizarte-giroak, azkenean, gogaitu egingo dute Laztantxu eta sorterrria uztea erabakiko du. Oraindik istorioak Laztantxuk Betargiren azken uneei buruzko xehetasunak jakiteko (non hil zuten, nola, non ehortzi...) egindakoaren berri emango du.

Horrela bukatzen da istorioa, nahiz eta berbaldiak jarraitzen duen istorio horretatik ateratzen diren ondorioak eranstekeo.

1.1. Benetan gertatu zena

Altubek edizio-prestatzaile moduan –eta ez egile moduan– aurkezten du bere burua. *Laztantxu eta Betargiri* eginiko hitzaurrean hainbat argibide eman zituen, besteak beste, honakoa: Arrasturiri eta bere inguruetan gerra-garaian gertatutakoez diharduten Udalatxeko Ortulauaren paperak eskuratu zizkioleta. Paper horiek eskuan, edizioa prestatu du:

Nik, neronek, egia esan, auxe besterik ez tet egin: idazle orren *Paper-zati* ugariak, ordenatu lénbizi; gero, apartatu Arrasturiri-ko gertaerai dagozkienak; eta azkenez, *Laztantxu*, emakume gazte ta ederraren istori unki garriari dagozkionak, bereiztu eta antolatu (17. or.).

Harreman zuzenik ere ez da egon “benetako idazlearen” eta edizio-prestatzailearen artean, bitartekari batek ekarri baitizkio paperak:

Eta ¿nor oté degu “Udalatxeko Ortulau” ori berori? Eztakit neronek ere. Neri *Paper-zati* aiek ekarri zizkidanak, mixteriorik aundienaz, éskuratu zizkidan, ixilpeko kondizio orrekin emán omen zizkioten berari ere, eta ala entrégatzen zizkidala esan zidan (14. or.).

Gertaera errealean kontakizuna egitera doalarik eta, gainera, gerran galtzaile izan zirenak bidaide hartuta, gerra irabazi zutenak agintean daudela, Udalatxeko Ortulaua idazlea goititzen soilean gelditzen da. Are gehiago: Altubek berak ere ez du ezagutzen. Beste norbaitek helarazi dizkio paperak. Testuinguru sozio-politikoak eskatutako zuhurtzia-neurriei erantzuteko modua izan daiteke. Babesa babesaren gainean: Altubek bere burua gorde ezezagunagoa den bigarren abizenaren estalpean eta, “benetako egilearena”, “Udalatxeko Ortulaua” goitzenaren azpian.

Beraz, Udalatxeko Ortulauaren paperak abiapuntu, A. Lertxundik prestatu du edizioa, prestatze-lan honetan lizentzia aski zabaletara joz; izan ere, ordenatu ez ezik, hautatu ere egin du argitaratzera zihoana:

Au egiztatzeko, Laztantzuren egintza maitagarri asko kontatzen ditu Udalatxeko Ortulauak; bat auxe (18. or.).

Gehiago oraindik, edizio-prestatzailearen esku hartzea ez da mugatzen materiala hautatzera. Bada besterik ere: dela bere ahotsaz baliatzea Udalatxeko Ortulauak idatzitako pasarteren bat aurkezteko⁴ nahiz iruzkintzeko edo, irakurleari argibideren bat gehitzeko⁵, dela Udalatxeko Ortulauaren idatzia zuzenean gabe, bere ahotsetik iragazita emateko... Ez du eragozpenik, ezta lehen pertsonan presente egiteko ere: “eta... ¡nik dákit ba, zenbat olako edertasunez horniturik erakusten digun!” (18. or.).

Jakina, zeinahi eleberrigilek erabil dezakeen baliabide batera jo du Altubek, idatzia helarazi egin diotela adieraztean eta idatzi hori jaso bezala ez duela argitaratu agertzean. Dena den, zein bestek igorritako paperen edizio-prestatzaile izan, zein, seguruago dena, edizio-prestatzaile legez aurkeztea baliabide literario hutsa izan, idazlanaren argitalpen-urteko egoera sozio-politikoak gomendatutako jantzia izan daiteke, babesteko jantzitako mozorroa, hain juxtu.

Egiletzaren auzia argitzeko eginkizunaz gain, besterik ere bereganatzen du hitzaurreak: *Laztantzuxu eta Betargik* kontatzen dituen gertaerak egia historikoren kategorian txertatzen ditu.

Juan Carlos Guerrak non edo non azaldu zuen Arrasturiko haurren kanta bat oinarri hartuz, gezurra eta egia aurkajartzen ditu, Laztantzuxu eta Betargiren istorioaren egia kontatzera igaro aurretik eta, kontatu ostean, istorio honetatik ateratako ondorioekin idazlana ixten du.

⁴ “*Laztantzuxuren* doiak, onela agértzen dizkigu Udalatxeko Ortulauak:” (18. or.). “*Txanton* zeritzaion lagun batek, onela kóntatu zion ‘Udalatxeko Ortulau’ari” (48. or.). “*Udalatxeko Ortulauak*, ona emen, ori, nola esplikatzen digun” (113. or.).

⁵ “Apaiz ori nor zan eta abar, kontatu nizkizun, lenago ere, irakurle” (95. or.).

Honela dio Guerrak azaldutako haurren kantak:

Sa-Mikolas Santua
 Udalatxen Ortua
 Anboto Anboto madarikatua
 Sa-Mikolas, Triskiltras

Guerra jaunak, auxe zion: *Udala*-aitza ta *Anboto*-aitza, aurrez-aurre aurkitzen diralarik, elkarren etsai bailiran agértzen omen ditu kantu orrek (15. or.).

Altubek bere egiten du Guerraren ikuspegia eta, ildo horretan kokatuz, azalpenak ematen ditu. Azalpenok Laztantxu eta Betargiren istorioaren euskarri nagusi eraiki eta, berauen argitan istorioa irakurtzera gonbidatzen du.

Anbotoko Damak fama txarra omen zuen. Dama honen zerbitzariak, berau bezala, sorginak, herririk herri ibiltzen omen ziren gezurrarekin eta azpikeriarekin jende artean drogak eta nahasteak ipintzen. Ez da horrelakorik gertatzen Udalaizten. Udalaizten, haitz artean ba ei da, zelaitxo bat, ortutxo bat, baratze bat. Oso antzina komentu txiki bat omen zegoen eta bertan lau bosten bat fraile penitentzia gogorak eginaz. Fraile horiek ere biltzen ei zituzten inguruko herrietako berri onak nahiz txarrak, baina Anbotoko sorginena ez bezalako erabilera egiteko, jende artean bakea eta kristautasuna zabaltzeko baitzituzten.

Altuberentzat berari idatziak helarazi dizkion Udalatxeko Ortulaua idazleak “Praille ongille oien lana egin nai duala dirudi; eta au, idazle arrek ere, *Anbotoko Sorgin*en lan geiztoak erremeditzeko, gaur ere bai-báitira, *Sorgin* aien antzeko gaizkille gezurtirik asko” (16. or.). Egia zalea zelako, hain zuzen ere, ezarri zion idazle horrek Udalatxeko Ortulaua izena bere buruari.

Ondorioz, egia kontatuko du bere idatzietan Udalatxeko Ortulaua izendatzen den idazleak. Egia, Anbotoko sorginen lan gaiztoak erremediatzeko. Alegia, Gerra Zibileko gertaerez barreiatutako gezurrei aurre egiteko.

Altubek eginkizun pedagogikoa ematen dio hitzaurreri: argitaratzera doan kontaketaren giltzak adierazten ditu bertan. Lehenik eta behin, egia da kon-

tatzera doana, ez du, ez handitu, ez murriztu, kontatuko dituen gertaeren neurria. Bigarrenik, bada Anbotoko sorginik berriak oker zabaltzen dituenik “droga eta azpikerietan” jardunaz. Laztantxu eta Betargiren istorioa bi oinarri hauen argitan atzeman behar da. Bada, oraindik, hirugarren printzipio bat ere hitzaurrean, Laztantxu eta Betargiren istorioa amaitu ostean aterako diren ondorioekin harremanetan dagoena: Jaungoikoa eta Lege Zaharra banderapean bakarrik dago zuzentasuna.

Beraz, kontatutako gertaerak horrela jazo zirela sinetsiz irakurri behar da istorioa: egia historikoari erantzuten dio kontaketak. Egia historiko hori ezin jar daiteke auzitan. Ez dago, ezta ere, interpretazioen menpe. Udalatxeko Ortulaua da egiaren jabe dena eta ez zaie jaramonik egin behar Anbotoko sorginen lan gaiztoetatik jalgitzen diren esamesei.

Gertaera historiko batzuen berri ematera doa, benetan gertatu ziren jazoerak kontatzera doa, baldintza jakin batzuetan: batetik, gertaera horietan parte hartu zuten batzuk edo gertaera horiek ezagutu zituzten batzuk bizi dira; bestetik, lekuko izan ziren guzti horiek, atxikimendu handiago edo txikiagoarekin, gatazkaren alde batean ala bestean kokatu ziren eta, azkenik, nork bere aldean ikusi nahi luke arrazoiz beterik. Egoera honetan epai historikoa egitera doa. Hitz batean, lehen aldia eta idazketaren garaia orain aldia, biak daude jokoan; alegia, lehen aldiko gertaerek, gerrako gertaerek eragindako hondamendi eta nahigabe itzelean zein alde jokatu zuten zuzen argitzeak berebiziko garrantzia du, nola hondamendi eta nahigabe horiek pairatu zituztenei begira, hala etorkizunari begira: historiak gertaera horiez egingo duen epaia guztiek irabazi nahi dute, alde batekoek zein bestekoek.

Altube Gerra Zibileko gertaera batzuk salatzerako dator eta, aldi berean, epai historikoa egitera. Horretarako, dirudienek, ez du aski kontatutako istorioarekin eta hitzaurrea eransten dio. Kontatutako istorioak egia historikoari erantzuten diola bermatzeko bitarteko du hitzaurre hori. Altubek edizio-presatzaile soilaren egitekoa bereganatzen du eta Udalatxeko Ortulauari egosten dio egiletza. Haatik, “egile ezezagun” horrek bazuen aurkezpen eta berme beharrik. Berme osoa emateko eginkizuna betetzen du hitzaurreak: Altube edi-

zio-prestatzaileak Arrasturiko gertaerak kontatzen dituen Udalatxeko Ortulaua bermatzen du. Bermea emateko jotzen du Arrasturiko haurren kantara. Kanta hau abiapuntu harturik aurkajartzen ditu Udalaizteko Ortua, antzina lau bost fraileren komentu txikia izana, eta Anboto madarikatua. Egilea, Udalaizteko fraile horiek bezalakoa da eta ez Anbotoko sorginak bezalakoa. Egileak Udalatxeko Ortulaua izena darama “egi-zale zalako”.

Benetan gertatu zena kontatzen duela dioenez Altubek, asmazioak ez du lekurik. Berez, asmazioa, leku eta pertsona errealak babesteko bakarrik dabil. Hala, “bizi-lagunentzako errespetuz”, gertaera-leku den herriaren izena bera ezkutatu nahi izan du, nahiz eta ez den zaila igartzen, Arrastetik Arrasturirako jauzi soilak egiten duelako. Jarritako estalkiak ez du gehiegi desitxuratu; izan ere, batetik, hainbat soinu berdin gordetzen ditu; bestetik, bertako eta inguruko zenbait leku-izen aipatzean, izen errealarari eutsi dio istorioaren garapenean zehar. Esaterako, hitzaurrean Udalaiz agertzen da, kontaketa barrena, Bergara, Antzuola eta abar. Gainera, hitzaurrean iragartzen duen eragiketa da gertaera-leku erreala ezkutatzeara:

Nik, ortariko istori bat kontatuko dizuet. Zein erritakoa dan? Ango bizi-lagunentzako errespetuz, izenordez izentatuko det; ARRASTURI izenaz (13. or.).

Errespetu berdinen izenean, estali egiten ditu gertaera-leku horretako bizi-lagun errealen izenak eta pertsonaia nagusientzat bi izen asmatu. Pertsonaia nagusi errealak ere babestu egin nahi ditu eta horretarako beren benetako izena pertsonen izendegitik kanpo dauden izenez ordezkatzeko du: Laztintxu eta Betargi. Ez dira nolana izenak hautatutakoak: gozotasunaren eta argitasunaren adierazle diren izenak aukeratu ditu. Pertsonaiaren izaeran eta jarreraren oinarrituz asmatutako izenokin izendatzen diren protagonistak, nekez izan daitezke gaizkile. Istorioak biktima legez aurkezten ditu eta biktima izate hori indartuago gelditzen da halako izenaren jabe diren pertsonaiak izatean.

Pertsonaia nagusientzat izenak asmatu eta, gainerako arrasturien izenak ezkutatu egiten ditu, puntu etenak erabiliz eginkizun horretarako. Horrela

gertatzen da, adibidez, *Dol...* karlista-apaizarekin, U. Gerra-bazkuneko burua-rekin, U. Alkatearekin (42. or.), *Ub...* izeneko mutilarekin (48. or.), G... eta M... jaunekin (90. or.), A. tar D. jesuita on-on baten aitarekin (91. or.), baina Arrasturitik kanpo bizi direnen izen errealak aipatzeko eragozpenik ez du: M. Mujika gotzaina (90. or.), kasu.

Horrenbestez, leku eta pertsonaien izen errealen erabileran honako araua eraikitzen du: gertaera-lekukoak, modu batean ala bestean, ezkutatu; kanpo-koak, berriz, gorde.

“Bizi-lagunentzako errespetuz” leku eta pertsonaien izenetan aipatu eragiketak egin izanagatik, gertaera historikoez ari delarik, “benetan gertatu zena” adieraztera doalarik, gertaera historikook denboraren ardatzean kokatu beharrean dago kontalaria. Kokatu zituen, noski.

Ez dago denbora markarik Laztantxu eta Betargiren ezkontza datatzen den arte. Laburpenaz baliatuz, pertsonaia nagusiak aurkezten ditu, baita ezkondu artekoan Laztantxuk bizi izan zituen gorabehera batzuk kontatu ere. Pertsonaioak aurkeztean, izaera, gizarte-maila, joera politiko eta abarren berri ematen du. Badago alderik beren artean gizarte-mailan, baita Laztantxuren familiaren joera politikoa Betargirenarekin bat ez etortzean ere. Eragozpenak dira elkar maite dutelako eta elkarrekin ezkondu gura dutelako. Laztantxuk etxetik ihes ere egingo du Bilbora, baina osaba baten bitartekaritza bide leunduko da Laztantxuren gurasoen jarrera eta elkarrekin ezkondu ahal izango dira: 1935eko urrian ezkondu ziren. Oso zoriontsu dira. Gerra etorriko da, ordea, zorion hori erro-errotik zapuztera.

Ezkontzen direnetik aurrera, data zehatzetako gertaera garrantzizkoren batzuk aipatzera mugatzen da kontaketa: gerra-giroko gertaera aipagarri bat hautatu eta, gertaera aipagarritik hurrengo gertaera aipagarri jausi egin. Honako joera honi lotzen zaio kontalaria: nabarmendu nahi den gertaerari data jarri eta, xehetasunen bat edo beste erantsiz, “gelditu” data horretan jazotakoan. Hala, tratamendu hau jasotzen duen gertaera, laburpen eta elipsiez inguraturik, azpimarraturik agertzen da.

Laztantxu eta Betargiren arteko ezkontza da denboraren ardatzean kokatzen lehena, -1935eko urria-, jarraian, Laztantxuren gurasoen ezkontzaren urteurrena, 1936ko uztailaren 18a. Berez, gurasoen ezkontzaren urteurrenaren aitzakiarekin zehazten den data ez dator urteurren hau nabarmentzera, egun berean gertatu zen beste zerbait baino: Gerra Zibilaren hasiera, bikote protagonistaren bizimodua erro-errotik hautsiko duen gertakaria.

Uztailaren 18tik urriaren 20ra arteko ekintzen kontakizuna gerrako gorabeherak harrapatuko dute. Arestian adierazitako jokabideari eutsiz, denboraldi horretako data jakin batzuetan gertaturiko jazoera aipagarria kontatzera mugatuko da. Uztailaren 18tik urriaren 12rarteko jauzia eginaz, “Día de la raza española”ra, “Urraca Pastor” emakume politikariak Arrasturira egindako bisitan bizi izan behar zutena kontatzen da. Urriaren 12a utzi eta, 18an kokatzen da kontaketa; izan ere, altxatuen armadako arrasturirik bat hil zuten Somosierran eta honen aldeko hileta-elizkizuna egin zen Arrasturin: elizako koruan zegoen Betargi bertatik atera eta kartzelara eraman zuten. Elipsi berri bat urriaren 20a arte. Kontalariak data honi astearen eguna gehitzen dio, asteartea. Denboraren ardatza zehaztasunean irabazi ahala, orduan eta estuagoa da pertsonaia nagusien egoera: Betargi, beste kartzeleratu batzuekin batera, kamioian sartu eta Donostiara dakarte.

Urriaren 20a iristen denean gertaeren kontaketa, denbora-mailako markak metatuz doaz: asteko eguna zehazteaz gain, ordua ere zehazten da. Pertsonaia nagusiaren estuasuna eta larritasuna areagotuz doazen neurrian, denbora-markak pilatuz doaz, gero eta neurketa xeheagoa eginaz. Pertsonaia nagusiak bizi duen tentsioa iradokitzeke bitarteko dira denbora-marka hauek: senarrarekin gertatu dena jakin nahian dabilen Laztantxuren joan-etorri larrien berriei itsatsirik datoz.

“(URRILLAK 20, ASTEARTEA)”, “GOIZEKO BEDERATZIRAK-EDO ZIRAN)”: Laztantxuk Donostiarako bidaiaria hasten duen unea da. Jarraian, “DONOSTIAN (arratsaldeko irurak-edo ziran)”, “Gabeko zortzirak-edo ziran” atalak datoz, harik eta, azkenean, Ondarretako kartzelara eraman dituztela jakin,

hona joan eta, senarrak egindako gutun batengatik, 500 pezeta ordaindu behar duen arte. “KALBARIUAREN BIGARREN EGUNA (Asteazkena. Oraindik Donostian)”, “Eguerdi inguru zana”: Laztontxu Ondarretara doa Betargi bisitazera. Libre utzi dutela esaten diote, nahiz eta ordurako eraila zuten egunsentian. Laztontxuren harat-honat larri hauek hirugarren egunik ere izango dute, “Kalbariuaren irugarren eguna (osteguna)”: Arrasturin senarraren arrastorik aurkitu ez duenez, berriro Donostiara itzuli behar, honen bila segitzeko. “Egia samina” ren berria eskuratzen duenean, bilaketa amaierara heltzen da.

Gertaeren garapena orduen denbora-markarekin zehazteak, Betargi non daukaten jakiteko Laztontxuk egindako joan-etorriak nabarmentzen ditu. Laztontxu Betargiren bila dabilen egunak dira orduen markaren jabe egiten direnak.

Betargi fusilatu eta, Laztontxu gertaera hau ezagutzera iristen den unearen ostean, istorioa bukaerara dator. Fusilamenduek eragindako erreakzioen berri ematea bakarrik gelditzen da: arrasturiarren erantzuna, hain zuzen ere. Familiak, jakina, negar egin zuen, baina Betargi eta honekin batera fusilatu zituzten gainerako arrasturiarrak zerbaitengatik hilko zituztela zioen ahotsik zabaldu zen arrasturiarren artean. “Zerbait” hori bihurtuko da kontalariaren eta Laztontxuren obsesio; zer izan zitekeen “zerbait” hori. Arrasturin bertan frankotarrek egindako basatikeria gehiago erantsiko ditu kontalariak, hala nola herritarrak, –babesa bilatzea debekatuz–, hegazkinetatik jaurtitako bonben eskuera jarri zituztenekoa. Gaineratutako basatikeriok indartu egiten dute kontalariaren eta Laztontxuren ustea eta honela aldarrikatzen dute: “zerbait” egin beharrik ez dago heriotzara kondenatua izateko, ez dute ezere beharrik nornahi fusilatzeko.

Laztontxuk Arrasturitik alde egitea erabakitzen du. Arrasturi utzi ondoren Laztontxuk aurrera eraman zuen azken ekintza bat gehitzen du kontalariak, istorioa zeharo itxi baino lehenago. Betargiren hilketaren inguruko xehetasunak ezagutzeko Laztontxuk jarraitutako urratsen berria jasoaz bukatzen du istorioa kontalariak; ez horrela, berbaldia; izan ere, epilogo moduan edo, fusilamenduei buruzko argibideren bat edo beste eman ostean, bai Betargirekin batera fusilatu zituzten 22 arrasturiarrez, bai handik gutxira fusilatu zituz-

ten beste 21 lagunez, bai beste fusilatu batzuei buruz, ondorioetara igarotzen da: hiru ondorio hiru kapitulutan barrena adieraziak.

Idazleak benetan gertatu zena kontatzea jomuga izateak eta hartzaileak ere horrela sumatzea nahi izateak –alegia, eskaintzen zaionak egia historikoari erantzuten diola–, beste eraginik ere izan zezakeen kontaketa moldaketan: pertsonaia nagusiaren aukeraketan erabakigarri izan zitekeen.

Lehen begirada batean harrigarri samarra suertatzen da honakoa atzema-tea: nola hain heriotza bortitza, bidegabekoa eta dramatikoa izango duen per-sonaia saihestu eta, honen alarguna eraikitzen duen pertsonaia nagusi. *Laztantxu eta Betargi* dio izenburuak, baina, nahiz eta bi izenak juntagailu ko-pulatiboak lotu, lehena doa Laztantxu. Lehen tokia hartzen duen Laztantxu eraikitzen du, berez, pertsonaia nagusi kontalariak. Berarekin hasten eta amaitzen du zehazki kontaketa dena. Bere urratsak jarraitzen ditu istorioak: ezkontzeko jartzen dizkieten oztopoak, nola gainditzen dituen oztopo hauek... Laztantxuren familia aurkezten du kontalariak eta ez hilko duten Betargi-rena... Azkenean, fusilamenduak eta Gerra Zibileko beste sarraski batzuk sa-latzea xede duen kontaketa fusilatu baten emaztea hautatzen du pertsonaia nagusi eta fusilatua bera zeharo bigarren mailan uzten.

Heriotzak, besterik gabe, fusilatua izatearen ondorio izan gabe ere, berebi-ziko indar dramatikoa dauka. Ikusi besterik ez dago, adibidez, nola Anjel Ler-txundiren *Hamaseigarrenean aidanez* (1983) eleberrian pertsonaia nagusi legez eraikitzen den Martzelinak nagusitasun horri ez dion eusten istorioaren ga-rapen osoan: honen senar Domingoren heriotza tragikoak hartzen duen in-darrak ahuldu egiten du zenbaitetan andrearen protagonismoa. Gauzak honela, deigarria gertatzen da *Laztantxu eta Betargin* hilko dutena zeharo bi-garren mailan kokatzea eta bera ezagutzeko aukerarik ez ematea. Kausak, se-guru aski, kontalariarengan bilatu behar dira, Udalatxeko Ortulauarengan eta honek bere idatzian hartutako jarreran.

Altubek hitzaurrean gaineratzen duenez, “dana dan bezela, zeatz eta garbi” azaltzen duen idazle horrek, Udalatxeko Ortulauak, badu joera politikorik,

nahiz eta, aitortu, ez duen aitortzen: “euskaldun zar geienek bezela, karlista jokera dúala dirudi; aintxiñako karlista, ordea, *Jaungoikua ta Lege-zarra beste banderarik etzuten gure gurasoen gisako karlista*, onen iduriko esakerak maiz errepetitzen baititu” (17. or.).

Altubek hitzaurrean bertan iragartzen du argitaratzera doan kontaktetaren jatorrian dagoen idatzia moldatu duen egilearen, Udalatxeko Ortulauaren, joera politikoa: aintzinako karlista, Jaungoikoa eta Lege Zaharra beste banderarik ez zuten gure gurasoen gisako karlista. Bidenabar esanda, karlista mugatzen duen “aintzinako” hori ez da funtsik gabea, testu osoan barrena behin eta berriz errepikatuko baitu kontalariak, 36ko gerra horretan Frankoren aginduetara dabilzan karlista guztiak ez dutela gordetzen “aintzinako” karlisten goiburua, ezta portaera-modua ere. Aintzinako karlisten ondoan karlista berriak agertu dira, gogor gaitzesten dituen karlista berriak:

Eta zuek, karlista berriok, EUSKAL-GORROTOTZAILLE
oiekin, burua batbat egín dezute euskal-anaien kontra; Kainek
Abel-en kontra bezela... (111. or.).

“Dana dan bezela, zeatz eta garbi” kontatzeko asmoa aitortzen zaionez kontalari honi, beharko du iturri zuzenik, berriemaile zuzenik, gertaerak ezagutu eta zehaztasunez aditzera emango dioenik, kontatzen duen guztiaren lekuko nekez izan baitzitekeen bera.

Badirudi Udalatxeko Ortulaua karlista dela. Karlistak ziren, halaber, Laztantxuren gurasoak eta hortik izan zezakeen kontalariak familia honen ezaupidea. Betargi, berriz, abertzalea zen. Dena den, modu batera ala bestera, Laztantxu nahitaezko berriemaile du Udalatxeko Ortulauak; izan ere, kontatzen dituen hainbat gertaera pertsonaia honek bakarrik ezagutzen ditu: esaterako, Laztantxuk bakarrik zekizkien Betargiren berri izateko egindako gestioak. Beraz, “dana dan bezela, zeatz eta garbi” kontatu ahal izateko derrigorrezko zuen Laztantxuren lekukotasuna kontalariak. Hala, *Laztantxu eta Betargin* zehatz-mehatz Laztantxu eta Betargiren istorioa dena alargunarengandik jaso zezakeen Udalatxeko Ortulauak: hortik Laztantxu pertsonaia nagusi eraikitzea, Laztantxuren

familiari buruzko albisteak biltzea... Egia historikoari leial izateak eta hartzaileari ere hala jokatzeko duela sinesgarri egiteak ezarritako baldintza izan daiteke.

Zinez, atxilotzen duten unetik aurrerako berririk ematerik ez zuen Betargik, bai ordea, Laztantzuk. Honen ekarria funtsezkoa zen istorioaren alderdi batzuk agerian jartzeko, bestela ez baitzegoen ezagutzerik Betargirekin eta honekin batera atxilotu zituztenekin gertaturikoa. Kausak kausa, *Laztantzuk eta Betargin* Laztantzuren gorabeherak kontatzen dira, gerra-garaiko beste zenbait gertaera eta hauei buruzko iruzkinekin batera eta, fusilatzen duten Betargi, fusilatu bat izatera mugatzen da, ia berarekin fusilatu zituzten beste 22 arrasturiar haien pareko: pertsonaiari ez zaio erliebe handiagorik ematen. Udalatxeko Ortulauak benetan gertatu zena adieraztea zuenez jomuga, gertaera horien lekukoa behar zuen, gertaera horiek bizi izan eta kontu zitzakeena. Baldintza honek, jakina, ez zion eskatzen, ezinbestean, Betargi hainbeste alboratzea: alargunarengandik eskura zezakeen senarrari buruzko xehetasun gehiago eta, horrela, fusilatzen dutenari ere sendotasunen bat eman ziezaiokeen kontaktetan.

Azken finean, dela ardatz historikoari estu eusteak ezarritako morrontzengatik, dela gerra-garaiko basatikeriak salatzearekin aski izateagatik, salaketa egiteko moduaz gehiegi arduratu gabe, dela fusilamenduen egileak agerian jartzea fusilatuen berri ematea baino garrantzitsuagoa izateagatik, dela aipatutako arrazoi guztiengatik, nahiz besteren batengatik, kontua zera da: kontaktaren izenburura eraman arren fusilatzerako doazenaren izena, gero, kontaktetan barrena ez dela batere nabarmentzen; izan ere, abertzale eta Laztantzuk asko maite zuen mutila izatera mugatzen dira berari buruzko berriak. Istorioaren gunean dagoen pertsonaia, Betargi, berbaldiak, diskurtsuak, periferian kokatzen du. Gerra-garaiko fusilamenduak eta gainerako sarraskiak salatu nahi dituen istorioak, berbaldiaren, diskurtsuaren periferiara darama fusilatua.

1.2. *Salaketatik jokabideak arautzera*

Altubek salatu egin nahi ditu gerra-garaiko gertaerak, bereziki fusilamenduak. *Laztantzuk eta Betargira* ez darama gudu-zelaiko kronika bat, ez darama

elkarren kontra tiroak jaurtiz dabiltzanen arteko gatazka eta gatazka honek eragindako oinazea. Gerrak izan zuen beste alderdi bati heltzen dio: gerra-ekintzetan parte hartu ez izanagatik, epaiketarik gabe heriotzaren zigorrera kondenatu zituztenen berri eman nahi du. Berri eman eta, gertaerok salatu.

Kontatzen dituen gertaeren bidegabekeria, lehen-lehenik Txantonen ahotsean adierazten da:

Karlista oiek, ongi dákite, Arrasturin, gerra-arazoetan ari-izan diran guziek, alde-egin dütela; emen ez-tala gelditu jende baketsu, umil eta on-ona baizik; oiek ez-tutela zer-ikusirik, ez gerra odoltsu orrezaz, ez beste ezetarik burrukaezaz. ¿Eta, gizajo oien kontra jáurtitzen dituzte gorrotoko itz bildurgarriok? (49. or.).

Aurrerago kontalariaren ahotsean entzun daiteke:

Gorago esan degun bezela, Frankotarrak Arrasturin sartu ziraneko, oien etsai, ZERBAIT (?) egin zezaketen guziek, alde egin zuten erritik. ¿Zer egin bear zuketzen, beraz, an, konpian-tzan gelditu ziran mutil gizajoeak? (88. or.).

Giltza nagusia hor dago, etsaien kontra ezer egin ez dutenak, atxilotu eta, inolako epaiketarik gabe, fusilatu izanean:

¿Olako basatikeriak Franco-ren etsaiek ere egin dituztela esango dezute? Euskalerrian éz; emen, Gobernuak edo Gobernu-peko buruzagiek aginduta, banarik ere ez; Eliz-gizonik ez ezik, Erri-gizonik ere ez (108. or.).

Gerrak ere bere joko-arauak ditu. Joko-arau hauek hautsi egin dituzte Frankoren aldekoek Arrasturin eta, oro har, Euskal Herrian. Zeinahi eskubide ezin du urratu gerrak: horra hor Altuberen salaketa.

Berez, Altubek argitaratutako kontaketa-izenak ez dago kontatzeak nahiz kontaketa irakurtzeak sorrarazitako erakarmenean, baizik eta salaketan –gerrako sarraski eta hauen egileena– eta, salaketa honetan oin hartuz, ideario bat azaltzean.

Istoria aitzakia da. Batetik, Arrasturin gerraren lehen hilabetetan altxatutakoek egin zituzten sarraskien kontaketa etengabe komentatzen du; bestetik, istorioa amaierara heltzean, berbaldi narratiboaren tokia berbaldi diskurtsibo soilak hartzen du kontaketa horretatik ateratzen diren ondorioak adierazteko. Ondorio horiek hiru multzotara biltzen ditu Altubek, lehena, “Euskal libertadeari eta euskalerritarren birtutei dagokiena”, bigarrena, “Laztantzuri ta Betargiri dagokiena” eta hirugarrena, “Apaiz fusillatuei dagokiena”. Ondorio hauek jasotzea da istorioa kontatzearen jomuga nagusia. Lantzantxu eta Betargiren istorioa ondorioak finkatzeko bitarteko bihurtzen du.

Altubez diharduela, honela dio Aita Villasantek:

En los largos años de exilio fue presa de escrúpulos y ansiedades de conciencia, ocasionados por motivos religioso políticos⁶.

Kontaketa honetan ere islatzen ditu kezka politikoak eta erlijiosoak. Ondorioen mailan, gainera, biak uztartzen ditu.

Hasteko, Lantzantxuren zenbait unetako sentipenak azaltzeko motibo erlijiosoaren erabilera jotzen du. Kalbarioaren motiboaz baliatzen da, ez bakarrik kapitularen bati izenburua jartzeko, baita kapitulu barnean ere: behin baino gehiagotan agerrera egiten duen motiboa da. Esaterako, Lantzantxu, senarra Donostiara dakarkion kamioiaren atzetik autoan txoferrarekin doanean, Ama Birjinak Kalbarioko bidean egindako bidaia datorkio gogora kontalariari:

¿Ez al-digu orrek gogora arazten, arako oiñazerik eta nekerik aundieneko beste bidaia bat? Alegia, Ama-Birjiñak, Kalbario-bidean-gora, bere Seme Zerutarraren atzean, biotza zatiturik, egin zuan bidaia ura? (54. or.).

Edo senarra ez dutela askatu egiaztatzean, Arrasturitik atzera Donostiara itzultzen denean, berriro Jaunaren Nekaldiko irudi batera jotzen du kontalariak:

Izan ere, arrizko biotza beár zukean iñork, Lantzantxuren aurrean, zer gertatu zan esateko. Lantzantxuk, arpegia, garden: zuri

⁶ Villasante, Fr. Luis (1979): *Historia de la literatura vasca*, Editorial Aranzazu, Burgos, 425. or.

eta eder zúan; baiña Amabirjiña Doloretakoak bezela, biotza
zazpi ezpatax zulatua zeukalarik, begitartea, oiñaze mingoitzez,
 errukigarri markatua agiri baitzuan (77. or.).

Nahiz Kristoren Nekaldiko irudiez baliatu, nahiz beste irudi erlijioso batzuez, Laztantxuren egoera irudikatzeko, betiere, Ama Birjinaren bizitzako uneren bat gogoratzen du kontalariak:

Len bizi, *nere sabeleko frutu bedeinkatua, Inñigotxo*, alako lilluraz
 amestua, ill zitzaidan jaio zaneko (93. or.).

Bestalde, kontaktara dakartzan fusilamendu eta sarraski guztiak gogor arbuizten dituen arren, fusilamendurik ulertezinenak eta gaitzesgarrienak apaizenak lirateke: sakrilegioaren kategoria dagokie. Apaizen fusilamenduak eragindako gogoeta bati baino gehiagori tartea irekitzeaz gain, Eliz Agintari baten idatzia darabil bere iritziak indartzeko. Zehazki, M. Mujika gotzainak 1945ean ezagutzera emandako “Imperativos de mi Conciencia” behin eta berriz aipatzen du. Hala, Arrasturin fusilatu zituzten hiru apaizen gainean agiri horretan adierazitakoa hitzez hitz jasotzeaz gainera, Ariztimuño abadearen martirioaz esaten duenari ere, leku egiten dio. Hirugarren pasarte bat ere hartzen du, altxatuek beren mendean zituzten hainbat herritan eragin zituzten hilketei buruz diharduena, hain juxtu. Hitzez hitz jasotako pasarte hauekin batera, bada beste erreferentziarik ere: agiri horrek altxatuek Euskal Herrian hil zituzten beste 11 elizgizon eta kartzelaratu zituzten 200 apaizen berri ematen duela adierazten da.

Barruti erlijiosoak idazlanean egiten duen agerrerez beste aipamenik ere jaso daiteke. Ondorioen azalpena amaierara heldzean, kontalariak adierazten duen nahia lekuko: Udalaitzen Gurutze handi bat eraiki martiri guztion gomutagarri.

Beraz, mundu erlijioso, testu osora hedatuz, leku nabariaren jabe egitera heltzen da *Laztantxu eta Betargin*.

Altuberen eleberriak, azken finean, gertaera batzuen salaketa giza komunitate baten nortasuna finkatzeko -euskaldunena- bitarteko bihurtzen du. Nortasun horren euskarri nagusietakoa kristau sinesmena da.

Giza komunitate horretako bizilagun guztiek ez diote eutsi nortasun horri; izan ere, aitortzen du Euskal Herriak beti izan dituela seme txarrak, erdaldunei Euskal Herria zapaltzen lagundu dietenak, baina, seme txar horietako bakoitzaren kontra gutxienez mila euskaldun zintzo agertu direla egiaztatuz, euskal semeak erakusten duena mugatzen du:

1° Gu, geure gurasoai jarraituz, giza libertadeen errespetatzaille benetakoak generala.

2° Euskal-Kristautasuna, egiazkoa degula. Jesukristok irakatsi bezela, etsaia ere maite izatekoa; Kristau ez tiranak, ez patatz gabe, maitasunaz eta ejenplu onaz geureganatzekoa (112. or.).

Honela bada, euskal eleberrigintzaren ibilbidearen argitan atzematen bada Altuberen idazlana, agerikoa da ez duela hausten mende erdi luzean genero honetako testuek adierazitako mundu-ikuskerarekin. Euskaldunaren jokabideak arautzeko leku izaten jarraitzen du euskal eleberririk. *Laztantzuri eta Betargin* karlista zaharren eredu hobesten da (eta ez Frankorekin bat egin duten karlista berriena). Zorionez, gerrate horretan izan dira eredu horrekin bat egiten dutenak:

Gerrate ortan, orraitio, karlista zaarren legez jokatu duten euskaldunak ere, bá-ditugú, zorionez: Euskal-Abertzaleak (109. or.).

Helburu didaktikoaren menpe, igorri nahi diren mezuen adierazpenak etengabe harrapatzen du istorioa. Kontaketa etengabe iruzkintzen joatea aski ez eta, kontalariak, kontaketa amaietara iristean, berbaldi narratiboa baztertuz, berbaldi diskurtsibo hutsari heltzen dio, oraindik gehiago nabarmenduz, istorioaren kontaketa bitartekoa izan dela Arrasturiko gertaeretatik ikasi behar dena azaltzeko: Arrasturiko gerraren hastapenetan bizi izan zituzten gorabeherak aitzakia ditu euskaldunak izan behar dituen jokabideak arautzeko.

Ez du nahiko egia historikoaren berri ematea egostarekin kontatutako istorioari; izan ere, egian oinarritutako istorioa aldarrikapen jakin baten euskarri bihurtzen du. Istorioaren bidez salaketa egin, gerrako legeak zenbateraino urratu diren azalduz eta nortzuk izan diren urratzaileak agerian jarritz, ondorioetan ikasgaia jasotzeko. Ikasgaiak bere ideiak azaltzeko aukera ematen dio.

2. Martin Ugalde: “Gizerailtza” (1961)

Gerrari buruzko hurrengo berriak ere erbesterratu baten eskutik eta erbestetik datoz: Martin Ugaldek Venezuelan eman zuen argitara *Iltzailleak* (1961). Bost ipuinez osatua, lehenak, “Gizerailtza”k, gerra garaiko oroitzapenak dakartza.

Badago antzekotasunik Altuberen *Laztantsu eta Betargi* eleberriaren eta Ugalderen “Gizerailtza” ipuinaren artean. Kidetasunak bilatzen hasi eta, aurki daitezke batzuk. Batetik, biak gerra-egunetan kokatu eta, herri jakin bateko gertaerez ari dira; bestetik, biek “herri-gizonen” eraiketak dihardute; alegia, gerraren joko-arauak urratuz egindako eraiketez: beren herrian “egunoroko bizimoduarekin” jarraitzen zuten gizonen eraiketez. Andoainen, Arrasturin bezala, gizonak kamioietan sartu, norabait eraman eta fusilatu giten dituzte.

Ekintzetan -gizerailtzak- eta ekintzon garapen-garaian -Gerra Zibila- eta garapen- lekuan -herri jakin bat- ez ezik, ekintzon egileak -frankotarrak- eta jasaleak -abertzaleak- seinalatzerakoan bat datoz. Baita ekintza horien jasalak karakterizatzeko moduan ere: antzera karakterizatzen dituzte fusilatuko dituzten pertsonaiak. Betargi bezain zintzoa da Nemexio:

Nemexio herrian zen gizonik onenetakoa zen. Elizkoia, sendi maitea, inori kalte egin baino lehenago edozer gauza egingo lukeen gizona. Abertzalea bai, fina; egiazko gizonari dagokion senide maitasunarekin batera bere hizkuntza eta herriarekin jarraiki izan zen gizona⁷.

Gizon zintzo hauen eraiketek ere antzeko bakardadera kondenatuko ditu alargunak. Herrikideak Laztantsu babestu zuten beste babestuko dute Iñaxi, Nemesioren emaztea, honen herrikideak. Horrela hil bazituzten zerbait egingo zutela entzun behar du Laztantsuk han eta hemen. Antzeko erantzuna jasotzen du Iñaxik bere herrikideengandik:

Herritarrak, ia anaiak, Nemexio hain ondo ezagutzen zuten euskotarrak, euskaldunak (odol bera, hizpide bera) eta haiek

⁷ Ugalde, Martin (1985): “Gizerailtza”, *Hiltzailleak*, Erein, Donostia, 16. or.

ez zeukatela ezer egiterik. Zergatik sartu zen politika gauzetan, zergutxiagotan!... “Naxionalista bazen, hor konpon; berak ikusiko zuela zer egiten ibili zen!” (20-21. or.).

Era berean, nola Altuberentzat, hala Ugaldereentzat, gatazkaren alde batekoek eta bestekoek ez zituzten jokabide berdinak erakutsi. Altubek adieraziko du Eusko Jaurlearitzak ez zuela mendekurik hartu atxilotuta zeuzkan presoekin, hartarako egokiera zeukanean. Alegia, altxatuen basatikeriak ez zituela ordaindu txanpon berdinarekin. Bat dator Ugaldereen ikuspuntua ere. Honela mintzo da Iñaxi, Nemexioren emaztea:

Zer egiten ibili den?... Zuek ez al dakizue? -esan omen zien Iñaxik. -Eta halako pekatua al da bada abertzalea izatea? Zu ere Karlista zinen beste horiek sartu baino lehenago, baina ez zizuten horregatik kalterik egin (21. or.).

Alabaina, fabula-mailakoak dira berdintasunak: herrian ziren gizonik onenetakoen erailketaz eta gizon hauen alargunei herritarrek ukatutako babesaz dihardute. Osterantzean, bada alde nabarmenik fabula testura eramateko moduan, fabula egituratzeko moduan.

Aldea izenburutik bertatik hasten da. Erailketa salatu nahi dute bi kontaketek. Horretarako *Laztantxu eta Betargi* mamitu zuen Altubek, “Gizerailtza” Ugaldek. Lehenak, jadanik azaldu den legez, Laztantxu du protagonista, erailgo dutenaren emaztea; aitzitik, besteak, gizerailtza du protagonista; izan ere, Nemexioren erailketa, kasu bat baino ez da; kontalariaren ezaguna izateak bakarrik bereizten du gainontzekoengandik: kontalaria zelatan zela, Tolosako kanposantuan fusilatu zituzten zortzi lagunetako bat da Nemexio. Zinez, Altuberen eleberrian ere, Betargi ez da fusilatuko duten bakarra, baina bere izen propioa darama izenburura; Ugaldereen ipuinaren izenburuak, berriz, guztiak biltzen ditu.

Ikuspuntua desberdina da. Ugaldereen ipuinaren kontalariak lehen pertsonan eta lekuko moduan kontatzen du. Pertsonaiak ezagutzen ditu eta hauen berri eman dezake, baita gertaeren berri ere, bizi izan dituelako. Hamalau bat urteko mutiko hau Nemexioren etxean zegoen honen bila etorri zirenean;

gero, fusilamenduen lekuko izan zen Tolosako kanposantuan. Beste ikuspuntu batetik helarazten du istorioa Altubek aurkeztutako kontalariak: Udalatxeko Ortulauak “dana dan bezela, zeatz eta garbi” adierazi arren, hirugarren pertsonan kanpotik kontatzen du, kontalari orojakile legez. Ugalderen lekukoak bere begiekin ikusitako gertaerak testuratu dituen bitartean, Udalatxeko Ortulauak “dana dan bezela, zeatz eta garbi” testuratu izanagatik, ezin beregana dezake kontatutako jazoera guztien lekuko izatearen ezaugarria.

Ugaldek istorio soilaren kontaktaren bidez igortzen ditu gerra-garaiko basatikeriak. Altubek eta Ugaldek, biek, gatazkaren alde berdinean kokatuaz, altxatuek egindako basatikeriak kontatzen dituzte. Biek salatzen dute basatikeria, salaketa egiteko moduan dago aldea, ordea: Ugaldek istorioaren kontaketa hutsarekin aski du horretarako, Altubek, berriz, ez; izan ere, istorioaren kontaketa uneoro iruzkintzeaz gainera, ondorio batzuk ateratzeko aitzakia bihurtzen du. Gaiaren aurrean jokabide desberdina hartzen dute bata eta besteak. Basatikeria aurkeztearekin aski du Ugaldek; aitzitik, Altubek hartzailea konbentzitu egin nahi du aurkezten ari zaiona basatikeria denaz.

Ugalderen ipuinaren hasierak berak salaketa asmo literariodun testu batez egingo duela iragartzen du:

Tolosa aldetik bazetozela!
Billaboraino heldu zirela!
Amasa bidetik sartu eta Nafarroa aldetik zetozen beste karlistekin batera Belabietatik behera, Goiburutik barrena, trenbidetik zehar, faszistak bazetozela...! (11. or.).

Etorrera honek eragindako sentimenduak (beldurra, izua...) aipatu ere egin gabe, sentimendu horiek igortzeko ahalmena duten esaldiez baliatzen da. Mintzaira ez du bakarrik zerbait esateko bitarteko, baita etengabe iradokiz joateko ere. Elementu erredundanteak ezabatzen jotzen duen mintzaira darabil: hitzak deuseztatzen ditu, eman nahi duen informazioa deuseztatu gabe. Erredundantziak ezabatzeko joera duen testuinguruan kokatutako adierazpena nabarmendurik gelditzen da.

Aditzaren ezabaketari, kasu, etekin handia ateratzen dio:

-Hernanira, azkar!...-gure aitaren oihua (11. or.).

-Eta gu, etxe atarian ia esku hutsik (11. or.).

Kamioi baten gainean, ia nire kideko mutil bat (13. or.).

Batik bat esaldi laburrak osatuz eta esaldi labur hauetan elementu erredundanteak ezabatuz, presa, larrialdia, urgentzia, estuasuna, egonezina... helarazten ditu. Hala, esakuntzak eta esakuneak bat egiten dute: enuntziatuarekin uztartzen den enuntziatio modua darabil. Alegia, faszisten etorrerak eragindako efektuez jarduteko, urgentiaren eta estuasunaren sentimenduak igortzen dituen mintzaira-modu batera jotzen du. Gisa horretan, lehen pertsonan kontatzen duen kontalariak sentitzen duen estuasuna, hartzaileari transmititzea lortzen du.

Altubek eta Ugaldek testuraturutako heriotzak gerra-tokikoak gabe, fusilatzen dituzten herri-gizonenak izatean, heriotzaren kausa oraindik askoz latzagoa da. Batak eta besteak gertaeraren basatikeria agerian uzten dute. Ugaldek, besteak beste, honako galdera erretoriko hauen bidez:

Nor zen hango epaile?

Nor eraile?

Fusilak zituztenek al zuten arrazoin?

Eta Jaungoikoa, non ote zen? (25. or.).

Ugaldek basatikeria nabarmentzen du, baita, beste era batean, batik bat kontalariaren iruzkinen bidez, Altubek ere, baina Altube basatikeriaren agenteak agerian jartzeak gehiago arduratzen du.

Nemexio eta beste lagun batzuen fusilamenduaren lekuko delarik, Ugalderen ipuinaren kontalaria, honakoa esatera iristen da:

Alde batekoak erori beharrean, bestekoak erori izan baziren
berdin irudituko zitzaigun guri (25. or.).

Gertaera bera salatzen du, zeinahi delarik ere gertaeraren egilea. Altubereantzat, ostera, berebiziko garrantzia du egileei mozorroa kentzeak: egia batzuk azaldu nahi ditu, historia ez dadin nolana kontatu.

Altubek hitzaurrean bertan adierazten du esku artean duen lantegiarekin lortu nahi duen xedea: Arrasturin gerra-garaian bizi izan zituzten zenbait gertaera azaldu, Anbotoko sorginen lan gaitzoei erremedioa jartzeko. Hots, gerrako gertaeren gainean gezurrak eta azpikeriak biderik egin ez dezan heldu dio zereginari. Nork jokatu zuen zintzo eta nork ez argitzea funtsezkoa da. Egia historikoa jakitera ematea da Altuberen helburua. Gertaera historikoez diharduenez, datatu eta guzti egiten ditu: Betargi 1936ko urriaren 21ean hil zuten. Ugaldek beste modu batean aurkezten du testua: ipuin bat da kontatzera doana. Lehenak historiaren ardatzean kokatzea bilatzen du, bigarrenak, berriz, fikzioarenean. Honenbestez, lehenari egia historikoa kontatzea dagokio, ez horrela, bigarrenari, gertaera errealak eraman arren kontaketa. Nor bere planteamenduaren eskakizunei lotu zitzaion: Altubek testuaren aurrean hartzen duen jarrera, historiaren ardatzean lekutuz, benetan gertatu zena kontatzekoa da, nork zer egin zuen argi gera dadin eta ikasi beharreko ikasgaiak ikasteko. Aldiz, fikzioaren ardatzean kokatzen den Ugaldek ez du zorrik historiarekin: literatura egitea agintzen du.

Jakina, esan beharrik ere ez dago: fikzioaren ardatzean kokatzeak ez du ukatzen benetan gertatu ziren jazoerak testuratzea. Fikzioak ez du baztertzen gertaera errealez jardutea, gertaera errealek horien berri modu gordinagoan ez ezik, modu eraginkorragoan, hunkigarriagoan, zirraragarriagoan... emateko ahalmena du, gainera.

Altubek Udalatzeko Ortulauaren paperak eman zituen ezagutzera Arrasturin zer gertatu zen jakin zedin eta inork desitxura ez zezan. Ugaldek, ostera, “konduak” idatzi zituen: hala zioen 1985eko argitalpenari egindako hitzaurrean, nahiz eta hitzaurre horretan bertan aitortu, “gerra gaizto hura zela kausa gertatu ziren pasarte batzu gogora”⁸ zekartzala. Azken batez, Altubek eta Ugaldek jarrera desberdina hartzen dute testuaren aurrean eta gonbit desberdina luzatzen hartzaileari. Biak ari dira gertaera errealez, baina, bata, egia historikoaren kategorian kokatuz eta, bestea, “konduenean”. Ondorioz, testura hurbiltzera doan hartzaileari luzatzen zaion gonbita desberdina da.

⁸ Ugalde, Martin: “Hirugarren hitza”, *Hiltzaileak*, 7. or.

Biek salatu izanagatik basatikeria, biek jarri izanagatik agerian basatikeria horien egileak, jomugak bereizten dituen kontaketak dira: Altubek hitzaurrean argiro adierazten du helburu didaktikoa duela eta istorioaren kontaketa irakaspenaren menpe jartzen du; Ugaldek, ordea, ez du helburu didaktikorik, gehienez, gertaera batzuen bidegabekeria erakusteari lotzen zaio, hartzailearen esku utziz epaia. Biek jasotzen dute gertaera batzuen akta. Haatik, bata akta jasotzera mugatzen den bitartean, besteak ez du aski horrekin. Zinez, ez dago erabat inozoa den aktarik, idazketaren ekintza ez delako inozoa, baina, bada alderik kontaketa soila aurkeztearen eta kontaketa aurkezteaz gain, kontaketa hori nola jaso behar den ezartzearen artean.

3. Sebastian Salaverria: *Neronek tirako nizkin* (1964)

Gerrateaz diharduen lehen kontaketa 1964an argitaratuko da Hego Euskal Herrian: Sebastian Salaverriak idatzitako autobiografia da. Autobiografia, egilearen haurtzaroko oroitzapenekin hasi eta, gerra-egunetaraino heltzen da, gerrate horretan egindako ibilerak kontatzeko, harik eta zauritua izan eta, zauriotatik osatu ostean, medikuek aurrerantzean ez dela gerrarako gauza izango epaitzen duten arte. Geroztik izan duen bizimoduaren berri laburra emanaz ixten du idazlana.

Beraz, 1964arte ez da plazaratzen Hego Euskal Herrian gerraz ari den kontaketarik. Hegoan argitaratutako lehen kontaketa honek, estreinakoz, altxatuen aldekoen ibilerak kontatzen ditu; izan ere, Sebastian Salaverriari soldadutza egitea suertatu zitzaion egun haietan eta, hortik etorri zitzaion gerrara joan beharra. Ordu arte, berriz, gerrako albisteak jaso zituzten kontaketez, nahiz honek ekarritako ondorioez jardun zutenek, gatazkaren beste aldetik ikusia zuten gaia.

1964ko “Agora” ren “Guipúzcoa” nobela-saria irabazi ondoren argitaratzen da, izenpetu gabe doan hitzaurre batekin. Hitzaurre horretan esaten denez,

Oso nobela errikoya da, asieratik bukaeraño euskal errikoitasun garbi-ederrenez jantzia, bai sentimentuz eta bai izkeraz ere⁹.

Hizkera herrikoiaz baliatuz, bere bizitzako pasadizoak kontatzen ditu. Pasadizo horietan eraikitzen den pertsonaia, barne-barnean berebiziko konformidadea daukana da.

Konformidadea haurtzaroan. Pobreziatik eta ezbeharretik urrutiratzea lortzen ez duen familia batean jaioa, egundoko eroapenarekin, lantu eta kexu handirik gabe, darama bizitzak eskaintzen diona. Eskaintzen diona, bai, ez baitu jarrera errebelderik edo arranguratsurik erakutsiko: gauzak datozen bezala hartzeko konformidade itzela dario. Halaber, hainbat oroitzapenek agertzen dutenez, ezer gutxiarekin pozteko eta gozatzeko ahalmena dauka. Oroitzapen horietako bat, ama gogoan, mutil kokkor garaitik berreskuratzen du:

Etzait aztuko bizi naizen arte, hamaika t'erdiak inguru ortan nola ematen zigun ogi-puska bana eltzean bustita. Ura bai zala gauza gozoa! (19. or.).

Negar egin zuen mutikotan, aita, jarraian osaba eta handik lasterrera ama hil zitzaizkionean: guztiak bi urteren buruan. Heriotza horien ondorioz familia sakabanatu egin zen. Sebastian morroi joango da baldintza eskas samarretan; izan ere, jai eta aste lan egin arren eta, horren truke, soldata agindua izanagatik, ez diote ordaintzen. Behin baino gehiagotan hartuko du baserri batetik besterako bidea, bere egoera hobetu nahian. Bertsozalea da eta, aukera dagoenean, bertsoaz gozatzea gogoko du. Gisa honetako bizimodua darama gazte-denboran.

Horretan gerra iritsi zen. Belar oso motzean hazitako eta hezitako mutil honek antzeko konformidadearekin eramango du gerra ere¹⁰, nahiz eta beldurra ematen diola aitortu:

⁹ "Itzaurrea", Salaverria, Sebastian (1964): *Neronek tirako nizkin*, Auspoa liburutegia, 38, Donostia, 7. or.

¹⁰ "Zer egingo diagu ba? Aingeru Guardakoak zaitu gaitzala ordu guzietan!" (68. or.).

Alako batean, bialdu zidaten Donosti-ko Ayuntamentutik soldaduskara joateko papera (...). Gerrak beti eman izan dit beldurra (63. or.).

Bost egunengatik harrapatu zuen 36ko kintak. Pamplonan egin zuen instrukzioa. Iruñeako soldadu-bizitzaren hainbat pasadizo kontatzen ditu: instrukzioan baldarrak zirenen inguruko pasadizoren bat, irakurtzen ez zekien soldaduaren pasadizoa eta abar.

Martxoaren 4an atera ziren Pamplonatik Vitoriara. Orduan jaso zuen gutun baten arabera, Joxe eta Antonio bere anaiak Frantziara joanak izan behar zuten, beraiek ez zutelako gerrarik behar. Kaximiro, ordea, “kontrarioen” aldean zeukan:

Bañan, kartan esaten zidatenez, Kaximiro euzkotarrekin Bizkai aldera joana zan.

Arrezkeroztik, beti kezka orrekin ibili nintzan nere gerradenbora guztian: ia nere anai ori nunbait arkitzen ote nuan ilda, erituta edo prisionero eginda (78. or.).

Beraz, aurretik zituen albistetan aldaketak zeuden:

Eta andik laister jakin nuan, gure iru anai ere, Kaximiro, Joxe eta Antonio, Bilbao aldera joanak zirala (58. or.).

Demokratikoki hautatutako agintea defendatzen zutenak ziren, posizioak galduz, Bilborantz eginaz zihoazenak. Frentera abiatu aurretioxan jasotzen duen gutunak zera argitzen dio, anai bakar bat izango duela “kontrarioen” aldean.

Vitoriatik frentera. Zauritu zuten arte frentean egin zituen ibileretan, bi sentimendu gailentzen dira. Batetik, igarotzen zituzten herri eta auzoek erakusten zuten itxurak sorrarazten zion tristura eta, batik bat, “euzkotarrekin” joandako anaiaren oroitzapena: hildakoak lurperatzea agintzen diotenean eta, oro har, hildakoak ikusten dituenean, hilik dagoen horietakoren bat bere anai ote den begiratzen du. Soldadu-lagunei aitortzen dienez:

Auxen izango ukek munduan izan leiken gauzik tristeena, sekulan ezer izan ez degun anayak alkarri tiroka batak bestea iltzea! (85. or.).

Bizi izandako anekdota desberdinak pilatuz mamitzen du autobiografia hori: behin gertatu zenari, beste behin gertaturikoa erantsiz. Jokabide berdina jarraituz kontatuko ditu gerrako pasadizoak ere. Gerrako ibileretan bizi izatea suertatu zitzaizkion pasadizo desberdinak metatuz aurreratzen da kontaketa:

Egun batez zerbait festa bazan, eta Donosti-ko Orfeoya eramane zuten (75. or.).

Emen gure kaboarena esango det (115. or.).

Pasadizo-bilduma legez antolatu duen kontaketan, behin batean jazotakoari, hurrengoan eta hurrengoan jazotakoa batuz josi duen kontaketan, apenas dago “errepikapenik”: kontaketa singulatiboaren eta iteratiboaren gainean eraikitzen da, kontaketa errepetitiboari oso tarte txikia eginaz. Horregatik, hain zuzen ere, “errepikapen” urri horiek oraindik azpimarratuago ageri dira.

Maiztasunen batekin –ohiko bizimodua– eta behin bakarrik gertaturiko jazoerak behin bakarrik kontatuz aurreratzen da istorioa. Gerrak dakarren triskantza, txikizioa eta heriotza nabarmentzen ditu, jakina; izan ere, frentean egindako mugimendu bakoitzak antzeko erretratua eskaintzen dio, paisaia horretan bizi den pertsonaia nagusiari. Dena den, paisaia hori egunero ikus-teak ez du eragiten gerrari buruzko galderarik edo gogoetarik pertsonaiarengan. Honen memorian behin eta berriro presente egiten den oroitzapena, Kaximirorena, anaiarena, da:

Gure Kaximiro ere emen ibiliko dek ba nunbait! Au ere marka izango dek! Beti ain alkar maiteak izan gaituk eta orain emen alkarri okerren bat egin bear ote diogu? (111. or.).

Honetan Yurrera heltzen dira. Yurren zauritu zuten Sebastian Salaverria. Zauritu zutenekoa xehetasun dezenterekin kontatzen du, ordu arteko joera nagusia, ñabardurak alde batera utziz, gertaeren berri ematea izan denean. Pasadizoen

pilaketa, pasadizoak xehe-xehe adierazteari gainezartzen zaion testuinguruan, zauritu zutenekoaren kontaketa xeheagoak kontrastatu egiten du.

Yurreko jazoerak dira ñabardurarik handienarekin kontaktzen dituenak. Gertaera hauentzat gordetzen ditu, halaber, gudu-zelaiko irudirik bortitzenak:

Kontrarioak, ordea, tira zuten kañonazo bat, eta soldadu asko zegoan tokira erori zan granada, eta soldadu asko il zituan, mandoak ere bai. Gizonen puskak arbolen gañetan ikusten ziran, eta beste asko erituta karraxika. Ematen zuan azken jui-zioko eguna zala. Bazter guztiak erretzen ari ziran eta lurra berriz illez eta erituz estalia.

Gure konpañiakoak gutxi izan ziran bizirik geldituak. Geyenak il egin ziran, eta bizirik gelditu giñanak ere erituta. (123-124. or.).

Yurren bada nobedaderik gerrako ibilerei eskainitako kontakizunean, ez bakarrik forma mailan, baita eduki-mailan ere. Seguru aski, forma-mailako aldaketa txiki horien eginkizuna edukiak dakartzan nobedadeak nabarmen-tzea da. Noiz jantziko gertaerak xeheatasun gehiagorekin eta noiz azalduko paisaiarik odoltsuena eta, juxtu, zauritzen dutenean eta frentean dabilenetik galtzen duten lehen batailan, Yurre arteko borroketan “kontrarioak” joan baitira ihesi eta ihesi.

Azken batez, gerrako ibilera hauetan alderdi pertsonalak dira gehien azpimarratzen direnak. Gerrak eragindako hondamendien gainetik. Batetik, zauria eta, bestetik, anaiaren oroitzapena dira Sebastianen memorian behin eta berriz presente egiten direnak. Eta biak uztartzen ditu izenburuak.

Konpainian euskaraz ez zekitenak zeuzkanez, errealitate linguistikoa islatu nahian edo, estilo zuzenaren erabilerara jotzen duenean, maiz gaztelaniaz baliatzen da. Gaztelaniaz testuraturako esaldi horiek ez ditu euskaratzen. Hori da kontaktetan barrena eraikitzen doan araua, behin bakarrik hausten duen araua, hain zuzen ere: zauritu osteko une bakar batean heltzen dio gaztelaniaz esandakoa euskaratzeko lantegiari. Bera zauritua dagoelarik, teniente mediku

batek mando batean jaitsi dezatela agintzen duenean, odolustuta hilko dela erantzuten dio gaztelaniaz. Erdarazko esanari, “alegia” erantsiz, itzulpena gaineratzen du. Ez itzulpena soilik, baizik eta erdaraz esandakoari zehaztasunak gehituz, zertan datzan mando batean jaistearen arriskua adierazten du.

Hizkuntza-mailako marka berezi honetaz gain, besterik ere badarama zauriaren gertaerak. Zauriaren ondorioz,

“Neri oña moztu egin zidatek!”, eta negar egiten nuan
(129. or.).

Bakarrizketan eta elkarriketan, estiloak konbinatuz, estilo zuzenaren erabilerrari zehar estiloarena gaineratuz, lau aldiz adierazten da orrialde berean zauriak ekarritako galerarik behinena: oina moztea. “Errepikatze” honek kontrastatu egiten du kontaktak erakusten duen joera nagusiarekin: behin gertaturikoa, nahiz maiztasun batekin gertaturikoa, behin bakarrik kontatu.

Izenburuak, berriz, oroitzapenetan gehien nabarmentzen diren bi jazoerak uztartzen ditu. Alegia, zauriak eragindako elbarritasun fisikoa eta “kontrarioen” aldean gerran dabilen anaiaren oroitzapena. Bi gertaera horiek dira kontaktetan zehar “errepikatuenak” eta izenburuak lotzen dituenak.

“Euzkotarrekin” gerran ibili den anaia, Kaximiro, Iruñeako ospitalera doakionean Sebastiani bisita egitera, zera jakingo du, seguru aski anaiak botatako tiroak elbarrituko zuela betiko:

–Nun eritu iñuten?

Eta nik erantzun nion:

–Yurre izena duan erri batean.

–Yurre-n? Zein egunetan?

–Mayatzaren 24-an eguerdiko ordubata inguruan.

Eta gizarajoak, negar samiña egiñez, bizkarretik eldu eta erantzun zidan:

–Orduan ire oiñ oyek jo zituzten balak neronek tiriak izango dituk! (138. or.).

“Neronek tiriak izango dituk”, halaber, esan errekurrente bihurtzen da. Baita “denbora-puska” baterako jorragai ere bi anaien arteko solasaldian.

Honela bada, *Neronek tirako nizkin* eleberrian, frentean ibili zen Salaverriaren kezka pertsonalen adierazpena nagusitzen da.

4. Ondorioak

Gerra amaitu eta hurrengo hogeitau bost urteetan euskal narratiban gerrateak sortutako konta-jarioa behatzen bada, honako ondorio hauek atera daitezke:

a. Gerrateak idatziz eragindako konta-jarioa urria izan zen: hiru testu baino ez ziren argitaratu. Urritasun horretan, haatik, alde batean kokatu zirenen, nahiz bestean kokatutakoen lekukotasunak atzeman daitezke.

b. Lekukotasunak, bai. Izan ere, badirudi, gerrateko gertaerez hitz egiteak lekukoren bat eskatzen duela. *Neronek tirako nizkin* eleberrian pertsonaia nagusia bera da kontalari eta, beste oroitzapen batzuen artean, gerratean bizi izatea suertatu zitzaizkion gertaerak biltzen ditu. “Gizerailtza” ipuinari dago-kionez, gertaera batzuen lekuko izan den pertsonaia batek ikusitakoaren berri ematen du lehen pertsonan. *Laztantxu eta Betargi* kontalari orojakileak kontatzen duen arren, kontalari orojakile horri kontatzen diren gertaerak ezagutu izanaren edo iturri zeharo fidagarrietatik jaso izanaren ezaugarria egosten zaio. Egileak, Altubek, eleberriari egiten dion hitzaurrean, edizio-prestatzailearen eginkizun soila bereganatzen du: Udalatxeko Ortulauaren paper-zatiak ordenatu izana, hain juxtu. Udalatxeko Ortulau honi berriz, berme osoa ematen dio: “dana dan bezela, zeatz eta garbi kontatzen du”.

c. Gerran dabilzan bi aldeetan kokatzen dira kontaketak. Alde batean lekutu zirenek “gizerailtza” izan zuten gai nagusi. Beste aldea ezagutu zuenak frenteko gorabeheren berri eman zuen. Hala, lehenek, Betargi eta gainerakoen erailtaz batean, Nemexio eta gainerakoen erailtaz bestean, dihardute; biga-

rrenak, berriz, frenteko legez: norberaren bizitza gordetzearen eskakizunetara makurtzen den legez.

d. “Gizerailtza” gune izan zutenek, herri-gizonen erailketa salatu zuten; frentean ibili zena, ordea, bizipen pertsonal batzuen berri ematera mugatu zen.

e. Ugaldek eta Altubek ez zituzten berdin salatu erailketok. Ugalde gertae-rok gordintasunez agerian jartzera mugatzen da, hartzailearen esku utziaz epaiketa. Altubek ez zuen nahiko horrekin eta kontaktari eransten doakio bere ikuspegia: gaineratutako iritzi, uste, argumentu eta abarren bidez, hartzailea konbentzitzea bilatzen du egiten duen balorazioaren zuzentasunaz.

f. Batzuk erailketak salatu zituzten. Erailketok agente batzuk dituzte: frankotarrak, faszistak... dira. Nahiz Ugaldek, nahiz Altubek gatazkaren alde berdinean atzeman zituzten arren eraileak, lehenak kontakizuna erailketa gaitzestera bideratzen duen bitartean, bigarrenak, eraileak ere bistaratu nahi ditu, bidegabekeria gatazkaren zein aldetan pilatu zen agerian jartzeko. Frenteko berri eman zuenak ez du salaketarik egiten. Ez du, ezta ere, bere aldekoen defentsa egiten, gutxiago, noski, “kontrarioak” zituztenenak. Gerrako ibilertan ikusitako txikizio, triskantza eta heriotzen lekukotza jasotzen du. Gerrara joatea suertatu egin zitzaion. Gerran igarotako egun horietan kezka pertsonalak ditu nagusi: bizirik irten gatazka hartatik, lehenik eta behin bera, baina baita “kontrarioekin” gerran dabilen Kaximiro anaia ere.

Aipatutako testu narratiboak

ALTUBE, Seber (1979): *Laztantxu eta Betargi*, Editorial Lur, Donostia.

EIZAGIRRE, Joseba (1948): *Ekaitzpean*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

ETXAIDE, Jon (1950): *Alos-torrea*, Itxaropena, Zarautz.

ETXAIDE, Jon (1955): *Joanak-joan*, Itxaropena, Zarautz.

IRAZUSTA, Jon Andoni (1946): *Joanixio*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

IRAZUSTA, Jon Andoni (1950): *Bizia garratza da*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

LOIDI, Jose Antonio (1955): *Amabost egun Urgain'en*, Itxaropena, Zarautz.

MENDI-LAUTA (1937): "Loretxo", *Eguna*, II-14, II-18, II-21, II-27, III-3, III-6, III-7, III-11, III-16, III-20, III-21.

SALAVERRIA, Sebastian (1964): *Neronek tirako nizkin*, Auspoa, 38, Donostia.

TXILLARDEGI (1957): *Leturia-ren egunkari ezkutua*, Euskal idazlanak, Bilbao.

UGALDE, Martin (1985): *Hiltzaileak*, Erein, Donostia.

Gerla Zibila: Iparraldeko ikuspegia

HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean

Euskaltzain emeritua eta

Literatura Ikerketa batzordeburua

IKER UMR

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Azterten da lehenik zein den giro politikoa Iparraldean, nola eskuina den nagusi, orduko eskuineko aitzindaria Ybarnegaray diputatua delarik, eskuin muturreko diputatua.

Sortzen delarik Gerla zibila Espainian, laster Iparraldea agertuko da Franco-ren alde, bai politikariaren aldetik eta bai *Eskualduna* astekariaren aldetik, apaiz gehienak doazila Ybarnegaray-en hildotik.

Gure Herria aldizkariaren arduradunak eta Eskualzaleen Biltzarre-ko kideak, aldiz, ez dira aburu berekoak, beti gogoan dauzkatela Hegoaldeko kideak, Iparraldean errefusiatuak direnak.

Euskal anaitasunaren alde agertzen dira zenbait apezpiku ; emeki emeki sortzen ari dira talde batzu eta ez bakarrik Iparraldean, gazte batzu ere, haien artean Iratzeder olerkari gaztea, maiz aipatzen dituela Hegoaldeko hedoi beltzak, gerlak sortzen dituen ikaragarriko desmasiak. Zatitua da, beraz, Iparraldea, Hegoaldea bezala.

Hitz-gakoak: Gerla Zibila, Iparraldea, *Eskualduna*, Ybarnegaray, *Gure Herria*, Eskualzaleen Biltzarra, Iratzeder.

En primer lugar se estudia el ambiente político en el País Vasco Norte, donde la derecha es hegemónica. El máximo exponente de la derecha es el diputado Ybarnegaray, diputado de extrema derecha.

Cuando comienza la Guerra Civil en España, el País Vasco Norte se posiciona a favor de Franco, tanto en el ámbito político, como desde la óptica del semanal *Eskualduna*, consiguiendo el favor de la mayoría del clero.

Los responsables de la revista *Gure Herria* y los miembros de Eskualzaleen Biltzarra no son en cambio de la misma opinión y tienen estrecha relación con los exiliados del sur de Euskal Herria.

Algunos obispos se posicionan a favor de la fraternidad vasca; poco a poco empiezan a surgir algunos grupos y no sólo en Iparralde. Algunos jóvenes, entre ellos el poeta Iratzeder, evoca muchas veces los cielos negros y las barbaridades de la Guerra. Guerra que genera división entre los vascos, también en el Norte.

Palabras clave: Guerra Civil, País Vasco Norte, *Eskualduna*, Ybarnegaray, *Gure Herria*, Eskualzaleen Biltzarra, Iratzeder.

Le paysage politique du Pays Basque Nord montre une orientation à droite dans les années 30, le leader politique étant Jean Ybarnégaray, député affirmant ses idées d'extrême-droite.

Lorsque éclate la guerre civile en Espagne, le Pays Basque Nord se place du côté de Franco, non seulement ses politiciens, mais aussi *Eskualduna*, l'hebdomadaire basque dont les responsables suivent aveuglément Jean Ybarnégaray.

La revue *Gure Herria* ainsi que *Eskualzaleen Biltzarra* n'adoptent pas cette attitude. Tout au contraire, les responsables de l'un comme de l'autre se préoccupent de leurs membres restés en Pays Basque Sud et des réfugiés qui ont commencé à affluer.

La fraternité basque se manifeste à travers de hauts dignitaires de l'Eglise alors que naissent des associations en faveur des réfugiés. Un certain nombre de jeunes se manifestent aussi parmi lesquels le jeune prêtre Iratzeder dont les poèmes évoquent les cieux chargés d'orage et les terribles conséquences de la guerre pour le Pays Basque. La fracture entre Basques du Sud existe aussi au Nord.

Mots-clés: Guerre Civile, Pays Basque Nord, *Eskualduna*, Ybarnégaray, *Gure Herria*, *Eskualzaleen Biltzarra*, Iratzeder.

The political landscape of the Northern Basque Country shows an orientation to the right during the 30s; the political leader was Jean Ybarnégaray, Member of Parliament, who asserted his ideas regarding the extreme right.

When the Civil War broke out in Spain, the Northern Basque Country aligned itself on the side of Franco, not only the politicians, but also *Eskualduna*, the Basque weekly newspaper whose leaders blindly followed Jean Ybarnégaray.

The magazine *Gure Herria* as well as *Eskualzaleen Biltzarra* did not adopt this attitude. Quite the contrary, the persons in charge were concerned about their members remaining in the Southern Basque Country and the refugees who began to arrive.

The Basque fraternity made its presence known through high-ranking dignitaries of the Church during the time that associations in favour of refugees became to come into existence. A number of young persons also made their presence known, and who is also reflected as among them, is the young priest Iratzeder whose poems evoke a tempest of leaden skies and the terrible consequences of the war for the Basque Country. The division between the Basques of the South also exists in the North.

Keywords: Civil War, Northern Basque Country, *Eskualduna*, Ybarnégaray, *Gure Herria*, *Eskualzaleen Biltzarra*, Iratzeder.

Sarrera

XX. mendearen hasiera berezia da bai Frantzian eta Espainian eta, beraz, Iparraldean eta Hegoaldean. Oroit gaiten JEL/PNV sortu zela XIX. mendearen bukaeran, 1895ean eta emeki emeki handituz zozala, Bizkaian bereziki ; 1917an hain zuzen, bereganatzen du Bizkaiko diputazioa ; orduan sortu ziren Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia. Zazpi urtez Hegoaldeak ezagutuko du Primo de Rivera-ren diktadura ; 1931an sortzen da II. Errepublika eta eztabaida luzeak hautetsien artean Autonomia Estatuari buruz. 1936eko otsailaren 16an Frente popular ezkerreko mugimenduak irabazten ditu hauteskundeak eta bost hilabeteren buruan, uztailearen 18an, hasten da Gerla Zibila.

Iparraldean, aspaldian III. Errepublikak egin ditu bere erroak, denbora berean sortu delarik xuri eta gorrien arteko eztabaida. Azpimarratzekoak dira Dreyfus kapitainaren kondenatzea eta 1905ean Elizen eta Estaduaren arteko lokarrien hausteko legea, gorriek bozkatua, xuriek salatzen dituztela orduan juduen eta hargin beltzen edo framazonen jukutriak, lekuko direla Iparraldeko bertsolarien kantu eta olerkiak, haien artean buru den Adema kalonje senperarra.

Batasun sakratua sortuko da I. mundu gerlarekin, frantses nazionalismoaren fagoretan mugimendu indartsu batek eremanen dituela gerlari ohi gehienak eskuin aldera, bereziki Iparralde barnekaldean, buru gisa agertzen dela Ybarnegaray diputatua, Baxe Nafarroan eta Ziberoan izendatua. Hau eskuin muturreko gizona da “Croix de feu” delakoetan eta, gero, “Parti social français” alderdikide izanez.

Halere itsas aldeko hiriak “radical socialiste” alderdikideen eskuetan dira, Baionan Garat diputatua dela alkate, Angelun eta Miarritzen halaber, Bokalek alkate komunista duelarik. Iparraldeko mapa politikoa bi kolorez hornitua da, gorri eta arrosa kolore Aturri bi aldeetan B.A.B. eta Bokale barne eta bertzea osoki xuria.

1933ko bukaeran eskandala Baiona hiriko aurrezki kutxan Stavisky, nonbaitik jinikako gizon baten jukutrien gatik eta hiriko aurrezki kutxa izanez, Garat

Baionako diputatu eta alkatea hobendun gisa agertzen da beharko dituelarik kargu guziak utzi, nahiz hiria gelditzen den radikalen eskuetan. Afera horrek bere eragina dauka Frantzia guzian eskuindarrek salatzen dutela ezkertiarren ustelkeria, 1934eko otsailaren 6an kalapitak sortuz Pariseko Lege Biltzarraren jauregiaren aitzinean, polizak bortizki zigortuak. Geroxago 1935eko martxoan, Lissar hazpandar diputatuaren ordezt, senadore izendatua baita, hauteskunderen irabazlea izanen da de Coral, Urruñako auzapeza, Ybarnegaray eskuindar diputatuaren laguntzari esker. Eskuinera badoa Garat-en alxia Lege Biltzarrean.

Garai hartan Hegoaldeko giroak bere eragina ukanen du Iparraldean. Alabainan Iparraldeko jende batzuk segitzen dituzte Hegoaldean P.N.V.-ekoen biltzarrak, bai eta ere 1932 eta 36-en artean apez bat, euskaltzale suharra, Uztaritzeko seminarioan erakasle, orduko ideologia berriei osoki idekia, hala nola Daniel Rops bati eta bereziki Emmanuel Mounier-i jarraikiko zaio “*personnalisme*” ideologia sortu zuelarik 1932an *Esprit* deritzan aldizkariarekin. Lafitte-k berak aitortzen du ibili zela orduan batzokiz batzoki, izartzen zuela Hegoaldeko gazteriaren su eta garra eta erabaki zuela talde baten biltzea. Talde horretan parte hartzen dute haren ikasle izanak batzu eta dizipulu bertze batzu, hala nola Eugène Goyheneche, Pierre Amoçain, Jean Duboscq, Jean de Jaureguiberry mediku zuberotarra eta Michel Diharce, Aita Iratzeder-en anaia gehiena. 1933ko azaroan agertzen da *Euskal Herriaren alde* deitu liburuxka bat, Aita Lafitte-k osoki idatzia eta P.N.V.-ren ideologiatik aski hurbil.

“Jainkoa lehen” aldarrikatzen zuen *Euskal Herriaren alde*-ko egitarauak eta gero aipatzen zituen eskualdekatzea, hain zentralizatua zen Frantzian, euskararen onartzea eskoletan, administrazioan, berreuskalduntzeari eta euskal kulturari behar diren baliabideen emaita. Familia eta etxea, euskal etxearen alderako politika galdegiten zuen eta lehengo ohiduren zaintzea. Denbora berean, emaztearen, etxeko anderearen alde mintzo zen, halaber sindikaten alde, askatasuna eta berdintasuna, Frantziak aldarrikatzen dituen baloreen obratzeko.

Urte baten buruan, 1934ean agertu zen *Aintzina*, lehen zenbakia urrian, agertuko direlarik, 33 zenbaki orotara, 1937ko iraila arte. Horrekin ideia berri

bat kaleratzen da Iparraldean, hain zuzen pertsonarena, jarraikiz Emmanuel Mounier-en filosofiari *Esprit* aldizkariak hedatzen zuena. Argi eta garbi errana zen ere *Aintzina* hilabetekarian behar zirela atxiki edo sortu lokarri sendoak Hegoaldekoekin.

Nola onart zezakeen holakorik Ybarnegaray eskuin muturreko diputatuak, Iparraldeko xurien erregetxoak ? Gehienak meneko zituen ; alde batetik *Es-kualduna* astekaria, apez gehienak Uztaritzeko seminario ttipian ezagutuak, gertari ohiak, haien artean egina baitzuen gerla eta geroztik “Tous unis” edo “Denek bat” lemarekin hedatzen zuten frantses nazionalismoa. Nahiz Aita Sainduak eskumikatu zituen “Action française” mugimendua 1926an eta haren kideak 1928an, halere Léon Daudet eta Charles Maurras-en ideiek badiute eragin handia, bereziki, adibide baten hartzeko, Baionako apezgaitegi nagusian eta oroit naiz Lafitte apezak berak aitorturik zenbat eta zenbat gudukatu zen bere baitarik ideologia horren baztertzeko.

Ulert daiteke, orduan, Ybarnegaray diputatuaren hasarrea *Aintzina*-ren kontra eta bereziki Lafitte-ren kontra. Alabainan, hartaz trufatzen zen eta zion Lafitte zela “arrain gorria ur bendikatuan”. Ybarnegaray-en lana izanen da urte haietan *Aintzina*-ren kontra gudukatzea eta, dudarik gabe, ezkerren aurka, honek egina baitu batasuna “Front populaire” delakoan.

1936. urtean hauteskundeak badira bai Frantzian eta bai Espainian. Hain zuzen Espainian 1936eko otsailean “Frente popular” delakoa irabazle jalgitzen da. Orduan hasten da garai berezia Franco-ren matxinada arte.

Frantzian, maiatzeko hauteskundeetan “Front populaire” deritzan mugimenduak irabazten du ere, Blum izanen dela lehen ministroa bozkatzuz garrantzi handiko legeak, hala nola 40 oreneko astea lanerako eta “Congés payés” edo “opor pagatuak” (15 egun). Alderantziz, Iparraldean hautatzen diren hiru diputatuak eskuindarrak dira. Ybarnegaray da orduan eskuinaren gidaria eta laguntza eskainiko die bere bi adiskideei.

Aise izendatua izanen da bera seigarren aldikotz Baxe Nafarroan eta Zube-roan %80a pasa lortuz. Delzangles abokata eta Milafrangako auzapezari fal-

tatzen zaizkio 53 boz lehen itzulian pasatzeko eta hautatua da bigarren itzulian Simonet Baionako auzapezaren kontra. Itsas aldean, 1935ean bezala, irabazlea izanen da de Coral Urruñako auzapeza. Kanpaina egina dute komunisten eta Front populaire-ren kontra, alde biltzen dituztela Iparraldeko xuri guziak, bai eta ere *Aintzina* mugimendua, hiruen alde galdegiten duela bozkatzea.

Hauxe da Iparraldeko giroa hasiko delarik Gerla Zibila Franco, Queipo de Llano eta, Nafarroan, Mola jeneralarekin.

2. Franco-ren aldekoak – *Eskualduna* astekaria

Domingo Soubelet apeza da *Eskualduna*-ren zuzendaria eta kargua utziko duelarik 1937ko apirilean, Salbat Arotzarena apeza astekariaz arduratuko da. Biak eskuindarrak dira eta beraz xuriak eta, jadanik erran dudan bezala, Ybar-negaray-en adiskideak. Alemanen denboran biak Pétain-en alde agertuko dira, Soubelet-ek idatziz *Pétain marexala* liburua, Arotzarenak segituz *Eskualduna*-rekin, debekatua izanen dela astekaria Frantzia askatua izanen delarik 1944eko abuztuan eta atxilotua orduan.

Ez da, beraz, harritzeko Franco-ren alde agertzen balinbada astekaria. “Odol eta su” deitzen den uztailaren 31ko artikulua nagusian sailkapena berehala egiten da : « *soldadoak buru xurien eskualdea gobernio gorriaren kontra altxatu da* ». Aspaldiko hitzak “xuri” eta “gorri”, bainan “soldadoak” alde batetik, “gubernioa” bertzetik. “Auzo erresumetan” deritzan sailean aipatzen da nola bi alderdietan diren euskaldunak eta agertzen da noren alde dagoen idazlea diolarik

« *Español eskualdunak ere ez dira alderdi berean gure iduriz behar
litakeen bezala* ».

Domingo Soubelet-ek hautatu ditu hitz horiek ez nola nahika. Bakoitzak badu bere erran nahi berezia eta karga sinbolikoa. “Gubernioa” da Madrilen bilduak diren Espainiako agintariak, gorriak, ezkertiarak. Deiturak ez dira agertzen, ez nor den lehen ministro ere. Gauza bera “soldadoak” hitzarekin,

nahiz pluralaz baliatzen den. Plural horren baitan gorderik daude altxatu diren jeneralak, jadanik ezagutuak direnak, hamar dotzena bat egun iraganak direlako, baita ere jeneral horien gibeletik joan diren jendeak. *Eskualduna*-ren irakurlearentzat “soldado” hitzak oroitarazten dio I. mundu gerla eta, behar bada ere, bera da “gerlari ohia” daukan ideologiarekin. Soldadoa da egiazko gizona, herriaren alde jalgi dena atakatua izan delarik, bertute guziez hornitua dena : kuraia, ausardia, kemena, gogoz eta bihotzez aberriari emana, zuzentasuna eta justiziaren alde borrokatzen dena etsai madarikatuaren kontra.

Holako hitzak idatziz bazakien Domingo Soubelet-ek zein aldetara joanen ziren irakurlea ; gerla beharrezkoa dela erakusten du, gerla “garbia” dela, artikulua berean salatuz gorrien salbaikeriak :

« Barcelona hirian eliza guziak erre dituzte salbu eliza nausia. Apez lerro bat garbitu dute, bat bizirik erre, bertze batzueri lepoa moztu ».

Zenbaki zenbaki salatuko ditu gorrien izigarrikeriak, haienak bakarrik xehetasun guzietan. Bi alderdietarik heldu dira berriak. Bainan nor sinets ? Nork erraiten du egia ? Nor da gezurtia ? Kasetariarentzat argi dago eta hala aldarrikatzen du : « *gezur erraiten zoin gehiagoka ari direla gobernioa eta soldadoak entzun dugu eta baditake. Bainan lan eder hortan gobernioa nausi* » (1937-8-7).

“Odol eta gezur” deritzan artikulua nagusian Domingo Soubelet-ek biltzen ditu izigarrikeria guziak erakusteko nork ixurtzen duen odola : bortz apezpiku hilak, biga preso, apezak, serorak, fraileak ehunka garbituak, elizak erreak, hilen hezurak murruari kontra zut emanak eta heien aitzinean jendea daukiza. Irailaren 4ean agertzen da artikulua ; badu, beraz, hilabete bat eta erdi gerla hasia dela eta horiek guziak gorriek eginikakoak.

Ez dituzte bakarrik elizak erretzen, hiri osoak ere, hala nola Irun, muga berean dagoena, Iparraldetik ikusia eta, beraz, egia dena. Kasetariak dio :

« anarkistek eta Frente popularrekoek su eman diotela etxe eder guzietan faziztenak zirelakoan. Egia ala gezurra ? ».

Ez da dudarik sinetsi behar dela gorriek direla hobendun.

Konparaketa egitekotan hona nola egiten duen *Eskualduna* astekariak. Badakigu eta errepikatua delarik gorrien portaera, xuriek daukatena, zinez soldado zintzoena da :

« *Aski da giristino soldado hoieri so egitea, besoan daukate Kristo Erregeren itxura eta abiatu direlarik denek solas bera zuten : Viva el Cristo Rey !* » (1936-8-14).

Ez da dudarik, hasia da kurutzada, fedearen aldeko guduka. « *Jainkoaren alde edo Jainkoaren kontra* » errepikatzen da bertze artikulu batean eta hola segituko da zenbakiz zenbaki.

Soldadoa soldado, gizon zintzoa, giristino ona irakurri den bezala. Hona noraino doan propaganda :

« *soldadoen partetik nork aditu du bazela mandileriaz jende hiltzerik. Irunen erran dute bat hil dutela, Jimenez deitua : apezka galdegirik hil da. Etzuen merezitua ? Jakin dute eta aitortu du Irungo herriaren erretzaletarik zela* » (1936-9-25).

Argi dago soldadoak ez direla salbaiak, ez direla mandilak ; justiziarik zor zaiona behar da erran, bat bakarrik hiltzen dutelarik da gaixtagina zelakotz eta merezi zuela gertatu zaiona eta, urrikaldurik, kofesatu dela eta bertze mundura igorria apezaren laguntzarekin. Beren eginbidea bete dute soldadoek, eta gehiago dena giristinoki !

Deitoragarriena da batzu bertzeen kontra jokatzeko direla euskaldunak. Ez zen holakorik izan behar kasetariaren arabera ; Eskualdunak aipatzen dituelarik Espainiako Euskaldunak dira osoki zatikatuak :

« *Elgarren kontra direla gerla hortan denek badakite. Nafarra eta Alava parte segurik soldadoen alde. Gipuzkoa eta Bizkaia fronte popular-en alde. Bihotzean min egiten daukula anaiak hola ikustea ez dago erraite beharrik. Bainan bertzetan gerla hasiz geroz, bi alderdiak hola emanaz geroz gaude nola eskualdun bat, erlisionearen lehen duena, nola ager ditakeen gobernioaren alde ?* »

Anaien artean sortu den auzia gerlarekin handitzen da hilabetez hilabete eta gauzatzen osoki urrian sortzen delarik Eusko Jaurlaritza Aguirre jauna dela buru, zin egiten duela Gernikan, arbolaren pean. Bainan *Eskualduna* astekariari aski zaizkio bi lerro euskal gobernuaren sortzearen aipatzeko. Bi lerro bakarrik Eskual Herria “autonome” aipatzearekin, erranez ez arras bere gain dela eta gobernioak (Espainiakoak noski) dohain hori eman diola errexki bere azken hatsetan delakotz » (1936-10-9).

Astekariak ez du batere ulertzen berrikitan sortu den euskal gobernuaren joka moldea. Alabainan, astekariak zabaltzen ditu Toledoko apezpiku den Goma y Tomás kardinalaren hitzak, biltzen dituela ñabardura izpirik gabe :

« Espainiako gerla egiazki eta errotik erlisioneko gerla dela, gerla horrek bat bertzearen aintzinean ezartzen dituela bi gogo mota : batek baduela sinestea, bertzeak izpirik ez » (1936-12-25).

Egiazko kurutzada komunisten kontra, anarkistak ere barne zabaltzen den lemarekin : “por Dios y por la patria”. Nolaz giristino batzu joaiten ahal dira eskuz esku horiekin ?

“Eskualdunen xedeak” deritzan artikuluan agertzen dira Aguirre “Euzkadiko gobernio” berriaren buruzagiak igortzen dizkion azken berriak eta ere xedeak, honela bildurik :

1.- Jaun Goikoa eta lege zarra, beren sinhestea eta ohidurak nahi dituzte zaindu, soldadoen, karlisten eta phalangisten kontra.

2.- Euzkadin bezala nahi lukete errespetatua izan dadien orotan Jinko legea. Gaiztesten dituzte Gipuzkoan soldadoek egin lanak, apez zenbait hil baitute Eskual Herria sobera maite zutelakotz.

3.- Galdegiten dute gerla izan dadien eztiago eta bakarrik gerlarien artean, garhaitua dena utz bizirik. (1937-1-1).

Argi dago “Euzkadiko gobernioak” errepikatzen duela bere lema : Jaun Goikoa eta Lege zarra, salatzen dituela Gipuzkoan Franco-ren tropak egin dituzten tzarkeriak, bereziki apaiz hiltzeak eta, eremu bat hartuz gero, eginikako barrabaskeriak, jendea hilez edo preso emanez.

Argi dago ere astekariaren buruzagiaren erantzuna “Nun da egia” tituluko artikuluekin :

Aithor dugu Euzkadiko gure anaiek badituztela beren arazoinak ; badakigu Primo de Riveraren denboran zer ikusiak diren, ez dugu erranen haur sortu berria bezain xuri direla Francoren soldadoak oro. Baina Jaun goikuaren legearen finkatzeko eta begiratzeko boltxevikin esku makilen baitan baino sinheste gehiago ginduke Francoren soldadoetan.

Hona, beraz, nola jutuak diren Euzkadiko gobernioaren aitzindariak eta, orobat, Bizkaitarrak, madarikatuak balire bezala “boltxevikin esku makil” hitzak erabiliz, bainan ixilduz apezten hiltzea, erranez bakarrik zeiharkako zenbait hitz

haur sortu berri bezain xuri direla Francoren soldadoak oro.

Zein polliki errana !

Zortzi egunen buruan Domingo Soubelet-ek bururatzen du bere artikulua nagusia hitz horiek, emanen denbora berean bere iritzi zorrotza euskal gobernuari buruz. Ez da dudarik hau dela egiazko etsaia :

Eskual Herrian ere badute beren gobernioa, Aguirre jauna buru, Bilbao hiri nagusi. Beren lurren zaintzeko soldadoen kontra altxatu dira eskualdunak. Soldadoen gogoia ez dute berea. Ez uste soldadoekin ardiesten ahal dituztela hain barnatik atxikitzen eta maite dituzten ohidura bereziak. (1937-2-8).

Behar da kopeta holakoen idazteko. Ez ote dira “soldadoak” altxatu legeko gobernuaren kontra ? Franco Afrikan, Queipo de Llano Sibilian eta Mola Iruñean ? Nola erran daiteke « soldadoen kontra altxatu direla eskualdunak » ? Sartua da astekaria eskuindar ideologian eta itsutuki nahi duena zabaltzen du. Pasarte horretan datza frogarik argiena.

Astero emaiten da “Auzo erresumetan” deitu sailean Espainiako gerlaren berri, bereziki nola jokatzen diren xuriak, Mola jeneralak jakinarazten duela zer egin behar duten euskaldunek nahi ez badute bazter guziak errautsirik izan diten, gaixakeriari osoki emanak ez direnak jin ditela xurietara, ordu dela oraino, gero berantegi litekela. Mehatxuka ari da Mola, jendeen baitan

beldurra sartzekotan. Aipatzen da nola aitzinatzen diren xuriak eta laster Bilbo ere eroriko dela. Hitzik ez, aldiz Durangoko bonbardaketaz.

Maiatzaren 7ko zenbakian astekariaren irakurleek Gernikako berriak jakinen dituzte : beti bezala “Auzo erresumetan” saileko artikulu labur batean :

Eskualdun guziek maite dute Gernika eta Gernikako arbola. Guziek bihotz minekin jakin dute makur gaitzak egin dituela hor gerlak, Molaren soldadoek hartu aitzinean.

Bilbaoko berriek zioten Aleman aireplanek izigarriki tirokatu dutela.

Xuriek aldiz ezetz, gezurra diotela, hori gorrien beren lana dela, Irunen bezala, Eibarren bezala, orotan bezala.

Bainan han ziren jendeek salatzen daukute eta Aguirre Euzkadiko buruzagiak, jakinarazten dauku, hiru orenez iraganik, aleman aireplanek aldizkatuz beren bonbak aurtiki dituztela hiria gainerat. Merkatu eguna hain xuxen zenbat jende ez da garbitu hor ?

Ni nago Alemanek beti obeditzen dutenez Francoren manueri eta ez dutenez beti bezala uzten tzarkeria nausi.

Gernikako arbola ez omen dute haatik hunki. Molaren Eskualdunek zaintzen dute arbola saildua.

Geroztik izan diren kaseta egile Frantsesek diote gorriek berek dutela eman sua, Irunen egin zuten bezala.

Gernika ez da edozein herria euskaldunentzat eta artikulu labur honetan zabaltzen da sendimendu hori laudatua den arbolak duen itzala euskaldunen gogoetan aitortuz. Duda mudak agertzen ditu artikuluaren idazleak, bi alderdien iritziak emanez. Kontutan hartzen du Agirre lehendakariak salatzen duena, Aleman aireplanek eginikako abrekeria, merkatu eguna izanez eta jendea bildua zelarik.

Orduan agertzen du bere frantses nazionalismoa, alemanen kontrako herra adieraziz, beti bezala jukutrietan sartuak direla eta Franco ez dela hortaz hobendun, berek asmatua zuten tzarkeria eginez.

Alegeratzen da, aldiz, ez baita arbola saildua hunkitua izan eta Molaren euskaldunek zaintzen dutela. Halere azken lerroetan erakusten du zer diren frantses kasetarien iritzia, gorriek su eman diotela Gernikari. Ez da dudarik, frantsesak izanez kasetariak, egia derasatela behar dela ulertu, eta beraz ez Franco eta ez Alemanak ez direla hobendun.

Gerlaren ondorioak ere senditzen dira Iparraldean. Alabainan, gerlari ihes eginez etorri dira jendeak Hegoaldetik. Iparraldean aterbetu diren jendeak ez dira beti ongi ikusiak, zer nahi jende mota baita haien artean eta dio kasetariak kasu egin behar dela ez ditene sarre osoak arditegian. Hitzño bat halere euskaldunentzat :

hekieri tronpaturik eta falta bat eginik ere behar baitzaiote anitz barkatu, ez direlakotz tzarrak, ez lanjerik ere, eta Eskualdun fededun egon direlakotz guzien gatik ere. Heiek ez tute makurrik ekartzien Frantziako arditegian ixilik egoiten badira segurik. (1936-9-18).

Heldu dira metaka 1937an, bereziki Gernikaren ondotik Bilbo eroriko delarik :

Emeki emeki heldu da asko jende handik honat. Jende larri eta haur. Doniane Garazirat ekarri dituzte bortz ehun bat haur eta gazte. Denek, bai denek nola nahikoa ukanik ere gogo, hartze dute guk ontsa errezebitzea.

Eztixago jokatzeko da astekaria haur eta gazteentzat, bainan ez du hitz bat ere nor den horretaz arduratu, non eta nola kokatuak diren Donibane Garazin, nork zaintzen dituen, nork emaiten jatera...

Halere ez da iritzi berdina agertuko 1937ko irailaren 3ko artikuluan :

Espainiatik jin haurrak. Hamarretarik zortzi edo bederatziek ez dakite eskuara hitzik, bainan kasetetan eskualduntzat ezartzen dituzte gerlatik ihesi igorri haurrak. Hola balire, errana dugu ez daukutelara hanbat ohore egiten Eskualduner. Diren lekuetan ala Angleterran ala Frantzian, bazterrak asetzen dituzte laster.

1937ko urtean bukatua da gerla Euskal Herrian nahiz segitzen duen Espainian. Eusko Jaurlaritzan ihesi joan da, Eusko gudariak edo preso edo haiek ere atzerrietara joanak. Anitzek bizitzeko toki bat aurkitu dute Iparraldean, Saran Eresoinka abesbatzak eta bereziki Lapurdiko herrietan. Giritinoak izanez joaiten dira mezetara, erakusten dute giritinoki bizi direla, eta berdin erakusten abertzaleak direla. Horretan ikusten du lanjerra Xalbat Arotzarena, *Eskualduna*-ren zuzendariak : abenduaren 31ko zenbakian “Urthe on !” deriztan artikulua nagusian emaiten du bere iritzia.

Gutartean ikusi ditugu Espainiatik, gerlari ihes, hunat bilduak ginituen anaiak. Beren giritino uratsetan xuxen eta ederki zabiltzala gogotik aitortuko dugu. Beren erlisione saildua agerian zabilaten herabetasunik gabe. Eta beren urrats ederrez, mendiz hunaingoko Eskualdun zombait beren ideia makurretarat ari zituzten biltzen emeki emeki, beren asmuak zituzten Eskualdunen bihotzetarat ixurtzen... xorta xorta.

Hona beraz salatua abertzaleek euskaldun onetan ixurtzen duten pozoina, nola egiten duten beren sator lana eta nola behar den haietaz mesfidatu. Hori da kristautasunez bete den ongi etorria !

Elgarren kontra gudukatu dira anaiak eta, gehiago dena, kristautasuna ez dute ukatzen ez batzuk eta ez bertzeek. Hori da kezagarriena Xalbat Arotzarenarentzat. Iparraldeko jendea ez dadin enganatua izan, idazten du artikulua nagusi luze bat 1937ko irailaren hiruko zenbakian, erakustera eman ez direla denak katoliko sendoak, badirela batzu osoki itsutuak direnak, hala nola Hegoaldekoak:

Euzkadiko katolikoak eiki beren sinestearen etsai handienarekin ikusi ditugu eskuz esku ! Euzkadiko katolikoak bat kausitu ditugu elizen erratzaille, seroren galtzaille, apezzen hiltzaille izan diren gizon barne ilunekoekin ! Eta, gutartean, ez dute ukan erlisioneari beti danik aiherriz izan diren gizonak baino adixkide minagorik, sustatzaile beroagorik (...).

Zerbait itsumendu hor badela gauzen behar den bezala prezatzetik Euzkaditarak gibelatu dituen ez da dudarik (...). Munduari, mendiz haindiko gure anaia batzuek eman duten eskandalaren erroa hortan da. Hortan da heien itsumenduaren iturria. Bai, dudarik ez da : ka-

toliko dira eta katoliko suhar. Zorigaitzez baitira katoliko baino eskualdunago ! Orotan lehen behar luke erlisioneak : Euzkadarrek lehen eman dute beren eskualdunago (...).

Egina dutena eginez ez dira Euzkadarrek katoliko on agertu. Beren katolikotasuna dute mendratu eta apaldu. Beren egitatea ezin dezakete beren katolikotasunaren gainean berma, beren katolikotasunaren pean molda, beren katolikotasunaz estal !

Horra egia, orai danik Eskualdun gutiz gehienek ikusten duguna !

Harrigarria ! Egia, egia hutsa, egia osoa bere baitan dauka *Eskualduna* astekarriaren zuzendariak. Apez da eta jukatzen ditu bertze jende guziak erranez zein diren katoliko onak eta katoliko tzarrak, Jainkoa balitz bezala. Itsumendua aipatzen duelarik Euzkadarrek mehatxatuz, katoliko tzarrak direla aldarrikatuz, ez ote daki, nahiz astekarian agertua, aita Sainduak Franco-ri igorri dion mezua azpimarratuz eztiki joka dadin euskaldunekin katolikoak direlakotz ? Beldur naiz bera itsutua dela eta eskuin muturreko ideologia zabaltzen duela. Diolarik « *Euzkadarrek lehen eman dute beren eskualdunago* », berak ere lehen emaiten du eskuin muturreko politika. Asma daiteke zer eragina zaukan irakurleen baitan 40.000 bat Iparraldeko euskaldunek irakurtzen zutela astekaria.

Geroxago “Nork zuen arrazoin” deritzan artikuluan Xalbat Arotzarenak aipatzen du *Osservatore Romano* egunkariaren artikulua baten iritzia bihotzmin handirekin dituztela Erroman *La Croix* bezalako kasetara batean ikusi : « *Devant la tragédie espagnole, les catholiques en tant que tels demeurent libres de manifester leurs préférences et d'accorder leur sympathie à l'un ou à l'autre camp.* » Ez da dudarik Arotzarenak jukatuko dituela solas horiek “pozoindatuak”. Nola ez dira pozoindatuak izanen bi joka molde izanki “Xuri” eta “Gorri”-en artean :

... beti liferentzia bat handia ikusiren dugu “Gorri”-ek Spainian egin izan dituzten soraiokerien eta “Xuri”-ek egin izan dituzten itsuskerien artean... ez heiek “Gorri”-ek eginikoak direlakoan eta hauiek “Xuri”-ek eginak, bainan bai, heiek ainitz hauiek baino handiago direlakoan... bainan bai heietan anitzak odol hotzean egin izan direlakoan, hauk aldiz guduaren suan.

Azken jujamenduan bezala Arotzarenaren aitzinean daude Espainiako gerlako gudariak egin dituzten hilekin. Batzu, gorriak noski, kondenatuak dira “odol hotzean” abrekeriak eginik, bertzeak, aldiz, barkatuak “guduaren suan” eginak dituztelakotz. Holako solasekin neurt daiteke *Eskualduna* astekariaren alderdikeria eta bereziki bere zuzendariaren alderdikortasuna.

Egia erran, haste hastetik, Franco eta bereziki Mola-ren alde —hau hurbi-lago baitzen Nafarroa altzaraz— jokatu da astekaria. Franco-ren xedeak aipatzearekin aditzera emaiten du ez dela bakarrik gerlan sartua, bainan geroaz ardurutzen dela, gerlaren ondorioez. Bukatzen da artikulua holaxe :

Badu kasko eta bihotz Franco horrek (1936-10-30).

Baliatuko da ere “San Frantses eskualdun sainduaren” bestaz erraiteko karlistek goraki eta handizki ohoratu dutela eta soldado hoberenatarik direla “requetes” famatuak.

Bilbo erortzen delarik agertzen du orduan astekariak jendearen alaitasuna, bizi zen zokoetarik ateratzean eta laster ikusten zirela leiho guzietan Espainiako banderak. Franco aipatuz errepikatzen du :

Nausi da kaskoz, nausi da soldadoz eta tresnaz, bide onean da azken xedetaraino heltzeko ; Espainia guziaz nausitzeko. (1937-6-25).

Zortzi egunen buruan, berriz aipatzen da Bilbo, berriz ere jendeen alegera oihuka ari direla Biba Franco, Biba Espainia. Franco etorri da Bilbora eta hirian sartu orduko izan da Begoñako ama Birjinaren otoizten. Holako ekitaldi bat eginez, ikus daiteke zer den Franco-ren katolikotasuna eta nolakoa izan den biharamuneko Espainia, nola ere Gipuzkoak eta Bizkaiak galduko dituzten zauzkaten abantailak, Arabak atxikitzen dituelarik xurien alde agertuz.

Hain katoliko izanez nola ez dio Franco-k obedituko Aita Sainduari, honek helarazten diolarik mezu bat :

Pacelli kardinala Aita Sainduaren izenean izkiriatu du Francori Burgoseko apezpikua ararteko. Zer dio erran Aita Sainduak ? Hau bakarrik : Eskual Herriko eskualde hortan polliki ibil dadin, eztiki ar

dadin, horko jendea eta apezak katolikoak direla.

*Aita Saindua denen aita da. Deneri mintzo da beldur izpirik gabe
eta denek behar diote obeditu. (1937-7-9).*

Bazakien Aita Sainduak nola jokutzen ari zen Franco Gipuzkoan eta Bizkaian. Hortakotz, behar bada, 1937ko azaroaren 26eko lehen orrialdean, agertzen da artikulu nagusiaren pean “Eskualduneri Francoren hitzak” deritzan deia. Franco agertzen zaiku eskuak eta besoak zabalik, ihesi joan diren jendeak berriz hartzeko prest. Bihotz handiko gizona dudarik gabe, jakinaraziz mendekiorik ez dela izanen, barkatzeko gertua : garailea eta denbora berean aihergabea. Zer gizona ! zinez giristinoa !

Erozuete goraki Herritik ihes joanak diren Eskualdunak beren sorlekurat itzul ditazkeela, mendekioen beldurrik gabe, Espainiako eta beste lekuetako gure etsaien solas alderdikari guzien gatik.

1.- Nahi dutenek zerbitzu harturen ahalko gure soldadoen lerroetan.

2.- Gudukatu nahi ez dutenek berdin sartuko dira lantegietan eta han lanean ariko.

3.- Ez gerlan, ez lanean ari nahi ez dutenak “camps de récupération” deitu lekuetarat bilduko ditugu. Bizkitartean hantik atera ahalko dira, heientzat ihardesten duen norbaitek galdaturik edo bermaturik.

Nahi ala ez, besoak zabalik bainan baldintza batzuekin : edo soldado sartu gerlaren egiteko edo lanean arizan xurien alde edo “camps de récupération” delakoetan sartu gogoen behar den bezala garbitzeko, ideia tzarren aldatzeko. Ez dakigu zertako utzi duten frantsesez “camps de récupération” itzulpen horretan. Alta, ideia errexa da : galdua den zerbait edo norbait biltzea, bereganatzea. Holakoak baziren diktadura nagusitua zen herrietan, hola nola Alemanian edo Sovietar Batasunean “goulag” famatuekin. Badakigu geroztik zer ondorio mota ukan duten bi erresuma horietan, dakigularik ere nor arizan den lanean “El valle de los caídos” delakoan.

Argi dago nondik nora joan den *Eskualduna* astekaria. Gorrien kontra, euskal gobernuaren kontra, herbestera joan zirenak mehatxatuz eta aldez Franco,

Mola eta altxatu ziren jeneralak gorai patuz eta nahi ala ez, alderdikari izanez, ez duela behar den bezala erakutsi zer izan den egiazki gerla hori.

Gerla bukatzera zozalarik 1939ko otsailaren 24eko zenbakian agertu da Ybarnegaray diputatuaren artikulua, frantsesez dudarik gabe. Titulua : “Arriba España”. Hain zuzen espainiol hizkuntzan idatziak direnak dira : “Arriba España ! España libre ! España grande !” Solchaga jeneralari eskaintzen dizkio goresmenak, haren baitan ikusten duelarik Nafar jatorra eta bi Nafarroen arteko lokarriak gero eta gehiago bermatuz.

3. *Gure Herria* eta “Eskualtzaleen Biltzarra”-ren joera

Gure Herria aldizkaria I. gerlaren ondotik sortu da 1921ean euskal kulturaren zabaltzeko. Intelektual multzo bat bildu da horretarako. Orduko euskaltzaleek eta ikertzaileek parte hartzen dute hala nola Jean Saint-Pierre apez gero apezpikutuko dena, Aita Lhande jesuita famatua, “Zerbitzari” (Jean Elissalde) idazlea, “Oxobi” (Jules Moulier) olerkaria, Jean Barbier idazlea, kantu biltzailea Dufau senperrarekin, horiek guziaz apez jakintsunak. Laikoen artean aurkitzen dira Georges Hérelle, Louis Dassance, Henri Gavel, berrikitan doktore izendatua, Tolosako unibertsitatean irakasle izan dena, Georges Lacombe hizkuntzalaria, Julien Vinson ikerlari ezagutua jadanik XIX. mendean, Louis Colas harri biribilen biltzailea, *La tombe basque* liburuaren egilea, Albert Léon doktorea, ikerlea, Philippe Veyrin berrikitan Euskal Herritartua, Charles Colin musikagilea, Jean Etchepare idazlea, orotara Iparraldean bizi diren jakintsunak eta Frantziako euskaltzale hoberenak.

Hegoaldearekin ere *Gure Herria*-k sortu ditu lokarri sendoak, alde batetik aldizkariak trukaturaz, eta bertetik jada hasieratik idekiz Hegoaldeko idazleei hala nola Eizagirre jaunari eta bereziki Larreko (Irigarai medikua) nafartar idazleari. Beraz *Gure Herria* sartzen da osoki Euskal Herri guziko kulturaren.

1920eko hamarkadaren bukaeran krisian sartzen da *Gure Herria*. Alabainan

papera garestitu da eta zorretan dago aldizkaria. Biltzar nagusi batetara deituak dira 1930eko otsailaren 20an, aldizkarian idazten dutenak erabakitzeko zer izanen den geroa, nola kudeatua izanen den batasuna. Administral kontseilu berri bat izendatua da eta haien artean zuzendaritza :

Buru : Clément Mathieu kalonjea, gero Akizeko apezpiku izanen dena hil artio.

Buru-orde : Souberbielle eta Etchepare medikuak.

Idazkari : Saint-Pierre kalonjea, laster apezpikutuko dena.

Idazkari-orde : Lafitte apeza.

Diruzaina : Louis Dassance, Eskualtzaleen Biltzarreko burua.

Lafitte-k berak aitortzen du bere oroitzapenetan buruak baldintza bat ezarri zuela, Lafitte izan zadien idazkari-orde edo bertenez ez zuela onartzen buru izaitea. Alabainan, Clément Mathieu, orduan Uztaritzeko seminario ttipiko buru zen eta ezagutzen zuen Pierre Lafitte, 29 urteko erakasle jakintsuna jadanik eta euskaltzale suharra.

Administral kontseilu kideetan izendatuak izan ziren, bertzeak bertze, Jose Eizaguirre eta Ixaka Lopez Mendizabal erakutsiz oso idekia zela *Gure Herria* Hegoaldeari.

Bigarren urrats horren egiteko, buruak eskertzen du Eskualtzaleen Biltzarra 1000 liberako emaitza egitea gatik. Hiru hilabetetarik agertuko da aldizkaria, pentsatuz hilabetekaria izanen dela berriz. *Gure Herria*-n agertzen dira Eskualtzaleen Biltzarreko berriak. Hala badakigu, urtero egiten duelarik bere biltzar nagusia, zer aipatu duten elgarrekin, nola sustengatzen dituen bai lehen mailan, bai bigarrenean eta ere Baionako apezgaitegian egiten diren lanak. Apezgaien txostenak agertzen dira, hain zuzen, *Gure Herria*-n. Orduan ohart daiteke badirela lokarriak Hegoaldearekin eta biltzar nagusi horietan mintzatzen direla Jose Eizaguirre Tolosarra eta Aitzol. Biltzen delarik administral kontseilua 1936ko abuztuaren 10ean Donostirin, aho batez erabakitzen dute Hazparnen bildu beharra den urteko biltzar nagusia ez dela bilduko, ikusiz nola odola

ixuria den Hegoaldean, bereziki euskaldunen artean. Beraz datorren urtera igorria da biltzar nagusia (*Gure Herria*, 1936, 375. or.). Zenbaki berean aipatzen da gerla zibila, jakinaraziz nola Iruñeako eta Gasteizko apezpikuek saiatu diren herren baretzen, bainan debaldetan eta ere nola jokatu diren Iparraldeko batzu aldi bat baino gehiagotan etsaien biltzen euskaldunen arteko gerlaren bukatzeko, hor ere alferretan (380. or.). Ez da dudarik Lafitte-k idatzi zuela artikulutxoa, jakinik nola ibili zen bera batetik bertzera gerlaren lehenbiziko hilabeteetan. Urteko azken zenbakian Aitzolen lan bat “elebitasunaz” agertzean, ohar batean *Gure Herria*-ko zuzendaritzak dio Aristimuño jaun apezka, Gipuzkoako apezketan hain estimatua, espainiol militarrek tirokatu dutela Hernanin eta bertze egun batez erakutsiko duela nor izan zen eta zer egin zuten euskaltzale suhar horrek (462. or.).

Urte guziz bezala *Gure Herria*-ren biltzar nagusia Baionan egiten da urtarri-lean, Souberbielle medikua, zuzendari-ordea mahaiburu delarik. Bilduak diren jendeen artean dago Ixaka Lopez Mendizabal, jadanik ihes joana. Bere mintzaldian Souberbielle medikuak aipatzen ditu hastetik Hegoaldeko gertakariak deitoratzen duelarik euskaldun anaien arteko odol-ixurtzea. Oroitarazten du ere nola Mathieu apezpikua *Gure Herria*-ren zuzendaria ibilia den Hegoaldean bakea bilatuz. Ez ditu ahanzten administral kontseiluko Hegoaldeko bi kideak : Eizagirre jauna lanjerrean dagoena, denek gogoan daukatena eta Ixaka Lopez Mendizabal biltzarrean dagoena, Iparraldera etorririk bere abertzaletasunaren gatik. Agurtzen du amultsuki. (*Gure Herria*, 1937, 32-33. or.).

Urteko bigarren zenbakian Jaureguiberry jaun medikuak “elkartezin arazei” buruz titulu pean gogoarazten du gerla zibila, erranez ez dela bakarrik fazismoa eta komunismoaren arteko gerla, batzuk dioten bezala, bainan azterturik zer izan den eta zer den Espainia eta Euskal Herriaren arteko historia, bukatzen du erranez bi sistema politiko direla auzian : bat zentralista, bertzea federalista.

Eskualtzaleen Biltzarrak bere biltzar nagusia Hazparden du 1937ko irailaren 11n. Lehenik meza, predikari dela Etienne Sallaberry, filosofia er-

akaslea Uztaritzen. “Zer da Eskualdun izatea ?” da hartzen duen gaia. Predikua bururatzean erantzuten du erranez :

Eskualdun izatea da, Eskual lur, mintzaire, fedearen bihotz guziz maitatzea. Hortik kanpo ez da eskualdun osorik.

Segitzen du hauxe aldarrikatuz :

Bainan, girixtino maiteak, badakit badela gure baitan halako ezin aitortuzko galde bat...Eskualdun garbiak Nabarroan, eskualdun garbiak Bizkaian ; hala ere batzu bertzeekin oldar izigarrian... eta (zendako gorde ?) orok ala batzuen ala bertzeen alde hautatu dugu jartzea... Bai, arrunt bi alderdi, erditik da Eskual Herria.

Hortaz nigar egin ez duenak ez du gizon-bihotzik ; ezen erran baditake : « Quam bonum et quam jocundum fratres habitare in unum » (zoin den gozo, airos ere, anaiak anaiekin egoitea !), erran behar da : zoin den hits eta lazgarri anaiak anaien kontra bultatuak izaitiaz !

Argi eta garbi errana da Iparraldea, Hegoaldea bezala zatikatua dela, Eskualtzaleen Biltzarrean ere. Holako zerbait adieraziko du Dassance presidentak bere mintzaldian :

Ordu hartan, Espainian guzian bezala mendiz bertzaldeko probintzietan, gudu izigarri eta deitoragarri baten suak bazter gehienak hartuak zerauzkan. Gudu hartaz, egun, eta hemen nehoiz baino gutiago ez dut deus aipatuko, ez eta nehork deus aipatzea nahi. Bakarrik, hala nahi baduzue segurik, Zeruko Jaunari galdeginen diogu zorigaitzezko egun horiek labur ditzan eta berri ere bakearen dohaina eta gozoa mundu gaixo huntaraino helaraz.

Badaki Dassance-k halakoa dela giroa Iparraldean eta, Eskualtzaleen Biltzarren batasuna zaindu nahiz, baztertzen du gaia, nahiz bakearen alde egiten duen otoitza denek onartzen dutela.

Ez da dudarik ezin onetsia dela gerla hori jende hanitzentzat, bereziki urte horretan, Durango eta Gernikako ikaragarrikeriekin eta Hegoaldetik datozen

iheslariekin. Horrat doa Oxobi agertzen duen olerki batean, “Mors et Vita” tituluarekin:

*Urte bat erori da, horma bizkarrean,
Urte bat pixtu zaiku, elurpe hotzean ;
Gizonak sua dute pixtu elurrean,
Gizonak hiltzen dira, herra bihotzean.*

*Mendea bazoala, bertze bat abian,
Negu gau hotzetako izarren argian ;
Jainkoa sortu zen haur, etxola batean,
Bakearen Egile gizonen artean.*

*Jesus sortu eta hil ezpaltz bezala,
Gizonak ezbaietan lege dute gerla ;
Ohointza eta herra zuzenak direla ?
Jainkoaren Semea mintzo zen bertzela.*

Sendi da Oxobi apezaren bihotz-mina. 1938ko hastapenean Lafitte apezak agertzen du artikulua bat *Gure Herria*-n, “Atxikitze orena” tituluarekin. Ikusiz nola dabilzan Hegoaldean, dei bat egiten du *Gure Herria* aldizkaria izan da-dien elgarretaratze tokia ikerle eta idazleentzat :

Egungo egunean mendiz bertzaldeko agerkari gehienak suntsituak dira. Gure anaiak elgarretarik urrunduak daude orainokoan. Hemen ez ditugu ez batzu, ez bertzeak nehoiz ere laidostatu. Heien elgarretaratzerat hertsatu gira behin baino gehiagotan. Aldi huntan ere bake-tzerat eta lanerat deitzen ditugu oro. Ala Yakintza-n ari zirenak, ala R.I.E.V. delakoan ari zirenak etor ditela gure ganat. Hala hala Euskaltzaindiko edo Akademiako jaunak bil ditela gure aldamenera. Segur gure aterbeak ez du jauregi baten begitarterik ; bainan etxola xumea ere on zaio bidekariari, uri-elementak ari direnean.

(Gure Herria, 1938, 4-5. or.).

Lafitte-k badaki sakabanatuak direla batzu eta bertzeak eta pentsatuz euskal kultura behar dela salbatu, elgarretaratzea da erremediorik hoberena.

Oxobi-k ere ikusten du giroa aldatzen ari dela Iparraldean eta euskararen kontra ari direla batzu “séparatiste” hitza erabiliz ; hori dela, behar bada, Hegoaldetik iheslarien ondorioetarik bat, politika sarraraziz euskal kulturaren kaltetan. Hortakotz idazten du “Eskuararen alde” deitu artikulua. Hona nola hasten den :

Eskualtzaleen fama histen ari dea ? Hala diote batzuek ; eskuaren eta eskualdungoaren alde lan egiten dutenak “séparatistes” direa ? Hala dela nahi luketen Eskual Herriko paristar zenbaitek baderasakete.

“Séparatiste” hitz hori erdaratik da. Gure arteko eskualdunetan hamarretarik bederatziek “badantzut” eginen dautzute hitz hori entzutearekin. Badantzut ? eta zuek zer hitz eman dezakezu eskuaraz “séparatiste” horren ordain ?

Xakurrak hau, gatuak ñaun, astoek astakeria ; eskualtzaleek badakite bide zuzenean dabilzala eta orai baderamaten sail berean aspaldidanik buruz, bihotzez eta eskuz arizanak direla beren herritarren onetan, antze handieneko gizonak, omen garbieneko apezak.

Gure Herria-ren biltzar nagusian, urtero bezala, Mathieu apezpikua ezin etorri, Souberbielle medikua mintzatuko da, aipatuz euskal lurra odolez gorritua, anaiak eroriak beren xede helburuak atxiki nahiz. Gogorazten du ere nola Mathieu apezpikuaren inguruan jokatu diren Hegoaldeko haurren alde, beren sort herritik urrunduak direlarik eta aitamen ganik berezirik. Agurtzen du Ixaka Lopez Mendizabal Hegoaldeko kidea eta haren kemena goraiatzeko, beti bere gogoan daukala Jose Eizagirre jauna, haren berririk nehork ez baitu.

Urte hortan “Eskualtzaleen Biltzarra”-k bere biltzar nagusia Domintxinen dauka. Beti bezala Dassance mintzatzen da biltzar nagusian eta urte horretan bazkal ondoko mintzaldia uzten dio Oxobi alegia egileari. “Gureak gure” deritzan mintzaldian, berriz hartuko du jadanik aipatu duen gaia urte hastapeanean. Hauxe oihukatzen du garbiki, “Eskualtzaleen Biltzarra” zer den erakutsiz :

Eskualtzaleen Biltzarrek ez du "politika" deitzen duten saltsatik jastatu ere nahi.

Eskualtzaleen Biltzarrean ez gira buru bero batzu ez eta ere amets gaixto eraile batzu.

Ez gira, erdaldun eta, entzuna dutanaz, eskualdun zenbeitek girela derasatena : "Autonomistes-Séparatistes". Hein batean, gure xokoan, bekaizgorik gabe, GUREAK GURE nahi ditugu. Bertzerik ez.

Ikus daiteke Iparraldean den giro berria eta nola Oxobi-k erantzuten dien eskuin muturreko erdaldun eta euskaldunei, eta, nahiz ez duen sekulan aipatzen, Ybarnegaray haien erregetxoari.

1939ko gerla bukatua da. Espainiatik etorri dira iheslariak. Batzu sartuko dira berriz, bertzeak Frantzia egonen eta haietan badira parte hartuko dutenak Alemanen kontra eta Parise askatzera etorriak zirenetan, bazen burdin-karro bat "Gernika" deitzen zena.

Alabainan, bigarren mundu gerla hasten da irailean. Hegoaldean euskaldun agerkariak ixilduak dira, Iparraldean ere *Gure Herria* halaber.

3. Euskal anaitasuna

Lehenbiziko iheslariak muga iragan dute 1936ko abuztuan eta irailaren hastapenean ; bai Donibane Lohizunen eta bai Angelun sortzen dira haien aldeko batasunak. Denbora berean sortzen da batasun zabalago bat eta horretan parte hartzen dute orduko jende ospetsuek.

Burua : de Coral diputatua. Buru-ordea : Goyheneche medikua, Inchauspé eta Constantin medikua, hiruak kontseilari orokorrak, lehena Uztaritzen, bigarrena Donibane Garazin, hirugarrena Atharratzen. Diruzaina : Dassance Uztaritzeko auzapeza. Eta *Eskualduna*-k dion bezala :

gisa hortan Lapurdik, Baxenabarrek eta Ziberoak ukanen dituzte beren gizonak. (Eskualduna, 1936-9-18).

Bainan ikusiko dugun bezala ez dirudi luzaz iraun duela.

Ageri den bezala Iparraldea ere osoki zatikatua da, bainan 1937ko ekainean Hegoaldea bereganatzen dutelarik frankistek, haurrak igortzen dituzte Iparraldera gerlatik salbatzeko eta urruntzeko. Hendaiara heltzen dira eta Lafitte-k dioenez Hendaiako geltokian daude, Hendaiar batzuk emaiten dietela jatera. Haietaz arduratuko da Lafitte bilatuz non aterbetu haur horiek, apezpikuaren baimenarekin. Imanol Ynchausti, Uztaritzen bizi den Filipindar aberatsak, eskainiko dio behar den diru-laguntza. Alabainan, Donibane Garaziko alkateak Lafitte-ri proposatzen diolarik “La Citadelle”, jadanik izana zen kaserna edo kuartela, argi dago badela lan egiteko etxe horren antolatzeko, izan dadien bizitzeko toki egokia, bereziki haurrentzat eta haien zaintzaleentzat. Bertze herri batzuetan etxe bat aurkitzen du alokairurik pagatu gabe, bainan bertze batzuetan behar da ordaindu. Orduan Lafitte-k baliatuko du Ynchausti-ren diru nasaia.

Lekukotasun bat emaitekotan hona Azpiazu apezak Lafitte-ri igortzen dion gutuna. Donibane Garazin dauden haurrek apailatzen dute besta bat eskerren bihurtzeko bitokia aurkitu duten ohoretan ; hortakotz Azpiazu-k galdegiten dio Lafitteri jin dadien haurren ikustate eta eskerren hartzeko:

Saint Jean Pied de Port, 37-6-29

Lafitte Apaiz Jauna

USTARITZ

Apazkide agurgaria :

Eldu gera zuk ain maiteki bilatu diguzun aur-etxera.

Biotz-onekoa da euzkalduna ta emengo aurak beren esker ona agertu nai dizue.

Datoien ostegunean jaitxo bat egingo dute zure omenez eta zuk bezela etxe onen alde lan dagiten guxtiak txalotzearen.

Atoz, ba, poz-pozik gaude zu ikusteko.

Gernika'ko “Elai-Alai” taldeak zerbait egingo du, baita Zabalbeaskoa andereñoak abestu ere.

*Agur, Jauna, ta ostegun arte.
Kristo baitan zure-zurea.*

*Azpiazu'tar Iñaki
apaiza*

Nahi nuke orain oroitzapen bat aipatu. Irisarrin iragaiten nuen oporretan hilabete oso bat osabaren etxean. Honek hartu zuen gurekin egoiteko Hegoaldeko haur bat, ene kusia eta ni bezala hamalau urtekoa. Harekin egona naiz, beraz, hilabete oso bat. Iñaki deitzen zen. Ez naiz oroit nongoa zen. Ene oroitzapenetan bada harek erakatsi zigun, kantu bat :

*Aldapeko sagarraren adarraren puntan
Puntaren puntan
Txoria dago abeslari
Txiruliruli, txiruliruli
Nork aditzen ote du kantu eder hori.*

Baziren ezagutzen ez genituen hitz batzu, “aldapeko”, “abeslari”, baina esplikatu zizkigun. Joan zen Iñaki ; pentsa daiteke berriz etxeratu zela bertze haur hanitzek egin zuten bezala. Non dagoen orain, ez dakit, baina ez ditzaket ahantz 1937ko oporrak.

Jadanik aipatu dute nola *Gure Herria*-ren biltzar nagusian Souberbielle medikuak oroitarazi zuen nola Mathieu Akizeko apezpikua ibilia zen 1936an Hegoaldean bakea bilatuz eta jendea salbatuz. Ez da horretan egonen Mathieu apezpikua. Bilduko ditu Frantzia ezagutuak diren jende batzu izan dituen apezpikuak ala laikoak eta batasun bat sortuko du “Comité d'accueil aux Basques” deritzana. Dei bat agertuko da *Eskualduna* astekarian :

*Eskualdunen alde.
Anitz eskualdun heldu da oraino Espainiatik Frantziarat. Horien behar bezala errezebitzeko, moldatu berri dute batasun bat. Batasun hortan ohorezko buru ezarri dituzte Verdier Pariseko apezpiku kardinalea eta Feltrin Bordelekoa. Eta batasunaren lehen buru Mgr Mathieu Akizeko apezpiku eskualduna.*

Gure herritar apezpiku eskualdunarekin badira bertze jaun handi eskolatu batzu hala nola Jacques Maritain, François Mauriac, etab...

Berehala lanean hasi da batasuna eta jakinarazi du Frantses guziek eginbide dutela eskualdun dohakabe horien laguntzea.

Belgikanoek badituzte hartuak bere gain hamar mila haur, xahar et emazte. Bi miliun diru gastuentzat Holandesez ere emanen dute laguntza, ahalaren arabera.

Norbaitek despendio horietan parte hartu nahi balu, aski luke bere emaitza igortzea Verdier kardinaleari, erranez sinaduraren ondotik : Comité d'accueil aux Basques.

Familia batek edo bestek nahi balitu etxan hartu, neskato gazte, xahar edo familia, aski luke letra igortzea adreza huntara : Le Comité National d'accueil aux Basques, 64 rue Saint-Rémi, Bordeaux.

Gisa hortan egin ditake lan onik. (Eskualduna, 1937-8-13).

Hirugarren orrialdean agertzen da dei hori bertze berrietan galdua, "Auzo erresumetan" artikulua bildumaren barnean. Pentsa daiteke aski zitzaiola *Eskualduna*-ren zuzendariari. Verdier, Feltin eta Mathieu apezpikuek sortu zuten elkarteak ukanen du bertze elkarte eragilea Baionan apezpiku berriaren inguruan. Parte hartzen dute :

Buru : Houbaut apezpikua, Buru-orde : de Souhy, Inchauspé eta Goyhe-
neche medikua, hiruak kontseilari orokorrak, Idazkari : Dassance eta kide :
d'Abbadie d'Ithorrotz, Dufau senpertar notarioa, Jaureguiberry mediku zibe-
rotarra, Mathieu medikua, apezpikuaren anaia eta Souberbielle medikua.

Ikus daiteke alde batetik hor sartuak direla *Gure Herria* aldizkariaren ardu-
radunak eta ez direla agertzen Iparraldeko hiru diputatuak : de Coral, Del-
zangles eta Ybarnegaray. Alabainan hiruak Franco-ren alde agertzen dira.
Lekukotasun gisa, ez dut sekulan ahantziko nola Ybarnegaray diputatuak bil-
tzar bat antolatu zuelarik 1937ko irailean Baigorriko trinketean, bere mint-
zaldian aldarrikatu zuela : "Mon ami Franco" ! Hamalau urte nituen orduan
eta 72 urteren buruan gogoan daukat oihu hori.

Dena den, ez da bakarrik Hegoaldea zatikatua, Iparraldea ere, batzu Franco-

ren esku makil bilakatuak *Eskualduna* astekariak duen eraginarekin eta bertzeak iheslarien egoeraz arduratzen direnak, bereziki haurrenena Baionako apezpikua buru aipatu dudan bezala. Hain zuzen, bere oroitzapenetan Iratzeder olerkariak aipatzen du zer giro berezia zagon Uztaritzeko seminario ttipian, hasi zelarik Espainiako gerla zibila eta nola iragan ziren hiru urte horiek :

Hainbertzenarekin, Espainiako gerla piztu zen. Erakasle eta ikasleak oro (Lafitte salbu, erran gabe doa) Franco-ren alde ziren. Zakiten guziak Francotarren ikus-moldean ikasten eta ikusten zituzten.

Xarriton eta ni ginen bakarrik, agerian eta goraki, abertzaleen alde, Xarriton "adimendua" zela zioten eta ni "bihotza".

Espainiol erakats-aldieri biper eta gatz emaiteko, "Bixkor"rek irakurri zaukun artikulu bat kastellanoz : "La República de Euzkadi".

Eskuinetik eta ezkerretik ari zitzaizkitan bertze ikasleak : "kitzi-kitzi". Azkenean xutitzen naiz eta bi jauzi kanporat joaiten, Bixkorrek, harritua, diolarik : « Zer nahuzue, bihotza... »

Norat joan ? Kaperarat joan nintzen, aldarearen oinetan egon. Superiora eta Vergez entzun nituen iragaiten ; beharrik ez ninduten ikusi...

Gero Dubernet ziburutarren gelaraino igan nintzen, gertatu zena kondatuz. Kalmatu ninduen.

Hamarrak eta-erditan Uztaritzeko elizarat jautsi beharrak ginen, apezjauntzia eta sopoliza emanik. Bertzeekin jautsi nintzen. Aski bihotz zabalekoa izan zen Bixkor, deusik gertatu ez balitz bezala egiteko.

« Zoroa naizela diote ; zer diozu ? » galdetu nion Lafitte-ri. Eta harek : « Ai ! zu bezalako zoro ainitz balitz, zentzu gehiago baliteke munduan.

Sortua zen 1920eko lehen egunetan, 16 eta 19 urte zituen Hegoaldeko gerla denboran. Goizik hasi zen bertsu-kantu idazten, ditugularik lekuko hamar bat *Pindar eta lano* bilduman agertuak.

Gai nagusia da anaien arteko herra eta beraz guduka latza. Gai bera hartu zuen Oxobi-k, jadanik aipatu dudan olerkian. Hortarik ariko da Iratzeder 1936ko abuztuan idazten duelarik "Orro ikaragarria" deritzan kantu-olerkia. Orro ikaragarria da kanoiairen burrunba erraiten duen bezala. Bainan biga-

rren eta hirugarren bertsuetan zer salbaikeria den anaien arteko guduka eta galde baten bitartez zer izanen den Euskadiren geroaz osoki kezkatua da :

*Gaur tiroka ari dire
Herrian elgarri,
Salbai gaixtoenen pare
Odolez egarri.
Jaunak ez dezake onar,
Minez leherra baitakar,
Anai arteko gudu gaitz hori.*

*Anai odola herrari
Eskainiz nasaiki,
Euskadi gure amari
Bularrak beterik,
Haurñoak hurrupatzean
Hilen dire gerrontzean
Zer aterako da ? zer ? hortarik ?*

Bihotzmina nagusitzen da bertze olerki batean aldarrikatzen duelarik errepika batean eta bortz aldiz :

*Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzeko Euskadi !...*

Lehenbiziko bertsoak biltzen ditu irudien bitartez (hedoi beltza, haizea, uholdea) Euskadik ezagutzen dituen zorigaitzak, hedoi beltzek iragartzen dutela gerla, herra zabaltzen dela haizea bezala eta odolezko uholdea menditik jausten:

*Euskal Herriko zeru eztian, hedoi beltzak bildu dira ;
Haitzen artetik izigarriko sistutan ari da herra :
Odol berozko iturburu bat doa menditik behera...
Auhenkatzetik nehor ez geldi
Zorigaitzeko Euskadi !...*

Egiazko eresia, gogoratuz nola tirokatua den anaia (2. bertsoan), ama ihesi

doalarik haurraren salbatzeko (3. bertsoan), etxe suntsitzeak, Gernika gogoan behar bada (4. bertsoan).

“Arbasoen deia” kantu-olerkian erakartzen ditu Iratzeder-ek Aiten oihuminak gai bera daukala gogoan :

*Aitek zeru lurreri
Zioten nigarrez...
Zertako ixuri dugu bada, odola ixuri ?
Euskaldunak zatitan direlakotz jarri,
Herra ez zaiote orai maitagarri
Aitek zeru lurreri
Zioten nigarrez.*

Nola ez aipa Gernika, euskaldunen hiri saildua, osoki suntsitua Alemanen bonbardaketarekin. Hortarako hautatzen du zortziko ttipia 7-6 silabako neurtitzekin, Gernika izena ezarriz bertso bakoitzeko hasiera eta bukaeretan. Izen hori zortzi aldiz errepikatuz, hil-ezkilaren danga adierazten du :

GERNIKA
*Ikusten zaitut hilen
herria iduri ;
Etxe aurtikiz baizik
ez zare igeri.
Udaberria irriz
dago munduari ;
Harri beltzetan lore
guti zait ageri
GERNIKA*

Idazten duelarik Gernikari buruz, urte bat iragana da 1938ko maiatzaren 9a dakarrelakotz. Badaki 18 urteko olerkari gazteak Gernikako izigarrikeria ez dela sekulan ahantzia izanen, iraunen duela mendez mendeko jendeen gogoetan. Ez dut uste badakien Picassoren margoa agertu dela eta, are gutiago, ukanen duen arrakasta bere izenarekin. Bere baitan senditzen du Gernika erretzearen salbaikeria betierekoa dela :

GERNIKA

*Xoratzen iluntzen daut
hitz horrek bihotza.*

*Mendek jakinen dute
haren zorigailza.*

*Numance ta Kartagoz
ez gaitzke mintza,*

*Goraki erran gabe
Euskadin, han, datza :*

GERNIKA

Pentsa daiteke ere bihotz mina sortzen zaiola ikustearekin nola Franco-k eta haren soldadoek deramaten gerla, kurutzada gisa, Jainkoaren eta Eliza sailduaren izenean, bereziki, bera, apezgai izanez. Eginen du salaketa jakinik beharrezkoa dela :

*Amodiozko Jainkoarentzat hori egin omen dute,
Jainkoarentzat bazterrak erre eta apezak hil ote ?...
Zu, otoi, Jauna, gure herriaz zerutik urrikal zite.
Auhenkatzetik nehoiz ez geldi
Zorigaitzeko Euskadi !...*

“Barka” deritzan olerkian deitoratzen du lehenik Hegoaldean gertatzen ari dena, ikusiz Satanas deabruaren lana, baliatuz Galtxagorri jendeen artean izendatzeko ohidura eta olerki osoan salatuko du Francotiarren apezken kontrako portaera Euskadin:

*España hortan izan da segur asko bitxikeri ;
Horra non zaikun etorri
Euskadirat Galtxagorri
Jainkoaren amodioz jazartzerat apezkeri.*

Kondatzen du nola tirokatua izan den apez bat, haren azken orena, haren dohain haundiak, utziz hiru bertsotan “suspense” delakoa, erranez seigarrenean nor zen : Aitzol euskaltzale suharra:

*Nor zen ? Zer egin ote du ? maitatu herri zaharra
Eta langilez leherra*

Itzularazi ongira.

Nor zen ? Apez suharrena : Aitzol, Aitzol kartsu hura.

1937ko martxoa

Lilluraturik zagon Iratzeder Hegoaldeko abertzaleekin. Basarri ikusi du eta entzun Domintxinen bildu zelarik Eskualtzaleen Biltzarra 1938ko irailean eta “Nundik” olerkian gorai patzen du Hegoaldeko bertsolaria, bururatzen duelarik galde horiekin :

Basarri

Nundik daukazu

Hats hori ?

Nundik duzun erradazu

Odol kea bezein suhar,

Itsas haizea bezenbat azkar.

Basarri

Nundik daukazu

Hats hori

Bainan ez ote zaizkitzu

Gerlan hil euskalduneri

Joan azken hatsak, zuri etorri.

1938/9/18

Hamar urteren buruan, 1949an hain zuzen, “Zer gizonak” olerki luzean (161 neurtitz), hartuz Erdi Aroko kantu epikoetan baliatzen ziren “laisse” izeneko bertso desberdinak, kantatu eta gorai patuko ditu Aitzol, Eizagirre eta Monzón. Hats handiko olerkia, dena su eta kar, erakutsiz hiru gizon horien eragina abertzale mogimenduan. Adibidez, hona lehen “laisse” delakoa :

Dena begi zagon mutiko bat nintzen...

Oroit naiz eguerdi batez Atharratzen,

Gizon horiek ikusirik, aditurik, miretsirik :

Zer gizonak !...

Argi zabaltzerik ez da hain argi eta su

Ez itsaso uhainik hain tiraintsu,

*Ez eta euskal-mendirik hain gorarik
Nola baitziren gizon horiek... gizon !
Ikusten ditut oraino xutitzen,
Mintzatzen, kantatzen
Aitzol, Eizagime eta Monzon.*

Bada Iratzeder-en baitan eta auhenen artean esperantza eta fedea Euskal Herriaren geroan. Beti etorkizunari idekia, garai latzenetan pizten zaio bihar-ramuneko argia. Aitzol-en hiltzea aipatzen duen “Barka” olerkia hona nola bururatzen duen :

*Garrek ezertatu nahiz bihotza dute zilatatu ;
Bainan gure bihotzerat gar hek zaizkigu airatu,
Zure heriotzak, Aitzol, fruituak emanen ditu.*

“Zorigaitzezko Euskadi” olerkia ez du errepikatuko azken bertsoan :

*Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi !...*

aldiz, ilunpetik jalgitzeko irrintzina botako du :

*Berritz ohiko irrintzin hura badoala mendiz mendi,
Gure herrian burrunba tzarra ez dadin gehiago adi :
Ezin hilezko gure Euskadi berritz ere atzar bedi ;
Jainkoa lagun, bai berpitz hadi,
Arbaso gaitzen Euskadi !*

“Arbasoen deia” olerkiaren azken bertsoa bide beretik doa :

*Gure Euskal Herria
Ez zaiku ez hilen.
Argiak jabaldurik oihan beltz guzia,
Xutik oihu egin dut, atzarritz mendia :
Euskaditik izanen du bere iduzkia !
Gure Euskal Herria
Ez zaiku ez hilen.*

Hori da Iratzerder-en oihua, jin dadin iguzkia, sor dadin Euskal Herri

berria, hiru gizonen amesten zutena :

*Agur zueri Aitzol, Eizagirre eta Monzon !
Zuen ametsa, zuen Sua ez da histuren,
Zuen Euskal Herria, Euskal Herri berria ez da hilen.*

Ondorioak

Iparraldeko jendea osoki zatitua da garai hartan. Alde batetik politikan eskuindar agertzen da bere hiru diputatuekin ; bertzetik euskal iheslariak —katolikoak gehienetan— bertze aurpegi bat agertzen dute erakutsiz denbora berean eta beldurrik gabe beren abertzaletasuna. Zer pentsa ? Argi da *Eskualduna* irakurtzen duena ez dela batere giristino-gorri horien alde. Aldiz, badira ezkertiarak alde agertzen direnak, bereziki Baiona inguruan, eta haiekin *Aintzina* hilabetekariaren kazetariak eta horren inguruan bildu zirenak.

Hegoaldea agertzen da orduan bere ahal guziekin, Eresoinka abesbatzak, bi hilabete egonik Saran, hasten duelarik bere Europako itzulia —Parise, Bruselas, Amsterdam, Rotterdam, La Haye, Londresen gaindi ibiliz— bereziki 1938an eta 1939an, Iparraldean ere emaiten dituela kontzertuak Baionan, Miarritzen eta Donibane Garazin. Kalitate haundiko abesbatza, zabaltzen du euskal kultura eta erakusten Euskal Herriaren bertze aurpegi bat. Frantses egunkari gehienetan publikatzen dira laudoriozko iritziak.

Bertze hanbertze egiten da futbol taldearekin jokatu delarik Parisen, Marseillan eta Tolosan eta gero bidaia ederra eginen Europan, bereziki Txekoslovakian, Polonian, Sovietar Batasunean eta berriz itzuliz Frantziara Finlandia, Norvegia eta Dinamarkatik.

Parisen 1936ko azaroaren 29an sortzen da *Euzko Deya*, Euskadiko Gobernuaren bozeramailea frankisten propagandaren aurka, denek jakin dezaten zer iragaiten den Euskal Herrian eta bertze boz bat zabalduz, euskaldunena.

Dirudianeaz, aldatzen ari dira gogo-bihotzak eta Iparraldeko jendeak bertze

so batez ikusten ditu euskaldun iheslariak 1939an hasten delarik II. Mundu Gerla.

Alemanen denboran sortzen dira dantza talde batzu, abesbatzak ere Miarritzen, Olaeta jaunarekin Oldarra talde famatua, Uztaritzen, Baigorriin, Donibane Garazin eta ezagutzen da Hegoaldearen eragina Bizkaiko dantzak ikasiz ez baitzen holakorik sekulan izan Iparraldean.

1942an sortzen da bigarren *Aintzina*, bilduz Unibertsitateetan dabilen gazteria. Oroit naiz Uztaritzeko biltzar haundiaz eta harpidedun izan nintzan ziraueko.

1945ean, gerla ondoan, kantonamenduko hauteskundeetan aurkeztu ziren abertzale gisa Baionan eta Miarritzen Darmendrail Hazparneko semea, André Ospital aldudarra eta Marc Légasse geroxago *Hordago* aldizkaria sortuko zuena. Ez zuten arrakasta haundirik ukan, baina lehen aldia izan da Iparraldeko abertzalegoaren historian.

Gerla denboran Frantziatik urrundu ziren abertzale ospetsuak berriz etorri ziren Iparraldera. Monzon-ek idatzi zituen antzerkiak eta ere taulatu, bere laguntza eskainiz Iparraldeko antzerkilarieri, hala nola Piarres Larzabal eta Daniel Landart-i.

Hernandorena jauna, Parisen egona luzaz, berriz etorri zen Iparraldera eta pilota eta bertsogintzaren zerbitzari ona izanez, joan zen Xalbador eta Mattin-en bila eta berpiztu bertsolaritza bi gizon horiekin. Geroztik osoki finkatua da Iparraldean.

1950eko hamarkadaren bukaeran Bordeleko Unibertsitateko ikasle batzu biltzen dira eta sortzen dute politika mogimendu bat bere xede eta helburuekin : euskal departamendu bat, hizkuntzaren ofizialtasuna bereziki. Hartzen du 1946eko Etxeverty-Aintxart diputatuak Lege Biltzarrean azaldu nahi zuena, hots Hegoaldeko autonomia estatutoaren idurikoa. 1960eko hamarkadan hasten da, zinez, abertzaleen aurkezpena hauteskundeetan, garai hartan ere Labéguerie medikuak kantatzen dituela bere olerki abertzaleak.

Ez ditzagun ahantz ere 1948an eta 1956eko euskal kongresuak, berpiztea euskal ikertzetan adieraziz.

Lehen iheslarien uhainaren ondotik heldu da bigarrena 1970eko hamarkadaren hasieran. Burgos-eko auziak inarrosten du Iparraldea eta hasten dira manifestaldiak, gose grebak elizetan, hasiz Baionako katedraleakoarekin.

Gerla lehenagoko giroa osoki aldatua da *Eskualduna* astekariaren ideologia ezeztatua nahiz Iparraldea eskuindar agertzen den politikan. Franco-ren hiltzearekin eta Eusko Jaurlaritzak bultzatzen duen politika Iparraldeari begira neurt daiteke Hegoaldearen eragina. Zinez XX. mendea, mende berezia euskaldunentzat eta Euskal Herriarentzat.

Bibliografia

MICHEU-PUYOU (Jean), *Histoire électorale du département des Basses-Pyrénées sous la IIIe et la IVe République*, Paris, 1965.

CUZACQ (René), *Les élections législatives à Bayonne et au Pays Basque de 1919 à 1939*, Lacoste, Mont-de-Marsan, 1956.

CUZACQ (René), *Les élections législatives à Bayonne et au Pays Basque (la IVe République de 1944 à 1956)*, Lacoste, Mont-de-Marsan, 1957.

Le Père Lafitte, entretiens, souvenirs avec Serge Monier, Elkar, Bayonne, 1984.

LARRONDE (Jean-Claude), "Histoire du nationalisme basque", *Lema*, 2006ko otsaila, 2008ko azaroa.

Gure Herria aldizkaria 1936-1939.

Eskualduna astekaria 1936-1939.

IRATZEDER, *Biziaren olerkia*, Mensajero, Bilbao, 1983.

La recuperación de la memoria histórica en la novela contemporánea vasca¹

OLAZIREGI ALUSTIZA, Mari Jose

Euskaltzain urgazlea eta Literatura Ikerketako batzorkidea

Euskal Herriko Unibertsitatea

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

¹ Artículo redactado a partir de la ponencia presentada en el “Northeast MLA’s 40th Anniversary Convention”, en Boston, U.S.A., el 26-2-2009.

Memoriari buruzko hausnarketek egungo Giza-Zientzietan duten garrantzia aipatuz hasten da artikulua. Horretarako, Müller, White, Hutcheon edo Lowenthal bezalako historialari eta kritikarien lan eta kontzeptuak aipatzen dira, eta iraganak egungo narritiban duen protagonismoa azpimarratzen. Narraziozko testu horien artean, Espainiako Gerra Zibila hizpide duten euskal nobelak hartzen dira kontuan, batez ere, Ramon Saizarbitoriaren lanak.

Hitz-gakoak: Euskal literaturaren historia eta kritika, Euskal narritiba, Euskal narritiba eta Gerra Zibila.

Este artículo comienza subrayando la importancia que en la actualidad tiene la reflexión sobre la memoria en las Humanidades. Para ello, se mencionan las aportaciones y conceptos de historiadores y críticos como Müller, White, Hutcheon o Lowenthal, y se subraya el protagonismo que el pasado tiene en la narritiva actual. Son, precisamente, las novelas vascas que tratan la Guerra Civil las que se analizan a continuación, en especial, las obras de Ramon Saizarbitoria.

Palabras clave: Historia y crítica de la literatura vasca, Narritiva vasca, Narritiva vasca y Guerra Civil.

Cet article commence par souligner l'importance de la réflexion sur la mémoire dans les Sciences Humaines. Pour cela, il mentionne les apports et concepts d'historiens et critiques comme Müller, White, Hutcheon ou Lowenthal, et souligne la place prépondérante du passé dans la narritive actuelle. Ce sont précisément les romans basques qui traitent de la Guerre Civile qui sont analysés ci-après, en particulier les œuvres de Ramon Saizarbitoria.

Mots-clés: Histoire et critique de la littérature basque, narritive basque, Narritive basque et Guerre Civile.

This article examines the importance of memory and reflections on memory in the modern humanities. After a brief review of the concepts introduced by various critics and historians (Müller, White, Hutcheon, Lowenthal, etc.), we consider the prominence of memory and the past in recent narrative. Among these fictional journeys into the past, we call particular attention to Basque narrative concerning the Spanish Civil War, focusing specifically on the works by Ramon Saizarbitoria.

Keywords: History and critic of the basque literature, basque narrative, Basque narrative and Civil War.

Los discursos de la memoria

Jan-Werner Müller habla de una “explosión” de la memoria a propósito del protagonismo que ésta tiene en el actual paradigma teórico de las humanidades, y en especial, en el de la Historia. La memoria es considerada como un antídoto a la nueva utopía de la globalización, como anclaje a la realidad y contrapartida al espacio hiperreal, o incluso como un elemento esencial a la hora de perfilar nuevos mapas étnicos (Müller 2002: 13-18). Lo que tras el Holocausto se describe como un cambio de la Historia de los Ganadores (o como decía Nietzsche, “la Historia Monumental”) a la “Historia de las Víctimas” (Müller 2002: 14), pretende dar voz y protagonismo a unas vidas silenciadas durante décadas. Es lo que Carlo Ginzburg (1992) y otros han denominado Microhistoria, término que ya Primo Levi utilizó para calificar su *Il sistema periodico* (1975). La autoridad del relato historiográfico ha sido, como vemos, cuestionada (White 1978:41), pues todo relato del pasado conlleva una interpretación. Por otro lado, se afirma que la Ficción, al igual que la Historia, crea sus objetos, y que éstos son puras construcciones de lenguaje (Hutcheon, 1989:75). Construcciones que, en el caso de las ficciones, sirven para mostrar disonancias, es decir, para quebrar el discurso monocolor que ha protagonizado la historiografía clásica. No es de sorprender, por tanto, que la literatura y, en especial, la ficción contemporánea se haya erigido en el escenario privilegiado para mostrar/analizar/deconstruir una realidad histórica que nos antojaba demasiado opaca. Así lo entendía el crítico David K. Herzberger en su interpretación de algunas novelas de Martín Gaité, Juan Goytisolo y Luis Goytisolo (Gould & Engelson 1997:37).

Acontecimientos históricos importantes, tales como la Guerra Civil española, se han erigido en ejes temáticos de propuestas literarias que buscan dar respuesta a una herida política que, según algunos, no ha tenido opciones de cicatrizar debido al pacto del olvido que guió la transición española². Críticos

² El listado de estudios sobre la recuperación de la memoria histórica en la literatura española incluye, entre otros, a: Vilarós (1998), Resina (2000), Rein (2002); Luengo (2004), López de

como Sebastian Faber (2008: 78) recogen opiniones de estudiosos que cifran en 20.000, o incluso en 50.000, los libros que ha generado la Guerra Civil. También se alude a la parcialidad de la conocida bibliografía de Louise Bertrand de Muñoz, quien cifró en unas 500 las novelas españolas que en el período 1936-1975 trataron el tema de la Guerra Civil. Según Faber, dicho número ya se habría duplicado en los últimos treinta años.

Y es que la mencionada bibliografía de Bertrand de Muñoz no incluía, por ejemplo, las novelas que, como las vascas, gallegas o catalanas, no se habían publicado originariamente en castellano. En el caso de las primeras, es constatable que no ha sido hasta las décadas 1990-2000 cuando la Guerra Civil se ha convertido de forma abundante y central en eje temático de las narraciones vascas. A ellas, precisamente, nos referiremos en las líneas que siguen, así como a las obras contemporáneas que sea a modo de novelas históricas posmodernas (metaficciones historiográficas)³, sea a modo de narraciones autobiográficas o de memorias, han revisitado acontecimientos histórico-políticos importantes de nuestra historia más reciente.

Los fantasmas del pasado y la nación

Si hay un hecho definitivo que condicionó la vida literaria de finales del siglo XIX fue la irrupción del nacionalismo. Sabino Arana proclamó que “*Euzko tarren aberria Euzkadi da*”, es decir, que Euskadi (o Euzkadi, como dirá Sabino) es la Patria de los vascos. Ya para entonces, en 1847, Iztueta

Abiada & Stucki (2004), Resina & Winter (2005), Colmeiro (2005), Ferrán (2007) Valis (2007) o Benet (2007). Junto a ellos, se pueden consultar presentaciones sintéticas de dicho impacto en Valis (2007), o artículos referentes a ámbitos más específicos, tales como la literatura infantil y juvenil, en Olaziregi (2008a).

³ Mercedes Juliá (2006) realiza una reflexión interesante en torno a la evolución que la novela histórica contemporánea ha tenido. Parte, para ello, de la lectura de trabajos como los de Lowenthal (1985), Hutcheon (1989), Nora (1989), o Wesseling (1991).

había establecido una equivalencia que sería determinante: la equivalencia entre los Fueros y el Euskara (Aldekoa 2004: 86), y otro autor, Agustín Chaho, se erigía con leyendas como la de Aitor (1847), en precursor de la literatura histórico-legendaria que, cultivada en castellano por autores fueristas como Goizueta, Araquistáin o Villoslada, fue filtrando a la poesía y narrativa en lengua vasca. Este linaje de Aitor (cf. Juaristi 1987) creará el humus sobre el que el nacionalismo vasco erigirá esa *imagined community* (Anderson 1991) sostenida, como en la mayoría de los nacionalismos, “por una noble tradición que se remonta a tiempos inmemoriales” (Bhabha 1990: 45).

Es en este contexto cuando se publica, por entregas, a partir de 1898, la primera novela en lengua vasca: *Auñemendiko lorea* [La flor del Pirineo], de Domingo Agirre. Se trata de un texto histórico-romántico, próximo a *Amaya o los vascos en el siglo VIII*, de Navarro Villoslada. El argumento cuenta la historia de una mujer cristiana, Riktrudis, esposa del duque de Adalbaldo, a la que pretende Portún, un jefe vasco sin cristianizar, y es claro el tono didáctico y maniqueo que prevalece en el texto. La influencia de Domingo Agirre fue crucial en la evolución de la novela vasca, pues será el modelo costumbrista fijado sobre todo en sus novelas *Kresala* (El salitre, 1906) y *Garoa* (El helecho, 1912) el que perdurará hasta mediados del siglo XX. Se trataba de un tipo de ficción que servía para plasmar la visión idealizada y tradicionalista que sustentaba la ideología nacionalista, una ideología que se alimentaba de un supuesto pasado noble de los vascos. El imaginario y los estereotipos que generó el nacionalismo vasco se hicieron sentir no solo en el rancio costumbrismo que imperó en la narrativa vasca hasta mediados del siglo XX, sino en manifestaciones pictóricas como las de los hermanos Arrue o Zubiaurre, o en el género más popular de la época, el teatro, tanto en su vertiente dramática, que suponía el 51 % de los textos literarios publicados y que contaba con autores reconocidos como M. Soroa o T. Alzaga, como en su vertiente lírica. Respecto a este último, tendríamos que resaltar la importancia que tuvo la ópera vasca, género muy popular durante la época y que, sin duda, hizo suya

la ambición, al igual que en otros lugares de Europa, de erigirse en una ópera nacional.

Pasaron los años, y en la década de los años 1930, durante los años de la Segunda República, la poesía en lengua vasca conoció una de sus cimas más importantes de la mano de José María Agirre, “Xabier Lizardi”, y Esteban Urkiaga, “Lauxeta”, representantes del Euzko Pizkundea (Renacimiento Vasco), movimiento liderado por José Aristimuño “Aitzol”, quien dio total prioridad a la creación de una producción literaria en lengua vasca capaz de convertirse en la representante simbólica de la identidad vasca. Pero ni la poética post-simbolista que prevalecía en los poemas de los “Olerkariak”, ni el euskara utilizado, plagado muchas veces de neologismos, ayudaron a que esta producción literaria de calidad llegara masivamente a un lectorado vasco cuya competencia lingüística y literaria no estuvo a la altura de las circunstancias.

La Guerra Civil española (1936-1939) trajo efectos devastadores en la producción literaria vasca. A la gran cantidad de bajas y de exiliados, siguió la gran represión que ejerció el bando de los ganadores. Hablamos de una época en la que se prohibieron los nombres vascos e incluso las inscripciones en euskara de las lápidas de los cementerios, una época en la que la calle, la administración, la cultura... fueron ámbitos donde el franquismo ejerció su censura. Se ha afirmado que la generación de la posguerra fue una de las más importantes de la literatura vasca, pues le dio lo que más necesitaba en aquellos momentos: una continuidad. El género más cultivado fue la poesía, entre otras razones, porque era más fácil publicar poemas sueltos que obras completas y porque entre los años 1940-1950 la actividad editorial normalizada era prácticamente imposible. En el caso de la novela vasca, transcurren nueve años entre la publicación de las últimas obras de preguerra (las novelas *Usauri* (1929) y *Donostia* (1933), de Agustín Anabitarte, y *Uztaro* [Tiempo de cosecha], 1937, de Toma Agirre), hasta la aparición, en 1946, de *Joanixio*, de Jon Andoni Irazusta, en la editorial Ekin de Buenos Aires. Es curioso que una contienda que solo en Euskadi, y en el período de guerra, supuso más de 150.000 personas exiliadas, entre ellas 30.000

niñas y niños; 13.000 personas fusiladas/muertas; más de 50.000 detenidas y encausadas sin justificación... y una posguerra interminable tuviera una repercusión tan limitada en la narrativa vasca hasta época muy reciente (Véase el portal de Internet: “Víctimas del franquismo”, del Departamento de Vivienda y Asuntos Sociales del Gobierno Vasco). De hecho, algo parecido se le reprochó a la narrativa vasca, su excesivo lirismo y su alejamiento de la realidad vasca, allá por la década de 1980 (Lasagabaster 1990: 22). Y esa realidad pasaba, por supuesto, por exorcizar el dramático problema de la violencia terrorista de ETA, realidad que también se ha erigido en foco de reflexión de la última narrativa vasca (Olaziregi: 2008c).

Aunque la guerra aparece como telón de fondo en *Joanixio* (1946) y en *Bizia garratza da* (La vida es amarga, 1950) de J. A. Irazusta, ninguna de ellas aborda con profundidad la narración del drama que supuso la realidad del exilio político para muchos vascos. Las circunstancias políticas que rodearon al propio Irazusta y a su forzada huida, tendrán su trasunto novelado en el triste final que narran ambas historias (Iturralde 2003). Podríamos afirmar que las novelas de Irazusta no supusieron ninguna ruptura con la representación que el continente americano había tenido en la literatura vasca hasta la fecha. Convertida en el *Otro* de los escritores vascos, América es representada negativamente, y dicha representación estaba claramente condicionada por la ilusión del eterno retorno a la tierra madre. También tiene connotaciones negativas el término que se utiliza en los textos para referirse al continente americano, en especial, a partir del siglo XVIII: “Erbeste” (Irujo 2008). América es un lugar donde los vascos emigrantes corren el riesgo de perder su fe, como ocurre en el caso del protagonista de la novela *Ardi galdua* (1918, La oveja perdida), del insigne filólogo y primer presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia, R.M. de Azkue, y donde prevalece el vicio, en especial, el de las mujeres (cf. J.M. Hiribarren en su *Montevideoko berriak* [Noticias de Montevideo], de 1853). Un lugar, en definitiva, que era bueno para el cuerpo, pero no para el alma, como dijo el periodista Hiriart Urruty, en 1905. Uno de los textos “ganados” por la juventud vasca del s.

XIX, *Patxiko Txerren* (1890), de A. Apaolaza, también contribuyó a difundir una imagen negativa del emigrante a América. Otro autor, Ebaristo Bustintza, “Kirikiño”, cuyos textos *Abarrak* (1918, Ramas) y *Bigarren Abarrak* (1930, Segundas ramas) fueron muy leídos por adultos y jóvenes, y conocieron diversas reediciones incluso en los 1980, no dudó en pedir a los lectores en el segundo libro mencionado que no fueran a América, que también se podía hacer dinero en Euskadi. En cualquier caso, lo que resulta sorprendente es que las primeras novelas publicadas en el exilio por exiliados, como las anteriormente mencionadas de Irazusta, continúen la senda de las representaciones negativas del destierro americano que prevaleció en la narrativa vasca de finales del XIX.

Más novedosa resulta, sin duda, la siguiente novela publicada en el exilio, la titulada *Ekaitzpean* (Bajo la tormenta, 1948), del diputado del P.N.V., José Eizagirre. Aunque escrita, tal y como se comenta en el prólogo, para la supervivencia de la lengua vasca, es el drama de la guerra el que se erige en el eje temático central de la novela. Un drama que viene a subrayar el hecho de que las guerras y, en especial, la Guerra Civil, trajo consigo una escalada de horror y sufrimiento difícilmente superable. Además del ensalzamiento del caserío vasco como núcleo de la vasquidad, la novela ejemplifica en el abuelo carlista que huye al monte con el gudari nacionalista, la desazón que invade a los antiguos carlistas ante el derrotero que toman las acciones de los nacionales. Podríamos considerar el texto de Eizagirre como un alegato contra la guerra y contra la lucha fratricida entre hermanos.

Creemos que la narrativa de Martín Ugalde marca un hito en el tratamiento del drama desgarrador y alienante que supuso para muchos vascos la represión política y el exilio. Hasta la llegada de las novelas de Ugalde, el conflicto bélico incidía sólo anecdóticamente en la novela vasca, pero no condicionaba ni la narración, ni la visión nacionalista que subyacía a ellas. Fue su colección de cuentos *Illtzalleak* (Los asesinos, 1961), la que dio comienzo, como determinó Andima Ibinagabeitia en el prólogo, a la “literatura vasca sobre la guerra”. Por su parte, la novela *Itzulera baten istorioa* (Historia de un

regreso, 1989) tiene un claro tono autobiográfico y narra la historia de una familia vasca en el exilio y la dislocación que sufre en tierras venezolanas. El foco narrativo está centrado en la protagonista, una niña de 15 años que es enviada junto a su hermano a Euskadi. Al cabo de unos años, regresa el resto de la familia y se hace realidad el sueño largamente anhelado, en especial, por los padres. Pero, al igual que el propio Ugalde, quien afirmaba que Venezuela no era para él una segunda patria, sino “su otra” patria (Torrealdai 1998: 123), la protagonista de la historia se sentirá extraña en la tierra de sus padres. No sentirá como suyos los paisajes y las gentes tantas veces alabadas por sus progenitores. Ella se siente criolla y se expresa como tal, muestra de su identidad híbrida. Es obvio que hay una diferencia identitaria clara entre la primera y la segunda generación de esta familia, y que *Historia de un regreso* revela, en clave de novela de aprendizaje, el despertar identitario de la joven protagonista de la historia. La novela ejemplifica las consecuencias de un exilio prolongado, unas consecuencias que el propio Ugalde trató de evitar cuando regresó, al cabo de 22 años en Venezuela, con su familia a Euskadi. Es, en definitiva, el drama del retorno imposible el que nos presenta la interesante *Historia de un regreso*. Por último, señalar que la Guerra Civil y sus devastadoras consecuencias se convierten, también, en el telón de fondo de otros textos de Ugalde, tales como, novela *Pedrotxo* (1995) y el libro de narraciones: *Erretiradako trena* (El tren de la retirada, 1997), ejemplos ambos del exilio tanto interior como exterior que sufrieron muchos vascos durante la contienda.

Es evidente que la obra de Ugalde, así como la de autores como Sebastián Salaberria, quien publicó, en 1964, la novela autobiográfica: *Neronek tirako nizkin* (Fui yo mismo), tiene la fuerza y el dramatismo que otorga el hecho de haber vivido aquel período tan trágico. En este sentido, sería importante reseñar que la distancia política, emocional, o intelectual respecto a los hechos narrados se ha ido imponiendo, a medida que entraron en escena generaciones de escritores que no vivieron la Guerra Civil. Al igual de lo que ocurrió con las novelas escritas en español, las propuestas narrativas que toman aliento en la Guerra Civil española pasaron de textos que “tended to be au-

tobiographical, anecdotal, strongly grounded in historical events, and clearly identifiable with a particular position” (Faber 2008: 82), a propuestas que ampliaron y diversificaron los temas, estilos y enfoques para tratar el evento. Tras la muerte del dictador Franco, las novelas que recalaban, recreaban o recordaban el conflicto bélico ampliaron su repertorio temático y estilístico, y plantearon nuevas miradas identitarias hacia el pasado⁴. El concepto ortodoxo, monolítico, y cristiano de la Nación española se veía, de este modo, quebrado gracias a nuevas propuestas literarias (Herzberger 2008:113). Otro tanto ocurriría respecto a la literatura y a la Nación vasca.

Las grietas de la Nación vasca: la herencia del nacionalismo

El inicio de la era democrática española en 1975, aunque no supuso un cambio drástico en los paradigmas literarios vascos de la época, sí que permitió que se dieran las condiciones objetivas para el afianzamiento del sistema literario vasco. En este contexto, adjetivos como “eclectico” nos han servido para describir el panorama narrativo vasco de las últimas tres décadas, por cuanto no se aprecia en él una poética o tipología que resulte dominante sobre las demás (Olaziregi 2008c). Pero de lo que no cabe ninguna duda es de la importancia que el binomio *pasado-memoria* ha cobrado entre nosotros. La pérdida de la creencia inocente en la Historia, la afirmación de que el pasado es una mezcla de datos imaginados y verídicos, la sospecha de que nuestra situación actual lo modifica (Halbwachs 1992:49), la certeza de que el pasado es, a fin de cuentas, una invención nuestra (Lowenthal 1985:145), son solo algunas de las afirmaciones que sirven para describir la sensibilidad de nuestra era. En el caso de la narrativa vasca de las últimas décadas, es claro

⁴ “It is often said that the current interest in memory goes back to the nineteen-eighties, a decade that saw an increased attention to national identities and the disappearance of the generation that had experienced the dramatic mid-century events, most notably the survivors of extermination camps” (Resina 2000:1).

que prevalecen las aproximaciones al pasado que buscan relatar o deconstruir eventos históricos o políticos desde un prisma que huye de la mitificación o del planteamiento maniqueo. Se trata de narraciones escritas por autores que no vivieron la Guerra Civil y que pretenden reflexionar sobre esas otras realidades, otras verdades (con minúscula) que la Historiografía oficial no nos ha revelado. En este sentido, es más que reseñable entre nosotros el incremento del número de novelas que han elegido la Guerra Civil española no solo como escenario de las historias narradas, sino como eje temático y simbólico de las mismas⁵. Destacaremos, entre todas ellas, propuestas narrativas como *Gorde nazazu lurpean* (*Guárdame bajo tierra*, 2000) o *Soinujolearen semea* (*El hijo del acordenista*, 2003), de Ramon Saizarbitoria (1944) y Bernardo Atxaga (1951), respectivamente. En las líneas que siguen, reflexionaremos en torno a la importancia que la recuperación de la memoria histórica tiene en la obra del primero, y dejaremos el estudio pormenorizado de la última narrativa de Atxaga para publicaciones posteriores⁶.

El escritor Ramón Saizarbitoria ha manifestado, parafraseando a Samuel Beckett, que ha sido su mala memoria la que le ha impulsado a escribir (Olaziregi 2009). La escritura, por tanto, sirve para recordar, es decir, para imaginar, tal y como se dice, por boca de Alain Robbe-Grillet, en la novela *Bihotz bi. Gerrako kronikak* (*Amor y Guerra*, 1996). Tratar de restituir el pasado, por tanto, significa reinventarlo constantemente (Lowenthal 1985: 410).

⁵ El listado de narradores contemporáneos vascos que han tratado el tema de la Guerra Civil y que han sido traducidos al castellano son, por ejemplo: Arrieta, Jose Agustin: *La sobremesa del 15 de agosto* (Ed. Hiru, 1994); Izagirre, Koldo: *Euzkadi merezi zuten* (Egin, 1995. Trad.: Bego Montorio); Mujika Iraola, Inazio: *Azukrea belazeetan=Azúcar en los prados* (Atenea, 2006. Trad.: Jorge Giménez); *Tiempo de cerezas* (Alberdania, 2006. Trad.: Jorge Giménez); *Sagararak Euzkadin/Manzanas en Euzkadi* (Alberdania, 2007. Trad.: Gerardo Markuleta); Jiménez, Jorge: *El ultimo fusil* (Hiru, 1994. Trad.: Bego Montorio) y *El canto de los grillos* (Tartalo, 2007); Ugalde, Martín: *Historia de un regreso* (Hiru, 1995. Trad.: Koldo Izagirre); Muñoz, Jokin: *El camino de la oca* (Alberdania, 2008. Trad.: Jorge Giménez).

⁶ Véase, en especial, mi artículo: “Los lugares de la memoria en la narrativa de Bernardo Atxaga” (in Andrés-Suárez, Irene (Ed.), *Bernardo Atxaga*, Madrid, Arcolibros. En prensa).

La memoria que se invoca en las novelas de Saizarbitoria nos remite a menudo a un pasado histórico vasco reciente. En este sentido, aunque su segunda novela, *100 metro* (*Cien metros*, 1976), narra los últimos cien metros de un miembro de E.T.A. antes de caer abatido por la policía en la Plaza Constitución de Donostia-San Sebastián, en realidad, era mucho más lo que el texto sugería. En efecto, las técnicas narrativas utilizadas para perfilar los seis planos de los que constaba la novela (alternancia de la segunda y tercera personas narrativas, continuos flashbacks, inclusión de extractos de prensa y guías turísticas, utilización heteroglósica del castellano y del euskara para transcribir el plano del interrogatorio de la policía o los extractos de prensa y del folleto turístico...) describían un escenario histórico situado a finales de la dictadura franquista. La novela menciona, en la página 91⁷, el año 1974, época que corresponde a los últimos años del franquismo, un período de clara represión cultural y política. De este modo, *100 metro* no solo denunciaba la situación diglósica del euskara, sino la marginación de una identidad colectiva vasca a manos de un discurso franquista, discurso que queda patente en las descripciones que se realizan de la capital guipuzcoana en la novela. En ellas, vemos que Donostia-San Sebastián es la “capital veraniega de España” (p. 59), y que sus habitantes, en un gesto de autonegación identitaria, no saben en qué lengua deben dirigirse a Dios (p. 81). La denominación de las calles y los lugares emblemáticos de la ciudad, llevan la marca de la ocupación franquista, y la actual Plaza de la Constitución, por ejemplo, pasa a denominarse “Plaza 18 de Julio” (p. 27). Lo mismo podríamos decir con respecto al plano narrativo que inicia cada capítulo. Éste nos presenta la escena de una típica escuela franquista, escena en la que un alumno vasco sufre castigo (es obligado a copiar 500 veces la frase “Los rojos separatistas fusilaron la imagen del Sagrado Corazón en la Capilla del Colegio”, (p. 93) y humillación (su apellido vasco es impronunciable para el fraile-maestro, (p. 25), cuando no identifica los colores de la bandera española como suyos (p. 51). Como vemos, estamos ante la imposición de una lengua y de una cultura

⁷ Las páginas que se mencionan provienen de la primera edición de euskara en 1976, por la editorial Kriselu.

que buscan, como bien han analizado los teóricos de la crítica postcolonial a raíz de los trabajos de Frantz Fanon, la negación de una identidad colectiva y el sometimiento de ésta.

Podría decirse que el narrador de la novela *Hamaika pauso* (*Los pasos incontables*, 1995) trata de hacer suya la tarea que, según Walter Benjamin (1997), compete al historiador: la de ser un coleccionista que deambula por las ruinas del pasado para reconstruir, con algunos trozos, valiosos fragmentos de aquello que existió. La afirmación que el narrador pone en boca de Claude Simon, “La memoria es un plato roto”, sirve para activar una y otra vez la narración del complejo palimpsesto que es *Los pasos incontables*. La “historia” que nos narra la novela es, a priori, bastante simple, pues consiste en los intentos del protagonista y narrador intradieгético, Iñaki Abaitua, de escribir su novela “*Once pasos*”, que narra, a su vez, la agonía y fusilamiento, en 1975, de Daniel Zabalegi. La historia comienza allá por 1973 y termina en 1984, tras el asesinato, por los comandos autónomos, del senador del P.S.O.E., Enrique Casas. A medida que avanza la trama, las biografías de Zabalegi y de Abaitua se van entrecruzando, y temas como el de la muerte, la soledad y la impotencia humana llegan a ser tan obsesivos que el narrador y protagonista Iñaki Abaitua se ve abocado al suicidio. El hecho de que el narrador utilizara parte del sumario policial del miembro de E.T.A. Angel Otaegi para perfilar el personaje Daniel Zabalegi, y de que la novela estuviera llena de referencias a hechos y personajes reales de la vida cultural y política vasca de las décadas 1970-80, hizo que la crítica considerara el texto como una novela generacional.

Lo que el autor nos viene a decir es que ese pasado, construido a partir de textos y crónicas oficiales, puede ser reconstruido con el objetivo ético de contar lo que seguramente no ha acertado a contar la historiografía oficial: el sufrimiento individual y colectivo que el terrorismo vasco ha generado. Pero además, el narrador ofrece toda una reflexión en torno a la evolución de la política vasca desde la época en que la militancia era casi una obligación (década de los 60-70), hasta la época actual, época en la que la militancia se ha visto reducida y cuestionada. Es por ello que, próximo a los objetivos del denominado *Histo-*

rioglyphic Metafiction, Saizarbitoria nos plantea una novela donde la realidad histórica vasca, incluso la realidad aparentemente heroica de los militantes nacionalistas radicales, es una construcción cultural alimentada por un sector del nacionalismo. Y es que ya lo dijo B. Anderson: “nation-ness, as well as nationalism, are cultural artifacts of a particular kind” (1991: 6).

La referencia a la Guerra Civil venía marcada en el paratexto de la siguiente novela de Saizarbitoria: *Bihotz bi. Gerrako kronikak* (*Amor y Guerra*, 1996). La novela narra la historia de la degradación de las relaciones conyugales de una pareja, la formada por el narrador y su mujer, Flora. Al comienzo de la novela, el narrador confiesa que ha matado a su mujer, arrojándola por la ventana de la cocina del piso en el que habitan. El hilo narrativo establece a partir de ese punto un salto atrás en el tiempo, una analepsis, a través de la cual el narrador-protagonista relata los pasos que siguió para planificar el asesinato y trata de recordar los episodios más importantes de la “guerra” doméstica de la pareja. Los sucesivos adulterios de la pareja, las continuas persecuciones y vigilancia a la que la esposa es sometida por parte del marido... son sólo algunos de los hechos que se narran. Junto a éstos, cabría mencionar la otra guerra a la que se le hace referencia en la novela, la Guerra Civil española, que es relatada durante los encuentros que la pareja protagonista tiene con un grupo de gudaris ancianos en una sidrería.

Es curioso que estos viejos gudaris (Samuel, Ino, Nicolás, Benito), pertenecientes a bandos e ideologías opuestas durante la contienda, se reúnan por las tardes para rememorar siempre las mismas escenas. Como si ya se hubieran contado todo, o no quisieran enfadarse entre ellos, el silencio preside muchos de sus encuentros (p. 14)⁸. Frases repetidas constantemente, como aquella de, “Carrasco ez zuten hil behar” (“No tenían que haber matado a Carrasco”, p. 58) sirven para activar, una y otra vez, la conversación entre ellos, y esa conversación gusta de recalcar en detalles, en un afán de objetividad (p. 24). También quisiéramos subrayar que, al igual de lo que hiciera en su

⁸ Las páginas corresponden a la primera edición en euskera por Erein, en 1996.

novela anterior *Hamaika Pauso*, también en ésta Saizarbitoria vuelve a hacer suyos, en especial, en el plano narrativo que recoge los testimonios de los viejos gudaris de la Guerra Civil, los objetivos que la metaficción historiográfica lleva consigo: no se trata de realizar un retrato fiel del pasado histórico pues, como se ha reconocido tras los trabajos Hayden Whyte (1973:7), tal objetividad es imposible. Saizarbitoria utiliza a la cuadrilla de jubilados que vivió la Guerra Civil para volver a recordarnos que hay muchas verdades desconocidas, muchas microhistorias en las contiendas bélicas. Son destacables, por su carga simbólica, todas las escenas que en diferentes fechas ocurrieron el día 13: el día 13 de septiembre de 1936 entraron los requetés en San Sebastián; el día 13 de septiembre de 1996 se enfadaron los cónyuges, protagonistas de la obra, y conoció él a su amante Violeta; es del día 13 de febrero de 1936 la fotografía en la que aparecen el padre del protagonista y Mikele de Abando; el día 13 de julio de 1936 asesinaron a Calvo Sotelo... Todas estas referencias cronológicas muestran que bajo la misma fecha hay multitud de historias, de gente anónima o no, y que, en definitiva, visitar el pasado es un acto subjetivo. Al final, las palabras de Samuel resumen a la perfección el mensaje de la novela: “gerra lerdokeria bat da, luzarora irabazleek ere galdu egiten baitute. (...) inork ez daki zergatik doan gerrara” (“la guerra es una idiotez, a la larga, también los vencedores terminan perdiendo (...) nadie sabe por qué se va a la guerra”). Afirmaciones que, por supuesto, son también atribuibles a la otra guerra que narra la novela, la matrimonial.

En el año 2000, Saizarbitoria publicó *Gorde nazazu lurpean* (Guárdame bajo tierra) (Olaziregi 2009). En él, Saizarbitoria nos ofreció la plasmación más acertada de los ejes temáticos que han moldeado su obra reciente: el del sufrimiento que generó la Guerra Civil y el de la incomunicación entre ambos sexos. Saizarbitoria explicaba así el objetivo que persiguió con el libro:

En las cinco novelas que componen *Gorde nazazu lurpean* es evidente, demasiado quizá, que trato de mostrar el tremendo peso que nos ponen sobre los hombros a los que nacemos en naciones pequeñas, en naciones que no se sabe seguro si existen, cuya existencia se

discute, que cuentan con unas fronteras y límites confusos y que viven bajo la esquizofrenia lingüística y política. Se supone que todo esto nos hace ser de una manera determinada a quienes hemos nacido en el seno de una familia nacionalista. Es una carga muy pesada. (cf. *El País-Babelia*, op cit. p. 2)

En efecto, dicha carga es patente no sólo en historias como *Rossettiren obsesioa* (*La obsesión de Rossetti*), sino, en especial, en las dos narraciones que abren y cierran el volumen: *Gudari zaharraren gerra galdua* (La guerra perdida del viejo gudari) y *Asaba zaharren baratzza* (El huerto de nuestros mayores). El primero de ellos, *Gudari zaharraren gerra galdua*, narra las vicisitudes de un viejo soldado vasco, gudari, que perdió su pierna en la Guerra Civil y acude al notario para solicitar un acta notarial y poder reclamar una pensión. La narración, que viene dedicada a un viejo gudari amigo de Saizarbitoria, relata los hechos acaecidos el 20 de abril de 1937, en el monte Inchorta, cuando el miembro del batallón Martiartu y protagonista de la historia es herido en su pierna y trasladado al hospital de Durango y posteriormente al de Basurto, en Bilbao. Los comentarios metanarrativos incluidos en el texto (“Le ocurría mucho aquello de no saber por dónde empezar a contar algo”, p. 38⁹), nos sitúan ante una metaficción historiográfica plagada de referencias a hechos y personas reales, pero que pone de manifiesto que todo intento de recuperar el pasado nos lleva a reinventarlo. En efecto, el detallismo con el que intentan narrar los hechos los dos testigos que el interesado lleva ante notario, así como las constantes interrupciones del notario solicitando que abrevien y se ciñan al relato de los hechos, nos transmiten la idea de que cualquier intento de objetividad es vano. No solo el acta notarial está llena de errores (los nombres de los batallones, por ejemplo, p. 22), sino que los testigos que el interesado aporta no estuvieron realmente en el lugar de los hechos en el momento señalado. Y es que, en realidad, poco importa todo ello para este viejo gudari que no se puede quitar la guerra de la cabeza (p.46), porque, tal y como repite obsesivamente (i.e. “la perdí en la guerra”, p. 27), lo que perdió en la con-

⁹ De la primera edición en castellano por Alfabuara, en 2001.

tienda, su pierna, es una señal exterior de lo que también perdió en su foro interno, su amada Miren, una pérdida a todas luces irreparable. Es por ello que el reloj del viejo gudari se paró a las 4:30 (p. 23), porque esa fue la hora en la que ocurrieron los hechos, la hora en la que su vida se paró para siempre. Las palabras de Adolfo Suárez que se invocan en el texto: “Hay que resañar las heridas de la guerra” (p. 27), subrayan la imposibilidad de tal intento. Cuando al final de la narración el gudari acude a tratar de recuperar su pierna al monte donde la enterró su amigo, se da cuenta de que tal acto es imposible, y al aceptar la pérdida de su pierna, es decir, la de su amada, muere.

La última narración del libro, *El huerto de nuestros mayores*, habla de la carga ideológica nacionalista que han padecido generaciones de vascos. El narrador y protagonista, Policarpo, es el hijo de un nacionalista vasco que trabajó de chófer durante la contienda y que presenció la exhumación y traslado de los restos del fundador del nacionalismo vasco, Sabino (Policarpo) Arana. Las reliquias de Arana, unos huesecillos que robó durante el traslado (p. 472), pasan a ser la herencia que deja al morir a su hijo, narrador de la historia. El texto nos va revelando el pasado de esta familia, un pasado plagado de momentos de intimidad entre padre e hijo, intimidad que conlleva un dolor físico (p. 436, 437) por la carga que supone física (y simbólica) cada escena de aproximación del padre al hijo para narrar su “legendario” pasado nacionalista. Las diferentes versiones que se dan del traslado de los restos de Arana, revelan claras contradicciones entre la historia que el padre ha contado a su hijo, el acta que en su día escribiera Ceferino Xemein, y la historia “verdadera” del traslado. Al hilo de lo afirmado por investigadores como H. White, lo que Saizarbitoria trata de decirnos es que la Historia es en realidad una Narración, es decir, una construcción escrita desde una posición ideológica interesada. Al final del relato, cuando el protagonista decide desprenderse del legado que le ha dejado su padre y lanzar al mar los huesecillos de Sabino, en realidad, lo que está haciendo es, tal y como dijo la psicoanalista Mariasun Landa Lizarralde (2002), liberarse del legado ideológico que le ha llegado del padre, legado simbolizado por esa reliquia con claro valor fálico, y situarse

en posición de hacer frente al deseo. La frase que dirige a su amada, también víctima del legado nacionalista, “Tú eres mi patria” (p. 490), resume a la perfección el mensaje de esta interesante historia de Saizarbitoria.

Memoria, Nacionalismo, Deseo... un trinomio interesante para una literatura, la vasca, que trata de exorcizar sus demonios más sagrados.

Obras citadas

ALTISENT, M., 2008, *A Companion to the Twentieth-Century Spanish Novel*, Woodbridge: Tamesis.

ANDERSON, B., 1991, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.

ATXAGA, B., 2003, *Soinujolearen semea*, Iruñea: Pamiela. Traducción: *El hijo del acordeonista*, Madrid, Alfaguara, 2004. Traducción de Asun Garikano y Bernardo Atxaga.

BERTRAND DE MUÑOZ, M., 1982, *La Guerra Civil española en la novela*, Tomos I y II, Madrid: J. Porrúa Turanzas.

BHABHA, H. K., 1990, “DissemiNation : time, narrative, and the margins of the modern nation.” *Nation and narration*. Ed. Homi K. Bhabha, London/New York: Routledge.

COLMEIRO, J., 2005, *Memoria histórica e identidad cultural: de la postguerra a la postmodernidad*, Barcelona: Anthropos.

FABER, S., 2008, “The novel of the Spanish Civil War”, in Altisent, M. (Ed.), *A Companion to the Twentieth-Century Spanish Novel*, Woodbridge: Tamesis, pp. 77-90.

FERRÁN, O., 2007, *Working through Memory. Writing and Remembrance in Contemporary Spanish Narrative*, Lewisburg: Bucknell UP.

GINZBURG, C., 1992, “Just One Witness”, in Friedlander, S., *Probing the Limits of Representation. Nazism and the ‘Final Solution’*, Cambridge: Harvard University Press.

GOULD LEVINE, L. & ENGELSON MARSAN, E. (Ed.), 1997, *Proyecciones sobre la novela*, Hanover, USA: Ediciones del Norte.

- HALBWACHS, M., 1992, *On Collective Memory*, Chicago: University of Chicago Press.
- HERZBERGER, D.K., 2008, "Post-war Historical Fiction", in Altisent, M. (Ed.), op. Cit., pp. 101-113.
- HUTCHEON, L., 1989, *The Politics of Postmodernism*, New York & London: Routledge.
- IRUJO, X., 2008, "Euskal erbestea eta erbestek", *Guregandik* 4, 2008, pp. 66-100.
- ITURRALDE, J.M., 2003, *Jon Andoni Irazusta*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. "Bi-degileak" Saila.
- LANDA, M. A., 2002, "Psicoanálisis bajo tierra", *Qué leer* 68, pág. 16.
- LOWENTHAL, D., 1985, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LUENGO, A., 2004, *La encrucijada de la memoria. La memoria de la guerra civil española en la novela contemporánea*, Berlin: Ed. Tranvía.
- OLAZIREGI, M. J., 2008a, "La Guerra Civil y sus representaciones", en Roig-Rechou, B. (Ed.), *A Guerra Civil española na narrativa infantil e xuvenil*, Santiago de Compostela: Xerais, 2008a, pp. 13-27.
- , 2008b, "Una vaca amiga de los maquis. A propósito de Memorias de una vaca de Bernardo Atxaga", in Roig Rechou, B. (Ed.). op. Cit., pp. 207-216.
- , 2008c, "Basque Fiction", in Altisent, M. (Ed.), op. Cit. 247-258.
- , 2009, "Is there a return of the real in postmodern fiction?", in Rodríguez, M.P. (Ed.), *Cultural and Media Studies. Basque/ European Perspectives*, Reno: Center for Basque Studies-University of Nevada, Reno, pp. 53-80.
- , 2010, "Los lugares de la memoria en la narrativa de Bernardo Atxaga", in Andrés-Suárez, I. (Ed.), *Bernardo Atxaga*, Madrid: Arcolibros (en prensa).
- RESINA, J. R. (Ed.), 2000, *Disremembering the Dictatorship. The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- RESINA, J. R. y WINTER, U. (eds.), 2005, *Casa encantada: Lugares de memoria en la España constitucional (1978-2004)*, Frankfurt/Madrid: Iberoamericana/Vervuert.
- Roig Rechou, B.A. et al. (Coord.), 2008, *A guerra civil española na narrativa infantil e xuvenil*, Vigo: Xerais.

SAIZARBITORIA, R., 1996, *Bihotz bi*, Donostia: Erein. Traducción: *Amor y guerra*, Madrid: Espasa-Calpe. Traducido por Bego Montorio.

———, 2000, *Gorde nazazu lurpean*, Donostia: Erein. Traducción: *Guárdame bajo tierra*, Madrid: Alfaguara. Traducido por Fundación Eguia Careaga.

TORREALDAI, J.M, 1998, *Martin Ugalde: Andoaindik Hondarribira Caracasetik barrena*, Donostia: Elkarlanean.

UGALDE, M., 1989, *Itzulera baten istorioa*, Donostia: Elkar. Español: *Historia de un regreso*. Hondarribia: Hiru. Traducción de Koldo Izagirre.

VALIS, N. (Ed.), 2007, *Teaching Representations of the Spanish Civil War*, NY: The Modern Language Association of America.

WHITE, H., 1973, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

———, 1978, *Tropics of discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press

Euskal Teatroa Gerra Zibilean (1936-37)

URKIZU SARASUA, Patri

Euskaltzain urgazlea eta Literatura Ikerketa batzorkidea

UNED. Madrid

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Gerra Zibila eta ondorengo gerraostea suspertzen hasiberritako euskal kultura eta antzerkiarentzat kolpe latza izan ziren. “Aitzol” eta “Lauaxeta” mugimendu euskaltzalearen bi pertsonaia funtsezko eta gailenen fusilamendua, eta nazionalista sutsu eta nabarmendu gehienen erbesteratze eta kartzelaratzera, euskara erabiltzeko debekua, ...horrek guztiak haus-tura larria ekarri zuen. Alabaina, 1937an jaio eta urte berean, Bilbo erortzearekin bat zenuko zen *Eguna* lehen euskal egunkariaren garaiko kronikak jarraituz gero, faxistek okupatu gabeko eremuan hainbat antzezpene berri topa dezakegu, hala nola Bilbon, otsailaren 11an, *Bilboko Euzko Gastedija* taldeak eskaini zuena. Emanaldi horretan Pearse-ren *Iru Gudari*, gaz-teleraz eta Soroaren *Ezer ez ta festa* euskaraz jokatu ziren.

Hitzaldi honetan aztertzen dira zein dramaturgiatan kokatzen diren bai aipatu obra hauek, baita batipat Yeats-Sota-Altunaren, *Negarrez igaro zan atsu*; S. Arana /M. Sota-ren *Libe*; eta A. Campión-A. Etxaberen *Pedro Mari*. Hala nola bereziki gerra gaitzat harturik honoko antzergigileok moldatu eta antzeztarazitako lanak: Antonio Ruiz de Azua “Ogoñope”, *Euzkadi 'ko erri baten* (Ekin, Mexico, 1950); Antonio Labaien, *Lurrikara (Euzko Gogoa, Miarritze, 1955)*; Jean-Louis Davant, *Agirre president*a (Arrokiaga, 1995), eta Carlos Panera, *Lauaxeta, herri antzerkia* (Bilbao, 2005)...

Hitz-gakoak: Euskal teatroa, Gerra Zibila, Eguna, Erbestea, Manu Sota.

La guerra y la inmediata postguerra supusieron un cruel golpe para la incipiente cultura vasca así como en especial para el teatro. “Aitzol” y “Lauaxeta” dos intelectuales fundamentales en el movimiento basquista fueron fusilados, así como otros escritores y nacionalistas que o tuvieron que exiliarse o sufrieron largos años de cárcel. Estos hechos así como las prohibiciones del uso del euskara trajeron consigo una grave crisis. Para conocer el movimiento cultural anterior que se dio durante la República y la guerra civil se puede ojear el diario *Eguna* [El día] que se editó en Bilbao desde el 1 de enero hasta la caída de Bilbao. Nos podemos encontrar en sus páginas entre otras las reseñas de la sesión de teatro que el 11 de febrero *Bilboko Euzko Gastedija* [La juventud vasca de Bilbao] ofreció con la representación de la obra de P. Pearse *Tres Gudaris* en castellano y la de M. Soroa *Ezer ez ta festa* [Se hace fiesta por nada].

En esta conferencia, -acompañada de numerosas ilustraciones- se analizan las dramaturgias en las que se hallan inmersas dichas obras, así como las siguientes de W.B. Yeats-M. Sota-J. Altuna (*La anciana que pasó llorando*), S. Arana-M. Sota (*Libe*), A. Campión-A. Etxabe (*Pedro Mari*). Así como aquellas otras que teniendo como *leit-motiv* la guerra civil han sido escritas, dirigidas y representadas por A. Ruiz de Azua “Ogoñope” (*En un pueblo de*

Euzkadi, Ekin, Mexico, 1950), A. Labayen (*Terremoto, Euzko Gogoa*, Biarriz, 1955), J.-L. Davant, *Agirre presidenta*, Arrokiaga, 1995), y C. Panera (*Lauaxeta, teatro popular*, Bilbao 2005)...

Palabras clave: Teatro vasco, Guerra Civil, El Día, Exilio, Manu Sota.

La guerre et l'immédiate après-guerre a été un coup terrible porté à la culture basque naissante, et tout particulièrement au théâtre. « Aitzol » et « Lauaxeta », deux intellectuels fondamentaux dans le mouvement basque ont été fusillés, ainsi que d'autres écrivains et nationalistes qui ont dû s'exiler ou ont passé de longues années en prison. Ces faits, ajoutés aux interdictions d'utiliser le basque, ont entraîné une grave crise. Pour connaître le mouvement culturel précédent né durant la République et la guerre civile, on peut lire le quotidien *Eguna* [Le jour] qui a été édité à Bilbao du 1er janvier jusqu'à la chute de Bilbao. Nous pouvons trouver entre autres dans ses pages les comptes rendus de la séance de théâtre que *Bilboko Euzko Gastedija* [La jeunesse basque de Bilbao] a offert le 11 février avec la représentation de l'œuvre de P. Pearse *Tres Gudaris/Trois Gudaris* en espagnol et celle de M. Sora *Ezer ez ta festa* [On fait la fête pour un rien].

Cette conférence, –accompagnée de nombreuses illustrations– analyse les dramaturgies dans lesquelles ces œuvres sont plongées, ainsi que les suivantes de W.B. Yeats-M. Sota-J. Altuna (*La anciana que pasó llorando*)/(*La vieille dame qui passa en pleurant*), S.Arana-M.Sota (*Libe*), A. Campión-A.Etxabe (*Pedro Mari*). Mais également d'autres qui, ayant pour *leitmotiv* la guerre civile, ont été écrites, dirigées et représentées par A. Ruiz de Azua « Ogoñope » (*Dans un village d'Euskadi*), Ekin, Mexico, 1950), A. Labayen (*Terremoto*)/(*Tremblement de terre*), *Euzko Gogoa*, Biarriz, 1955, J.-L. Davant, *Agirre presidenta* (Agirre président), Arrokiaga, 1995), et C. Panera (*Lauaxeta, théâtre populaire*), Bilbao 2005)...

Mots-clés: Théâtre Basque, Guerre Civile, le jour, exil, Manu Sota.

The war and the immediate post-war period were a cruel blow to the nascent Basque culture especially for the theatre. "Aitzol" and "Lauaxeta" two fundamental intellectuals in the "Pro-Basque" movement were shot, as well as other writers and nationalists who went or were forced into exile, or endured long years in prison. These facts as well as the prohibitions on the use of the Basque language brought with it a serious crisis. To be acquainted with the earlier cultural movement that took place during the Republic and the civil war one can browse the newspaper *Eguna* [The Day] which was published in Bilbao

from 1 January until the fall of the city. We can find in its newspaper sheets among other items, the review of the theatre sessions that on 11 February *Bilboko Euzko Gastedija* ["The Basque Youth of Bilbao"] gave a performance of the play by P. Pearse *Tres Gudaris* ("Three Soldiers") in Spanish and the play of M. Soroa *Ezer ez ta festa* [Se hace fiesta por nada].

In this presentation, - together with several illustrations - discusses the dramatic art that these works are steeped in, as well as in the following W.B. Yeats-M. Sota- J. Altuna ("*The old lady who wept away*"), S.Arana-M.Sota (*Libe*), A. Campi3n-A.Etxabe (*Pedro Mari*). In the same way those works that have as *leitmotif* the Spanish Civil War have been written, directed and performed by A. Ruiz de Azua "Ogo3nope" ("A Town of Euskadi") Ekin, Mexico, 1950), A. Labayen (*Terremoto* ("Earthquake"), *Euzko Gogo*a, Biarritz, 1955), J.-L. Davant, *Agirre presidenta* ("Agirre President"), Arrokiaga, 1995), and C. Panera ("Lauaxeta, popular theatre"), Bilbao 2005)..

Keywords: Basque theatre, Civil War, The Day, Exile, Manu Sota.

Gerra Zibila eta ondorengo gerraostea suspertzen hasiberritako euskal kultura eta antzertiarentzat kolpe latza izan ziren. «Aitzol» eta «Lauaxeta» mugimendu euskaltzalearen bi pertsonaia funtsezko eta gailenen fusilamendua eta nazionalista sutsu eta nabarmendu gehienen erbesteratze eta kartzelaratzek, euskara erabiltzeko debekuak, horrek guztiak haustura larria ekarri zuen.

Aipatu bi idazle horietaz aparte ezin utzi izendatu gabe beste idazle fusilatu zenbait hala nola Martin Lekuona, bere anaia Manuel Lekuonarekin *Eun dukat* antzerkiaren egilea¹, Jose Mari Azkarraga “Lurgorri”, eta Josu Peña “Aitza”².

1937an jaio eta urte berean, Bilbo erortzearekin bat, zenduko zen *Eguna* lehenengo euskal egunkariaren Gerra kronikak jarraituz gero, faxistek okupatu gabeko eremuan hainbat antzezpene berri topa dezakegu, hala nola Bilbon, otsailaren 11an, *Bilboko Euzko Gastedija* taldeak eskaini zuena. Emanaldi horretan *Inu Gudari*, gaztelera, eta Soroaren *Ezer ez ta festa*, euskaraz jokatu ziren.

Hona teatro ikuskizun emanaldien zerrenda:

TEATRO IKUSKIZUNAK

URTEA	EGILEA-OBRA	ERREPRESENTAZIOAK/TALDEAK
1936	Guillermo de Sota, <i>Los cuatro caminos...</i> Navarro y Torrado, <i>Dueña y señora</i> Luis Mujika, Combate, <i>Romancero Gitano</i>	Teatro Arriaga, Bilbao IX Bilbao Bide Berria. Coliseo Albia, Bilbao
1937	X, <i>Nekane (Haur T.)</i> A. Amundarain, <i>Uste diñat</i> W. Yeats- M. Sota-J. Altuna, <i>Negarrez igaro zan atsua</i> Pepe Artola, <i>Xabiroia</i> W. Yeats- M. Sota-J. Altuna, <i>Negarrez igaro zan atsua</i> W. Yeats-M. Sota-J. Altuna, <i>Negarrez igaro zan atsua</i>	Ea, 6-I- Ea, 6-I- Sopelana, 10-I- Tiki-taka, Bermeo, 20-I- Bermeo, 20-I- Bermeo, 4-II-

¹ Lekuona anaiak, *Eun dukat*, Antzerti euskal antzertiaren ilerokoa, 41-42 zb. Tolosa, 1935.

² Latxaga, 36 'ko gudaldian su-izkillatutako idazle gazteak: *Lauaxeta, Lurgorri, Josu Peña (Aitza)*. Euskerazaintza, 2002.

	S. Arana / M. Sota, <i>Libe</i> (gazt.)	Bilbao, Albia, 4-II-
	M. Soroa / T. Alzaga, <i>Ezer ez ta festa</i>	1-II Bilboko Euzko Gaztedija
	P. Pearse-M. Sota-Lauaxeta, <i>Iru gudari</i> (gazt.)	11-II-
	J. Coterrillo, <i>Alas rojas</i>	1-II- Arriaga Antzokia
	J. Arroita-Jauregi, <i>Amaya</i>	Bilbo, 26-27-III-
	W. Yeats- M. Sota-J. Altuna, <i>Negarrez igaro zan atsua</i>	Lemoiz, 28-III-
	Elai-Alai	Ea, 28-III-
	A. Campi3n-A. Etxabe, <i>Pedro Mari</i> ³	Barcelona, Liceu 29-V/ 6-VI-
	Eresoinka	Paris, Pleyel, 18-XII-
1938	E. Urruzola "Uxola"	Larrinagako kartzela (?)
	Elai-Alai	Paris, Wagram aretoa 19-II-
	Elai-Alai	Hazebrouck, Turcoing, Lille
	Eresoinka	Théâtre de Paris, 18-IV-
	Eresoinka	London, Aldwych Th., 18-VI-
	Eresoinka	Bayonne, 13-14-IX-
1939	Eresoinka	Radio Toulouse, 22-I-
	Elai-Alai	Dunquerque

Hona nola kontatu zion garaiko giro hori Jesus Maria Leizaolak Robert Marrast ikerle katalandarrari:

En aquest país, les activitats del teatre professional van centrarse principalment en espectacles lírics, òperes i ballets patrocinats pel Consell de Cultura del govern basc (Testimonio de Leizaola, 1963). A Bilbao, el mes de novembre de 1936: funciona el grup teatral de la *Federación Universitaria Escolar de Euzkadi (UFEH) Bide Berria*, sota la direcció de Luís Mújica i Antonio Ramirez. Va donar quatre o cinc representacions a benefici dels combatents i de llurs al Coliseu Albia, i després al front i als hospitals militars. El programa comprenia muntatges escènics de poemes del *Romancero Gitano* de García Lorca, poemes sobre la

³ Alfredo Etxabe, *Pedro Mari*. Melodrama en cuatro actos. El tercero dividido en dos cuadros, basado en la leyenda del mismo título de Don Arturo Campi3n. Estrenado en el Teatro de los Campos Eliseos de Bilbao el 19 de marzo de 1922. Bilbao, 1932.

defensa de Madrid i congons revolucionáries. A vegades, els actors improvisaven sobre un terma donat, com en el cas de *Combate* de Luis Mújica, destinat a protestar contra els bombardeigs dirigits contra la població civil. El mes de setembre de 1936, una companyia patrocinada per la Junta de Espectáculos del Auxilio Social de Vizcaya va presentar al Coliseum Albía de Bilbao una obra de qualitat: *Los cuatro caminos* amb Guillermo Soto; al Teatre Arriaga. La companyia de Diaz Axtigas-Collado va donar una serie de representacions de *Dueña y Señora* de Navarro y Torrado⁴.

Gaztelaniazko antzerti mota desberdinak aipatzen ditu Luis Miguel Gómez Díaz-ek duela gutxi plazaratu bere testu eta agirien bilduman⁵, bertan agertzen zaigula nola Arriaga antzokian 1937ko otsailaren lehen egunean estrenatu zuten Julio Cotterillo Llano-k idatzitako *Alas rojas*.

Baina gu hemen batipat euskal antzertiaz mintzatuko gara.

Esan bezala, teatro zaletasun hori ez zen gerra edo kartzela bezain egoera larrietan iraungi. Izan ere, Estanislao Urruzola «Uxola»k adierazten duen moduan⁶, antzertia eta aldizkaritxo klandestino bat batasun eta erresistentziarako baliabide ia bakarrak ziren.

Hona zer zioen, besteak beste, Barkaiztegik Zumaian sinaturiko “Sota jaunaren “Iru Gudari”, Zumaya’n” artikuluan herriko semea zen Etxabek gipuzkeraz prestatu obraz eta Iñauteri igandean antzetzuko zenaz, *Sota’tar Imanol’ek sortutako antzerkirik mamintsu, sakon eta aberkoiena euskeraz adalatu bear digute. Antzerti ori, ez dago esan bearrik IRU GUDARI da*⁷.

⁴ MARRAST, Robert: *El teatro durant la guerra civil espanyola. Assaig d’historia i documents*. Barcelona, Institut del Teatre, 1978, 204.

⁵ GÓMEZ DÍAZ, Luis Miguel: *Teatro para una guerra [1936-1939]. Textos y Documentos*. Centro de Documentación teatral, Ministerio de Cultura, Madrid, 2006.

⁶ URRUZOLA, Estanislao: *Askatasun garatza*. Antzerti 56, Donostia, 1983.

⁷ *El Día*, Donostia, 1934-02-07.

Eta *Iru gudari Mutriku*'n izendatu eta Andonik sinaturiko bertsoetako aha-paldi batek honela :

«Iru Gudari» antzerki-izena
 Nori etzayo burutzen...?
 Abertzalerik bai ote dago
 Etzaionik biotz-mintzen...?
 Euzko semeak Aberri alde
 Dira mendira irtetzen,
 Auetan iru gazte, kementsu
 Dituzte arrapau eta iltzen.
 Antzezleri trebeak eta
 antzekizun aberkoia,
 auxen genuen aspalditikan
 gure gogo eta naia⁸.

Iru Gudari -z mintzo zaigu ere Nikasio Arizmendi “Atarrene” donostiar antzezle eta gudariak “Gora Euzko-antzerkiak” izeneko bertsoetan⁹: Ala Agustín Anabitarte ote EGUNA-ren faksimileko sarrerak dioenez ? Arizmendi badakigu Euzko Iztundeko antzezle izan zela Shakespeare-ren *Irritza*-n eta Marzelino Soroaren *Ezer ez ta festa*-n ere parte hartu zuena:

GORA EUZKO-ANTZERKIAK

Erdel-antzerki asko dirade
 Gau<r> Bilbao'n antzegarri,
 Ontan Euzkadi'n ote geraden
 Ezin da jaunak igarri.
 Euskara dabil askon artean
 Aztuta ain lotsagarri,
 Gure aberriak era onetan
 Andaluzia dirudi.

⁸ *El Día*, Donostia, 1936-05-29.

⁹ Nemesio Arizmendi «Atarrene», *Eguna*, 1937, otsailak 10.

Erderaz bein ta erderaz beti,
Urte batian ta beste,
Euzko antzerkiak baztatu eta
Erdera aurrera damate.
Orla baguaz gure bazkunak
Ikusten ez al dezute
Euzkadi'ri on baño lengo
Kalte duela nik uste.

Au ikusita, samindurikan,
Antzezlari gipuzkoarrak
Asmotan gera, Jaunari lagun,
Astindutzeko baztarrak;
Zerbaiterako gera euzkeldun
Odol garbiz euzkotarrak.
Lanera gatoz antzeztutzero
Euzkel-antzerki jatorrak.

Euzko-antzezlari taldetxo bat
Neska-mutilen artean
Bildu ginaden euzkera utsez
Antzeztutzero asmoan;
Gure asmoak jarri ditugu
Ziur aurrera bidean
Igande ontan antzezturikan
Bilbo'ko antzoki batean.

Igande ontan batzuk erderaz
"Iru gudari" jarririk,
"Ezer ez ta festa" antzezko degu
Euzkeraz zerbait emanik.
Urrengo gure antzoki jaia
Euzkeraz bakar bakarrik;
Antzeztokian ez da entzungo
Euzkera ederra baizik.

Etorri zintzo gure jaitara
 Anai maite euzkotarra,
 Euzko odolaz, euzko-biotzaz,
 Euzkadi'n seme ba zera.
 Etzekiela ta ikasi zun
 Sabin'ek gure euzkera;
 Ikasi ezazu abertzalea
 Sabin aundien antzera.

Ikusten dugun bezala bertso hauetan, lehenik Atarrenek kritika gogorra egiten dio Bilbaori, esanez Andaluzia dirudiela eta errepresentatzen diren antzerkiak ia gehienak gaztelaniaz direla. Honen ezagugarri izan daiteke noski Bilboko *Emakume Abertzale Batzak* antzestu zituenak 1937ko otsailan: Matai San Cristobalen *La virtud del silencio*, zeren komentatzen duen bezala EGUNAKo berriemaileak¹⁰, *ixilaren egimena ekandu gustijen itturiya da ixan be, onbide gustijen sustraya*, edota Varela-Zumeltzu anaian, *Cuando el amor es puro, Mattetasuna garbi aratza danian...*

Jakina da 1922an sortu zela Emakume Abertzale Batza Ambrose V. Martin O'Daly irlandesak Bilbon apirilean emandako hitzaldiaren ondoren CUMANN NA -BAN elkartearen antzeko zerbait egituratzeko. Baina 1923ko irailean debekatu egin zuen Primo de Rivera jeneralak, eta 1931an berriro piztu zen Bigarren Errepublikarekin. 1932an jada bazituen 116 egoitza Bizkaian, 66 Gipuzkoan, 12 Nafarroan eta 11 Araban. Beren helburuen artean zegoen anderea ongi prestatzea eta janzteia bizitza modernorako, takigrafia, mekanografia eta euskara ikasiz, hala nola antzerki ikuskizunak prestatuz eta mendirako irteerak eginez.

Iru Gudari drama historikoa XIX. mendean kokatzen da eta ixtorioa Nafarroako mendietan lekutzen, lehen karlistadaren garaian. Lehen ekitaldian hiru gudari heriotzara zigortuak izango dira, beren buruak soilik euskaldu-

¹⁰ «Antzerki-jaya», EGUNA, 1937, II-28.

nak kontsideratzeagatik, halaxe baitio Ganitzek :...*Ez Españako bakaldunarena, ez Franceko erkalarena: euzkotarrak uts-utsik*¹¹. Bigarren ekitaldian fusilatua izango dira, baina Barkaiztegi jeneralak gualostea abandonatuko du, bere ahaleginaren frakasoaren aurrean.

Tragediaren bukaeran EMAKUMEA deritzan eta Euskal Herria irudikatzen duen pertsonaiak honako bakarrizketa egiten du:

LENENGO BURUZAGIJA.

Iru zoro erail doguz baña euren zorakerija berpiztu dogu onengan!

EMAKUMIA

(*Iru gorpuben ganian zutunduten dala leoi baten legez*).

Neure semiak erail dozubez! (*Emakumiaren ingurubak argi diz-dizkor batek estalduten dauz zerutiko agerpen bat ixango balitz. Bittartean Euzko-Abendearen Ereserkija entzuten da*). Neure semiak erail dozubez! Mendijak ... eta itxasuak ... lurra ... eta Aberriko ur gustijak zebeñ aurka jagi biar litzakez, gaizkiñok, zoratuta legez matte nabereñ semiñ gaizkiñok ... Nazana naz eta ixango nazana! Semiñ odolaz ta samiñakaz azi tta aintziduten nazana naz! Itxartuten diran euzkoen goguetan bixi nazana naz! Euzkotarren mattale bakarra izango nazana naz! Lur zati bat ludiñan dan artian eta euzko-bijotz batek dardar dagijian bittartian neure amatasun ezilkor au bixi ixango da! Ixadijaren asikeratik euzkotarren egijazko ama ixan nintzan naz! Il diran euzkoen amea neu ixan naz eta bixiko diranena neu naz. Neure altzuan alkartuta bixiko dira ezilkorra dan Azkatasun donian!...

Antzoyala (33-1-26/33-2-15)¹²

¹¹ KORTAZAR, Jon (ed.): *Esteban Urkiaga, Lauaxeta. Antzerkia*. Klasikoak 38, Euskal editoreen elkarte. Oiartzun, 1990, 96.

¹² Jon Kortazar, aip lib., 127.

Manu Sotak eta Lauaxetak moldatu zuten antzerki hau eta *Bilboko Euzko Gaztedijak* oholtzaratu gaztelaniaz¹³.

Pertsonaia sinboliko honek teatro politiko sinbolikorantz garamatza eta beraz, mintza gaitezen orain, zertxobait euskal teatroak irlandesarengandik jasan izan zuen eraginaz.

Pádraic Pearse (Dublin, 1879-1916) antzerkigile eta idazle irlandarra *An Claidheamh Soluis*, liga gaelikoaren egunkariaren editorea zen, Irlandako Independentzia Komandante gisa sinatu zuten zazpietarik bat. Halaber honen *The Singer* (1915) *Buruzagijak*, Sotak itzuli zuen gaztelaniara lehenik eta Jose Altunak euskaratu zuen gero.

Hona antzerki honen bukaerako agerraldiak zer dioen:

MACDARA

The fifteen were too many. Old men, you did not do your work well enough. You should have kept all back but one. One man can free a people as one Man redeemed the world. I will take no pike, I will go into the battle with bare hands. I will stand up before the Gall as Christ hung naked before men on the tree!¹⁴

MANAIM

Hogei mutil zoro larregi ziran... Gixon bakar batek azkatu daikez euzkotar gustijok, gixon bakar batez gixadi gustija gairkatu eban lez. Neu juango naz euron atzetik, izkilu-barik, esku-itsi... eta azpiratzailien aurrian jagiko naz... Josu-Kristo guntzian lez, gixonen aurrian biloxi. Jarraitu niri gustijok erijotzaren bila... gure ikurriñaren guntzakatik... jarraitu nagixube erijotzaren bila Euzkadi bixi izan datten...¹⁵

¹³ *Euzkadi*, 1933-I-27/II-15.

¹⁴ <http://www.ucc.ie/celt/published/E950004-001/index.html>

¹⁵ SOTA, Manu & ALTUNA, Jose: *Caudillos. Esbozo dramático en un acto. Padraic Pearse-ren The Singer-en egokipena. Buruzagijak*, Bilbao. Verdes, 1935, 25.

Obra politikoa ez ezik profetikoa ere izan zen antzerki hau Pearse fusilatu egin baitzuten 1916an. Eta noski, itzultzailea *ars amplificatoria* legez ezagutzen den antzeaz baliatu zen bere bersorkuntza moldatzerakoan.

Sota eta Lauaxeta izan ziren bereziki saiatu zirenak batez ere teatro irlandesa eredu gisa hartuta (Pearse, Yeats,¹⁶ Maeterlinck,¹⁷..antzerkigileen egokipenak egiten, kostumbrismotik euskal teatroa ateratzen eta antzerki politiko sinbolista bat lantzen eta irudikatzen.

Yeats, Ezra Pound-en bitartez Japongo Nô teatroaren elementuak bereganatu zituen, eguneroko gertaerak giro poetiko batean txertatuz eta mito bilakatzuz. Hala nola *Kathleen...*, zein 1904 abenduaren 27an Dublingo *Ireland's National Theatre* -en estreinaldian eman zen.

Gauza jakina den bezala Maeterlinck-ek oso ospe haundia izan zuen, 1911an Nobel saria jaso eta Federico García Lorca-rengan ere eragina izan zuen. Halaber Yeats-i ere Nobel saria eman zioten 1923an.

Gerra hasi eta gero *Kurtzuluk*, alegia Augustin Zubikaraik¹⁸, Bermeoko gudarostetik “Bermeoko antzerki jai ondoren” izendatutako beste artikulu batean honakoa diosku:

“Tiki-Taka” taldiak ere “Salbayue” (*Xabiroia*) berrigiliagaz ujuju eta ajararik neikoa eragin eutson ikusliari. Araso onetako makala dok gure Albitzu «xelebria» [...]»*La vieja que pasó llorando*» Bermeoko *Tiki-Taka* taldiak antzestu eben. Antzestu be polito. Antzes lan oneri amaya emoteko *Itxas-Alde* gudari saila-

¹⁶ SOTA, Manu & ALTUNA, Jose: *Negarrez igaro zan atsua. Udabarriko aselia W.B. Yeats olerkari erindarraren “Kathleen-Ni-Howlihan” tzaskua, La vieja que pasó llorando*. Bilbao, Verdes, 1933.

¹⁷ Maurice Maeterlinck (1862-1948), poeta, filosofo eta antzerkigile belgiarra. Surrealismo eta Absurdoko teatroaren aitzindari: *Les aveugles* (1890), *Pelléas et Mélisande* (1892), Debussy-k opera bilakatu, *L'oiseau bleu* (1908) Stanislavsky-k Moskun antzetzarazia, ...Lauaxetak *Balbia* itzuli zuen (EUZKADI, 1932-XII-15/23)

¹⁸ URKIZU, Patri: “Augustin Zubikarai (1914-2004) & Euskal Teatroa”, *Euskera*, LI, 2006, 871-878.

ren *Matixtako* ixendua taldeko gudari trebiek mendigoxalien ingija ikurrin ta gusti bapo egin dabe¹⁹.

Honek garama atzera begirada ematera eta ohiturazko antzerkia edo kostunbrista deritzona aztertzeraz zertxobait. Emandako zerrendan honakoak ageri dira: ***Ezer ez ta festa; Uste diñat*** eta ***Xabiroia***.

Lehenik Soroak eta geroago Altzagak moldatu jostirudi honetan, *Izarra* antzerki bilduman 15. alea bezala plazaratu zen 1922an, baina Euzko Iztundeko eskuzkribuaren arabera antolapen lana Altzagak 1918rako jada egina zuen²⁰. Bertan Soroak hain ongi eta umoretsu aurkeztu zuen donostiar jende apalak ageri dira, hala nola arrantzaleak, arrain-saltzaileak, Batixta eta Xoluerdi zapataginak, zein *Festarik behar bada bedo Donostiya, bai, bai* kantarekin idekitzen den, eta zapia jaisten honako elkarriketarekin:

XOLUERDI

(*Batixtari*) Aizak, i : bañan zer gertatu da emen?

BATIXTA

Emen? Ezer ez ta festa.

El Madrid de Arniches aipatu izan bada²¹ berdin ere mintza gaitzke pixkat beranduago ere *Soroa eta Altzagaren Donostia*-z, eta Atarrenek beste zenbaitekin antzeztu zuenaz.

Nemesio Arizmendi, "Atarrene" Euzko Iztundekoa antzeztaldekoa zen, eta maiz parte hartzen zuen Altzagak prestatu antzerkietan hala nola *Irritza*-n (1925) Dunkan-en rola jokatzuz, eta *Ezer ez ta festa*-n Juxtorena.

¹⁹ Eguna, 1937-I-26.

²⁰ Koldo Mitxelena Kultur Unea, MS 091 Ant. Doc. 53.

²¹ ESPÍN, Pilar: *El teatro por horas en Madrid (1870-1910)*. (*Subgéneros que comprende, autores principales y análisis de algunas obras representativas*). Universidad Complutense, Madrid, 1988.

Antonio Amundarain (Elduain, 1885 - Madrid, 1954) idazleak idatzitako antzerkiak ditugu *Bertan goxo* (1913), *Uste diñat!* (1914), *Zirt edo zart* (1920), *Egin zak on...*(1921), *Lore bat loitan* (1932)...

Uste diñat ikusi dugun bezala Ean antzeztu zen 1937ko Errege egunean, eta gaia ere ohiturakoa da. Atarikoan dioen bezala, Baserritar neskatxak kalian mirabetzan zer irabazten eta zer galtzen duten ikusteko eta ikasteko jolas-geretaketa dugu, atal batekoa, neskek bakarrik egitekoa eta honelako sermoi tradizionalistaz bukatzen dena:

MARKESA

(*Barrenetik*) He mandado que salgan...

JOXPIÑAXI

Guazen Texantoni, guazen.

TEXANTONI

Itxoin apur bat. (*Aurreratuta gelakoai*)
 Bakoitza geren mallan ederkina gaude
 Baserrikoa zera? Ez izan asarre.
 Langil umilla zera? Ortan ongi zaude.
 Ta beñere ez izan pamparroyen zale,
 Kaletan asko dira gauz aundien jabe,
 Arkitzen diranak maiz bearrena gabe.
 Aurrerapen aundiak gaur bai omen daude,
 Oraingo berrik baño lengo zarrak obe²².

Eta bukatzeko kostunbrismoak gurean eragin antzerkitxo hauek, **Pepe Artolak** idatzitako eta gerra garaian Albitzu xelebriak antzeztu *Šabiroya*²³. Egileak sarrerako azpi ohar batean dioskunez, *Euskera erresha izatiagatik sartzen ditut er-*

²² AMUNDARAIN, Antonio: ¡Uste diñat! ¡Ya lo creo!... Loyola ´tar, Donostia, 1914, 21.

²³ ARTOLA, José: *Šabiroya, jostirudia egintza batian* (itz neurtuan eta itz laburrian) Oñatiko Euskal Fes-tetan saritua. San Sebastián, J. Baroja é hijo. 1903.

derazko itz batzubek. Gertaera Donostian pasatzen da, eta protagonista Šabiroya, arrantzalia eta patroya da, zenbait pertsonaia salbatzegatik ministroak ontzi berri bat oparituko diotelarik eta zeinen izena SHABIROYA emango dioten.

Hiru obra hauetan ikusten dugunez, zapataginen, neskameen eta arrantzaleen mundua eta hauen aurrean markesak eta ministroak ageri zaizkigu, baina herriko pertsonaia xumeak diren arren, ez dute galtzen beren nortasuna eta duintasuna, lan egiteko grina, umorea ez eta festarako gogoia.

Iparraldean egiten den antzertiak, eta frantsesez *Théâtre de Patronage* deitu izan denak ikusmolde berdina du, hala *Gure Herrian* moldiztegitratzen diren lanak. Adibidez León León: *Herriko besta biharamunean* (GH 1937), *Mehetegiko nausia* (GH 1938), eta *Haurrak azken hitza bere* (GH 1939); eta Piarres Larzabal-en *Merkatutik* (GH 1938), edota Louis Calvez-Henri Caoussin eta Antonio Labaienek moldatu *Gachucha Bécassine* pertsonaia ezaguna oinarri hartuz.

Ipar Euskal Herriko teatro kronika Bigarren Mundu Gerlan *Eskualduna*-ren orriak aztertuz egina baitut norbaitek zerbait jakin nahiko balu argitaratuta dagoen lan hartara igortzen dut²⁴.

Bestaldetik Bilbon bazen talde bat Donostiako Euzko Iztundearekin konpara daitekeena, OLDARGI izenekoa, Manu de la Sotaren inguruan sortua. Mintza gaitezen bada honetaz.

Esan bezala LIBE Sabino Aranak idatzi drama historikoa eta gero Manu de la Sotak bermoldatua 1934ean zenbait aldiz arrakasta handiz jokatu ondoren Coliseo Albian antzeztu zen 1937ko otsailaren 4ean. Hona zer zioen obra honi buruz Alberto Losadak:

²⁴ URKIZU, Patri: "Euskal Antzertia erbestean (1937-1959)". Iñaki Beti & Mari Karmen Gil (ed.), *Exilio y Artes escénicas. Arte eszenikoak erbestean*. Ed. Saturraran, Donostia 2009, 349-367.

La comisión directiva de “Oldargi” compuesta por Manuel Taramona, Francisco de Garate, Juan Salcedo y Julián Ariño (ya fallecidos) y Lucio Arechabaleta, Alberto Losada, Nicolás Bayo y José Garamendi, se lanza a su máxima empresa en 1934; la presentación de LIBE de Manuel de la Sota sobre un guión de ópera de Arana-Goiri, con fondos musicales de Timoteo Urrengoechea, decorados de Gonzalo Bilbao sobre bocetos de Manuel Losada y Antonio Guezala, figurines de Losada y Nico Bayo realizados por Juli Bilbao, armaduras de Marcelino Ortega, armas de fundiciones Ariño, calzados de Matias Barainka, pelucas de Miguel Orio, todo exprofeso, con un presupuesto que en aquella época solamente D. Enrique Rambal se hubiera atrevido a afrontar.

El mismo montaje se acercaría hoy a los dos millones de pesetas.

Sólo el éxito sostenido a través de buen número de representaciones en Bilbao, San Sebastián, Vitoria y algunos pueblos importantes de Bizkaya, consiguió que los ingresos líquidos llegasen a triplicar el presupuesto²⁵.

Kritika ezberdinak izan zituen obra honek komentariogile ezberdinen partetik. Hala Aitzolek “Resurgimiento del Teatro Nacional”²⁶ delako artikuluan gorai patu egiten du, esanez abertzaletasunaren garaipena dela; Lauaxetak²⁷ bere aldetik aipatzen dizkigu Sabinoren kezka, eta teatro juduarekin konparatzen ditu, eta azpimarratzen Peretz-en *Una noche en la plaza del viejo mercado* antzerki baliotsua²⁸ eredugarri gerta daitekeela.

²⁵ LOSADA, Alberto: «Grupo Oldargi de Bilbao», A.M. Labayen, *Teatro euskaro. Entrevistas, reseñas, Crónica. Catálogo de obras dramáticas*. T. II, Auñamendi, Donostia, 1965, 137-140

²⁶ ARIZTIMUÑO, José “Aitzol”: *El Día*, 6 de marzo de 1934.

²⁷ LAUAXETA: “El próximo estreno de Libe”, *Euzkadi*, 1934-II-22.

²⁸ Isaac Leibusch-Peretz (Melnik, 1880 - Los Ángeles, 1948) ghettoen bitzta miserablea estilo errealistaz aurkezten zuen antzerkigilea. Ospetsu bere garaian, yidish-*ez* eta hebraieraz idatzi zuen eta Errusian garrantzizkoa izan zen teatro juduaren pizkundean.

Manu Sotak, aldiz, egin zuenean Aranaren antolaketa honakoa zioen:

Pocas palabras he de decir sobre el cuadro final de *Libe*. El trágico desenlace de este glorioso suceso de la historia vasca se desarrolla en el gran vestíbulo de la Torre de Ugarte. En su desarrollo he creído seguir fielmente el pensamiento de Sabino, hasta en los diversos recitados y escenas que he puesto de mi cosecha. También me he permitido ser generoso con Andima y entregarle el amor de Libe. Y para dar remate a estas líneas, deseo presentar al lector al último de mis hijos espirituales, a *Kuliska*, símbolo inocente de nuestra desgraciada patria²⁹.

Ezkorrago izango Labaien, zeinek honakoa diosku:

Neretzako bigarren eta irugarren ekitaldiak dira onenak. Azken ekitaldia ostera guztietan argal eta izunena. Libe'ren bat-bateko maitasun aldatzea ta gudatearen azalpen eta xee-tasunak ez daude, ez antzerti arauz ez egiantzez egoki tajutuak. Libe'ren erio-larriak ikusleari izuikara eman bearrean aspertu arazten du. Ain da luze ta itxuragabea. Bestela ere zenbait antzez-lagunak itzaldi geitxo, larregi esaten dituzte³⁰.

Eta José Luis de la Granja irakasleak Aranaren antzerkiak ikertzean orokorrean beste honakoa dio:

Libe es un fruto tardío de la literatura romántica, que recurrir a la historia (al Medioevo, en especial) no de forma inocente ni científica, sino idealizada y revestida con el manto de la leyenda o el mito, con el fin de extraer enseñanzas de provecho para el presente³¹.

²⁹ SOTA, Manu de la: «*Libe* : unas consideraciones sobre su realización dramática», *Euzkerea*, Bilbao 1934, 39-53.

³⁰ Matxin-Gorri, "Libe", *ANTZERTI*, 25. zb., 1934, otsaila.

³¹ GRANJA, José Luis de la: "El teatro nacionalista vasco de Sabino ARANA", *Euskal Antzertia*, *Le théâtre basque*. Bayonne 1987, 19-37.

Sota, ordea, ez zen nornahi. Gizon jantzia, Cambridgen ikasia, eta artezale amorratua. Idatzi zituen zenbait poema euskaraz eta eleberri bat gaztelaniaz, baina batipat teatro gizona izan zen. Jadanik 1925ean gazteago zenean bere “Candilejas (Ensayo de autocritica) “lanean” antzerkigile ingelesak zituen gogoko:

Bien está en el púlpito la cordura, pero de las bambalinas del escenario deben de colgar ramos de locura. Por eso yo siempre preferiré seguir a Sir James Barrie y a Bernard Shaw, por ejemplo, que crean teatro, antes que a Benavente y a Linares Rivas, cuyas obras no son más que discos que repiten la vida, no obstante estar maestramente impresionados³².

James Barrie³³ eta Bernard Shaw³⁴ bezala bada beste autore bat eta obra berezi bat aipatzen duena, Williams Yeats, *Negarraz igaro zan atsua-* ren sarrean, honelaxe prezizki:

Gau baten, ames argi ta garbija egin neban, benetako amesik ezirudijana. Basetxe aberats baten barruba ikusi neban: berton, laratza su ederragaz eguan, eta beronen inguruban, laster egingo zan ezkontzatzazko barriketea. Basetxe baketsu atan ikusi neban baltzez jantziriko atso baten irudija agertuten zala. Eireann (Irlanda) berbera zan, abesti asko abestu, edesti ugari esan-erazo ta bere mattetasunarren gixon askok eta askok erijotz-bidera jo egin daben Kathleen-ni-Howlihan berbera.

*Lady Gregory’ri W.B. Yeats’ek
zuzendutako idazkija, bere “Kathleen-ni-Howlihan” etzaz itz-egiñaz.*

³² Manuel de la Sota, “Candilejas (Ensayo de autocritica)”, *Pedro Ignacio*. Editorial vasca, Bilbao, 1925, 158.

³³ James Barrie (1860-1937). Eleberrigile eta antzerkigile. Ohiturazko antzerkiak eta fantesiazkoak idatzi zituen hala nola: *The Admirable Crichton* (1902), *Peter Pan* (1904), *Dear Brutus* (1817), *Mary Rose* (1920)...

³⁴ Bernard Shaw (1856-1950). Antzerkigile irlandesa, ingeles teatroan garrantzitsuenetakoa. Ibsen-en jarraitzaile, gizarte burgesaren salatari, antzerti moralista eta polemikoaren alde. Bere obra antzertzen artean hona batzuek: *Major Barbara* (1905), *Androcles and the Lion* (1912), *Pygmalion* (1913), *Saint Joan* (1923). Eragin handia izan du bere jarraitzaileengan.

Jakina den bezala Yeats³⁵ eta Lady Gregory izan ziren teatro irlandesaren sortzaileak XIX. mende bukaeran, eta ez zuen Yeats-ek dantza obraren parte funtsezko izatera kontsideratu, Nō antzerti japonesa ezagutu arte, zeina Ezra Pound-ek³⁶ ezagutarazi zion, Coleman's Hatch-en, Suxxex-en³⁷, elkarrekin bizi ziren garaian.

Japonek ez sortu arren bere sistema filosofiko propioa, aski orijinaltasunik bazuen bere egunorokotasunean txertatzeko konfuzionismotik, taoismotik eta budismotik baliagarritzat jo zezakeena bere izpiritu bilakaerako eta zientziarako. Horrela bada helbururik gabeko mundu zikliko batean, beren patxadak eta errepikak amaiarik gabeko denbora, lehenik eta gerorik gabekoaz mintzo zaigu, Nō antzerti japonesa bezala.

Nō teatroaren estetika eta teoria Zeamik³⁸ (1363-c.1434) kodifikatu zuen eta berrehun urte geroago Okura Teraakira iruzkingileak dioskunez, Nō antzertia faltsua dena erreal bilakatzen bide du, eta pertsonaia fantasmagorikoak ikusleengan benetazkoak bailiran ageri dira.

Honelakoxea dira EMAKUMEA *Iru gudari* antzekizunean eta ATSUA *Negarrez igaro zan atsua* lanean, beraz, ausartuko ginateke esatera, badela Nō teatro japonésaren zantzurik euskal antzertian Dublindik barrena iragan ondoren.

³⁵ William Butler Yeats (1865-1939). Poeta eta antzerkigile irlandesa. Lady Gregory-rekin Abbey Theatre-en irlandar antzerti mugimendu berria sortu zuen. Bere obrak mito zeltiarretan oinarritu eta erdi aroan kokatu gai mistiko-erlijiosoak aurkeztu zituen: *The countess Cathleen* (1893), *Cathleen ni Hoolihan* (1902), *The Hour Glass* (1903), *The Unicorn from the Stars* (1908), *Plays for Dancers* (1916)... azken hau Nō teatroan oinarritua, non antzezleek maskarak daramatzen eta bionbo baten aurrean antzetzten.

³⁶ Pilar HIDALGO et al., *Historia Crítica del Teatro Inglés*. Ed. Marfil, Alcoy, 1988, 302.

³⁷ LONGENBACH, James: *Stone Cottage, Pound, Yeats and Modernism*. 1988.

³⁸ FUSHIKADEN, Zeami: *Tratado sobre la práctica del teatro Nō y cuatro dramas Nō*. Edición y traducción de Javier Rubiera e Hidehito Higashitani. Trotta, Madrid, 1999.

Bilbo eroritakoan erbesterako bidea hartzen dute askok eta Eusko Jaurlaritza Bartzelonara iragaiten da. Hemen jarraitzen dio euskal folklore eta arte adierazpenak aurkezteari, hala nola *Pedro Mari* (1793ko tragedia bat aipatzen duen drama historikoa) Liceu-n Barcelonan maiatzaren 29tik ekainaren 6ra eman zena *Setmana pro Euzkadi* delakoan, herri gudaloste erregular baten aldeko komiteak bultzatuta.

Obra hau Arturo Campión-en *leyenda* batean oinarritua, Alfredo de Etxabek gaztelaniaz moldatu zuen³⁹, eta euskarazko bi bertsio izan zituen. Bata Zinkunegik eta bestea Jon Etxaidek⁴⁰. Honek aldaketa dexente egin zizkion itzultzerakoan, baina guk hemen Barcelonan entzunen zuten eran emango dugu bukaera:

PEDRO MARI

(Como transfigurándose por el efecto que en él produce el canto.)
 ¡Ah, cantos de mi patria! ¡Una de esas canciones libertó mi cuerpo cuando pertenecía al dominio despótico del extraño, y este otro canto...; ¡lo escucháis, Señor! ... viene a acompañar a la liberación de mi alma! *(Con fuerte y enérgica voz.)* ¡Cantad! ...¡Cantad, hermanos!... *(Con un gesto varonil y de gran entereza de ánimo.)* ¡Vamos! *(Sigue al sargento, camina a su lado el marqués, y detrás los dos soldados. Vanse todos por la puerta grande. Llévanle a Pedro Mari al fondo del escenario, donde hay un madero en posición vertical. Resuena el coro interno, sin cesar. Trae el sargento una silla baja, que Pedro Mari la rechaza de un puntapié. Hácenle arrodillarse de espalda y le vendan los ojos. El marqués se separa de Pedro Mari. A una señal del sargento, hacen fuego los soldados del pelotón. Da media vuelta el nabarro y cae mirando al cielo. Instantáneamente de hecha la descarga, deja de sonar el canto y bate el tambor, mientras desfilan los soldados. El marqués, con los brazos cruzados y la ca-*

³⁹ ETXABE, Alfredo de: *Pedro Mari*, melodrama en cuatro actos, el tercero dividido en dos cuadros, basado en la leyenda del mismo título de Don Arturo Campión. Verdes, Bilbao, c. 1932.

⁴⁰ ETXAIDE, Jon: "Pedro Mari", Egan, 1982, 1-6, 191-233.

beza baja, viene, mientras tanto, al primer término del escenario. Vese a Anita que corre desolada y se arroja sobre el cuerpo de Pedro Mari).

MARQUÉS

(Desde el primer término y como con un lamento.) ¡Oh, cuan roja es la sangre vasca!...

Fusilamenduaren fotografiak Goyaren koadroa dirudi, eta ziurren honen *Los fusilamientos del dos de mayo* koadro ospetsuan inspiratu ziren, eta EGU-NAko kronistak dioenez 1937ko ekainaren batean *ospetasun andijaz*.

Hona Jon Etxaideren bertsioaren amaia:

ATIENZA KAPITAINA

¡Soldados! Este es el final que espera a los traidores. Tenedlo siempre presente. ¡Viva el rey! ¡Viva España!

SOLDADU OROK

¡Viva!

AHOTSA (*Ahots ozen bat entzun bedi bastidore artetik*)

Oi, nolako oinazea darion euskal odolaren gorriak!

Ezin dugu utzi aipatu gabe ere **Amaya** opera. Honen libretoa Jose Maria Arroita-Jauregi (Durango 1872-Bilbao 1922) poeta eta antzerkigileak idatzien gaztelaniaz, eta gero Jose Arruek euskaratu. Musika, ezaguna den bezala, Jesus Guridirena da. Drama hiru ekitalditan eta epilogoan banaturik Navarro Villosladak idatzitako *Amaya o los vascos en el siglo VIII* eleberrian oinarritua.

Bilbon 1920an estreinaldiz eman zenez geroztik maiz, Gernika, Madrid, Barcelona, eta Aberri Eguna-n Bilbon, izugarritzko arrakastarekin eta prentsan oihartzun handia izan zuelarik.

Hona nola bukatzen den Arruek paratu euskarazko bertsioan:

AMAYA

Todosi!

TEODOSIO

Zeu, Amaya! Zeu al zara ez ezaun bat lez urtietan neuri jakiaz erdu ixan zarana? Nire biotz saminduak eztau igarri be, es-talduta zetorren maitasun oi! Gaurtik Amayan orde zara Iraupena.

AMAYA

Ekatxa jua zan egualdi onan euzkiya argi dau. Jauna aintza!

AMAYA ETA OLALLA

Aintza jaunari!

TEODOSIO

Ta aintza Mikel neure goigotzonari⁴¹.

Arte eszenei dagokienez, erbestean, Alellako festibalean euskal talde batek ere parte hartuko du.⁴²

EAJ-ren eta Euskal Jaurlaritzaren ahalegina handia izan zen erbesteko lehen urteetan propagandarako hain baliagarri gerta zitezkeen antzerkiak eta arte eszenikoak erabiltzen. Hor daude *Elai-Alai*⁴³ eta *Eresoinka*⁴⁴ taldeen adibide esanguratsuak.

⁴¹ Juan Antonio Zubikarai et al., *Opera Amaya*, Eusko Jaurlaritza, dg., 54.

⁴² L'ŒUVRE, 27-I-1939.

⁴³ ARANA MARTIJA, Jose Antonio: *Elai-Alai. Euskalherriko lehenengo koreografi taldea. Primer grupo coreográfico del País Vasco*. Gernikako kultur taldea 1977.

⁴⁴ ARANA MARTIJA, Jose Antonio: *Eresoinka: Embajada cultural vasca 1937-39*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 1986.

Honela Baionako delegazioan zegoen Javier de Gortazar-ek Izagirreren eskaeraz obra zenbait bidaltzen dizkio, *obras teatrales de carácter vasco que hemos preparado para la propaganda en América y en Cataluña*⁴⁵.

Obrak honakoxeak dira: Nicolás de Viar (*¿Me caso?, Manu-Soro, Maite, Alma vasca, Tercero sin principal*); Manuel de la Sota (*La vieja que pasó llorando, Libe*); Nicolás Cortés (*Cada oveja con su pareja*); Alfredo de Etxabe (*Pedro Mari*); Policarpo de Larrañaga (*Emakumea*).

Hauek gaztelaniaz ziren gehienak, eta horrela Luis de Arregik 1940ko otsailaren 17an Antonio de Iralari bidali gutunarekin batera euskarazko honakoak igortzen dizkio: *Poxpolin gorria; Txokolo, txerri-tratalari; Andregaia nai ta...; Xanko ta Paxko; Patxiko ta Martintxo, Neskamearen Marmarak; Irri-Itzaldia, Bezezi; eta Urteurrena*.

Bederatzi antzerkitxo, hauetarik batzu Antonio Labaienek zuzendu Antzerkiti-n jadanik argitaratuak, eta honela juzkatzen dituenak Arregik:

Son, como podrás ver, cosas sencillas o infantiles, que las teníamos copiadas por la sección de Euzkeralde. Sigue esta sección leyendo nuevas obras, cuyas copias te iremos mandando a medida que se vayan produciendo, para que desde ahí las envíes a Norte-América⁴⁶.

Gerra Zibila Euskal Teatroan

Hitzaldiaren bigarren parte honetan aztertuko dugu gerra *leit-motiv* bezala, alegia, gaitzat hartu izan duten antzerkigile zenbaiten lanak.

⁴⁵ Javier de Gortazar-en gutuna EBB.ko Presidenteari, Baiona, 31 de diciembre de 1938. Abertzaleletasunaren agiritegia. Archivo del Nacionalismo Vasco. Artea, EBB-184-1.

⁴⁶ Luis de Arregi a D. Antonio de Irala (Paris), 17 de febrero de 1940. Abertzaleletasunaren agiritegia. Archivo del Nacionalismo Vasco. Artea, GE-7-5.

Antonio Ruiz de Azua “Ogoñope” (Elantxobe, 1904-México 1974). *Euzkadi*-n idatzi zuen lehenik “Elantxobetar bat” deituraz eta gero “Ogoñope” ezizenaz *Ekin*, *Aberri*, *Eguna*-n. Erbesteturik Méxicon *Euzko Deyan* ageri zen euskal orriaz arduratzen zen eta 1949ko irailaren 3an ospatu zen Euskeraren egunarako prestatu zuen *Euzkadi’ko erri baten*⁴⁷ antzerkitxoa.

Hona gaia: lehen ekitaldian ikusten da herrixka bat, zein guardia zibilek estu zaintzen duten, eta non euskaraz hitzegitea debekatua dagoen “la ley es la ley”. Patxi alkate izan arren, bigarren autoritatea da. Alaba hasieran Casimiro kanpotarrarekin maiteminduta izan arren, azkenean betiko senargaiarengana itzuliko da.

Noski, guardia zibilak gaztelaniaz mintzo dira, eta ez diote Martin alguazilari bandorik euskaraz egiten uzten.

Teatrotxo hau Iñaki eta Patxiren kantarekin amaitzen da, hau da Arrese-beitiaren bertso ezagunekin: *Euzkaldun jai o nintzan / euzkalduna azi...*

Ogoñopek euskal nazionalismoaren ildoari jarraitzen dio zuzen-zuzen, eta horrela 60ko hamartean Andima Ibiñagabeitiarekin izan zuen eztabaidarik⁴⁸, honek Alderdiari kritikak egin zizkionean.

Antonio Maria Labaien (Tolosa 1898-1994) teatro gizonaz eta obraz mintzatu ohi gara behin baino gehiagotan⁴⁹ eta hemen beraz, soilik bere *Lurrikara* (*Euzko Gogoa* 1955) antzerkia aipatuko dut.

Hona bere antzerti teoriaren pundurik nagusienetakoa laburbildurik:

Gure txikian aiek bezin aundi izan gaitzke ondo ikusten
gure inguruko gizadiaren sakona; eta itzez eta egitez neurritz a-
jutzen badakigu: irria luze, nigarra labor⁵⁰.

⁴⁷ RUIZ DE AZUA, Antonio: *Euzkadi 'ko erri baten*. Ekin, México, 1950.

⁴⁸ URKIZU, Patri (ed.): *Andima Ibiñagabeitia, erbestetik bame-minez, gutunak 1935-1967*. Susa, Zarautz, 200, 218.

⁴⁹ URKIZU, Patri: “Antonio Maria Labaien (1898-1994) eta euskal antzertia”. *Euskera*, XLIV, Bilbo, 1999, 37-49.

⁵⁰ LABAIEN, Antonio Maria: “Gure teatroa ta beste”, *Egan*, Donostia, 1959, XII, 159-161.

Lurrikara, neurri batean Martin Lekuona apaiza errugabe eta beste hainbat fusilatu zituztenen omenez idatzitakoa dela esango nuke, eta alderdiaren eta herriaren gora-beherak, hala nola erreketek eta fazisten arteko harremanak ongi ezagutzen zuenaren begiz ikusita. Hona zer dioen Laugarren ekitaldian Mojen Komentuko Atezaiak:

Ez det iñoiz onelako illeta itunik ikusi. Iñor ez Elizan, etxe-koak ezik. Erru izpirik ez zuten D. Martin eta Gotzon gaizoak erail dituzte, ta elizkizunetarako erriko jendeari etortzen utzi ez! Zer ikustekoak ote gera orindik!

Eta amaian Komentuko Aitzindari Amak:

LURRIKARAK! Ondoren gelditzen da naasi aldian zutik irauteko indarra gutxik bait dute. (Goruntz begiak jasorik) Illunpean artaldea galdu ta sakabana ez dedin, jaun altsuari eska ezaiogun Artzai onak eman ditzaiagula⁵¹.

Luis Haranburu (Alegi 1947) saiolari, nobelista eta antzerkigile dugu. Arlo honetan pertsonai historikoen bizitza zertzeladak eta ildo filosofikoak aurkeztu izan ditu batipat. Tituluak honakoak dira: *Hil* (1972), *Job* (1976), *Gemika* (1977), *Sabino* (1986), *Loiola* (1986), *St Cyrán* (1986), *Zumalakarregi* (1986), *Lancre* (1987), eta azkenik *Josafat*, zeinarekin Donostia Hiria Kutxa antzerki saria 2007 irabazi zuen.

Hona Gernika antzerki liburuaren kontraportadan zer dioen:

1974ko urtean *TORIBIO ALTZAGA* sariaren irabazle suertatu zen antzerki hau, “legezko” oztopoengatik ez dugu argitaratzerik izan gaurdaino.

Drama eskematiko honetan Euskal Herriaren egoera represioa tankeratzen da. Hain gertu diren denboretako zoritxarrak nekez gerta daitezke entretenigarria eta teatrogai badira beren trajedi kutsuagatik da.

⁵¹ LABAIEN, Antonio Maria: *Teatro osoa euzkeraz (Obras completas de teatro vasco)*. T. I, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1976, 352, 355.

GERNIKA antzerki hau euskal teatro berriaren kontexto formalean finkatzen da⁵².

Teatro politiko-sinbolistari jarraiki koruaren parte hartzea handia da eta JIGANTEaren pertsonaia Francoren eta diktaduraren irudi esperpentikoa. Lukas Dorronsorok zuzentzen duen *Goaz* taldeak aurkeztu zuen Deban 1981ean.

Jean-Louis Davant (Urrustoi, 1935). Poesia eta historia liburuen egilea, hala nola eskola berriko pastorailegia: *Abadia Urrustoi*, Maule 1990; *Euskaldünak Iraultzan*, Gotaine 1993; *Aguirre Presidenta*, Arrokiaga 1995; *Xiberoko Makia*, Sohüta 2001; *Antso Handia*, Maule 2004.

Agirre presidenta pastorailean tradizio ezberdinetako kantore ugari erabiltzen ditu zenbait musikariren laguntzarekin, eta azpimarratu beharko genuke Hélène Etchecoparrek⁵³ batera, Onen eta Gaiztoen arteko kontrajartze honetan leku gutxi gelditzen zaiola zehaztasunari, ez dela ageri bertan *ni nuance ni subtilité*, Lehen Peredikia -ko laugarren bertsoak adierazten duen bezala:

Nafarroako haitetsi
Madrileko Biltzarretan
Euskal Herriaren alde
Jokatü zen debaldetan.

Carlos Panera (Bilbao 1956) Euskal Herrian dugun teatro zuzendaririk oparitsuen eta arrakastatsuenetarikoa dugu, ondoko antzerki zerrendan ageri zaigun bezala.

1980	<i>Jimmy Pottolo eta zapataria</i>	(Bernardo Atxaga)
1981	<i>Logalea zeukan ekilibristaren kasua</i>	(Bernardo Atxaga)
1982	<i>Danbor magikoa</i>	(G. Rodari)

⁵² HARANBURU ALTUNA, Luis: *Gernika (Drama historikoa bi partetan berezia)*. Kriselu, Donostia, 1977.

⁵³ ETCHECOPAR, Hélène: *Théâtre basques. Une histoire du théâtre populaire en marche...* Gatzuzain, Baiona, 2001.

1983	<i>Pistolaren begi zuribeltzak</i>	(Dario Fo)
1984	<i>Gabonetako Ikuskizuna</i>	(Pedro I. Barrutia)
1985	<i>Ezagutu Bizkaia</i>	(Maskarada)
	<i>Gastibeltzaren karabinak</i>	(Marc Legasse)
1986	<i>Harrizko herri hau</i>	(Gabriel Aresti)
1987	<i>Gernika 16:30</i>	(E. Jimenez-Maskarada)
1988	<i>Kontrabajua</i>	(Patrick Suskind)
1989	<i>Akerlarrua</i>	(Maskarada)
1994	<i>Monstruo sakratuak</i>	(Maskarada)
1997	<i>Nerudaren postaria</i>	(A. Skarmeta)
1998	<i>Izarretako bitakora</i>	(Stanislaw Lem)
1999	<i>Ikaro</i>	(Maskarada-J.C.Perez)
2000	<i>Kaio luma zikina</i>	
2001	<i>Kontenedore baten ixtorioak</i>	
2005	<i>Lauaxeta, herri antzerkija</i>	<i>Mungiatarrek...</i>
2006	<i>Picasso 1937. Premios en Miami</i>	

Lauaxeta, herri antzerkija trilogia baten hasiera da *Picasso 1937*-kin amaituko dena. Mungiako zein inguruko herrietako 150 bat herritar konprometitu ziren pastoral antzeko obra honetan, non musikak benetazko protagonismoa duen Agus Perez-ek seinalatzen duen bezala⁵⁴. Irudien artean Perezek dioenez, berziki hunkigarriak Bilboko Areatzan hartutakoak jendea korrika babes bila zebilenean, Gernikako bonbardaketarenak eta, nola ez, atzerrira bidalitako umeen aurpegi tristeak eta amen negarrak.

⁵⁴ Agus Perez, "Lauaxeta, herri antzerkija". *Berriak*, 2005eko ekainaren 28^a.

Beste obra gehiago ere gelditzen dira aurkeztu gabe, baina adierazi nahiko genuke laburbilduz euskal teatroak zein garrantzi handia ukan zuen batipat Bigarren Errepublikan eta bai Gerra garaian ere, eta bizirik zirauela egoera hain kontra izanik. Gaur egun modernitatean sendo sustraiturik dago, honek berekin dakartzan tresneria eta baliabide tekniko oro erabiliz, eta honetaz aparte jaidura kostunbristatik politiko-sinbolikora urrats handi bat eman dute arte eszenikoek. Baina ez ditzagun ahantz bide berri hauetan izan genituen aintzindari eta bidegileen ahaleginak.

Bibliografia

ALZAGA (T.), *Ezer ez ta festa. Marzelino Soroa'k idatzitako jostirudiaren antolapen berria*. Antzerki Salla, 15.zb., Donostia, Martín, Mena & Cia., 1922

AMUNDARAIN (A.), *¡Uste diñat! ¡Ya lo creo!*. Donostia, Loyola'tar Eneko Deuna'ren irarkola, 1914.

ARANA (S.), *Libe*. Bilbao, Tipografia Universal, 1903.

ARANA MARTIJA (J.A.), *Elai-Alai. Euskalherriko lehenengo koreografi taldea. Primer grupo coreográfico del País Vasco*. Gernikako kultur taldea 1977.

ARANA MARTIJA (J.A.), *Eresoinka: Embajada cultural vasca 1937-39*. Gasteiz, Eusko Jaur-laritz, 1986.

ARTOLA (J.), *Šabiroya jostirudia egintza batian*. San Sebastián, J. Baroja é hijo, 1903.

DAVANT (J.L.), *Aguirre president, pastoral*. Arrokiaga, Pyrénées-Affiches 1995.

ETXABE (A.), *Pedro Mari*. Bilbao, E. Verdes, 1932.

GOMEZ DIAZ (L.M.), *Teatro para una guerra (1936-1939). Textos y documentos*. CDT. Madrid 2006.

HARANBURU (L.), *Gernika (Drama historikoa bi partetan berezia)*. Donostia, Kriselu, 1977.

LABAIEN (A.), *Lurrikara*. Miarritze, Euzko Gogoa, 1955.

MARRAST (R.), *El teatro durante la guerra civil española. Assaig d'història i documents*. Barcelona, Institut del teatre, 1978.

RUIZ DE AZUA (A.), *Euzkadi'ko erri baten*. Mèxic, Ekin, 1950.

SOTA (M.), *Negarrez igaro zan atsua*. Joseba Altunaren itzulpena. Bilbao, Verdes, 1932.

SOTA (M.), *Iru gudari*. Esteban Urkiaga "Lauaxetaren itzulpena. Bilbao, Euzkadi, 1933.

URKIZU (P.), *Exiliatuok ez gara inongoak*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 1995.

URQUIZU (P.), "La cultura del exilio vasco en euskera", in ABELLÁN (J.L.) et al., *Memoria del exilio vasco. Cultura, pensamiento y literatura de los escritores transterrados en 1939*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2000, 99-145.

URQUIZU (P.), *Teatro vasco. Historia, reseñas y entrevistas, antología bilingüe, catálogo e ilustraciones*. Madrid, UNED, 2009.

Gernikako bonbardaketa euskal literaturan: errepresentazio eta begirada poetikoak¹

RETOLAZA GUTIERREZ, Iratxe
Euskaltzaindiko Literatura Ikerketa batzorde-idazkaria
Euskal Herriko Unibertsitatea

Sarrera data: 2009-11-26
Onartze data: 2010-07-14

¹ Lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 ikerketa taldearen proiektuaren parte da, UPV/EHUk eta Eusko Jarlaritzak diruz lagundua.

Gerla Zibilak Euskal Herrian utzi zuen arrasto sinboliko nagusia, ezbairik gabe, Gernikako bonbardaketa da. 1937ko apirilaren 26an jazo zen gertaera lazgarri hark hainbat adierazpide literario eta artistiko izan ditu. Artikulu honetan adierazpide poetikoak aztertuko dira. Horretarako ibilbidea bost geltokitan banatuko da: irakurketa identitarioa, irakurketa historiko-soziala, irakurketa literarioa edo metaliterarioa, irakurketa antropologikoa eta irakurketa pertsonala.

Hitz-gakoak: Gerla Zibila, *Guernica*, Gernikako bonbardaketa, euskal literatura, olerkigintza.

Sin lugar a dudas, el bombardeo de Gernika fue el legado simbólico más importante que dejó la Guerra Civil en Euskadi. Aquel penoso suceso que tuvo lugar el 26 de abril de 1937 ha sido recogido a posteriori en muchas obras literarias y artísticas. Este artículo se centra en las expresiones poéticas y para ello hará parada en cinco estaciones: lectura identitaria, lectura histórico-social, lectura literaria y metaliteraria, lectura antropológica y lectura en clave personal.

Palabras clave: Guerra Civil, *Guernica*, bombardeo de Gernika, literatura vasca, poesía.

Le bombardement de Guernica fut sans aucun doute l'héritage symbolique le plus important laissé par la Guerre Civile en Euskadi – Pays Basque. Ce terrible événement qui eut lieu le 26 avril 1937 a alimenté a posteriori de nombreuses œuvres littéraires et artistiques. Cet article porte sur les expressions politiques et, pour cela, il se décomposera en cinq étapes : lecture identitaire, lecture historique et sociale, lecture littéraire et métalittéraire, lecture anthropologique et lecture personnelle.

Mots-clés: Guerre Civile, *Guernica*, bombardement de Gernika, Basque literature, Poésie.

Undoubtedly, the bombing of Guernica was the most important symbolic legacy left by the Spanish Civil War left in the Basque Country. That painful incident, which took place on 26 April, 1937 was retrospectively reflected in many literary and artistic works. This article focuses on the poetic expressions and to that end, will be organised into five sections: self-defining reading, socio-historical reading, literary and metaliterary reading, anthropological reading and personal reading.

Keywords: Civil War, *Guernica*, bombardment of Gernika, Basque literature, Poetry.

Sarrera

Hitzaldi honetan euskal poesian Gernikako bonbardaketa jorratzerakoan harturiko bide anitzez egin nahi da gogoeta. Izan ere, Gernikako bonbardaketaren errepresentazio literario horietan guztietan ikuspuntu anitz mamitu dira gertaera lazgarri haren inguruko irakurketa edo irudikapena egiteko. Gertaera historiko hori hizkuntza poetikora bihurtzean, besteak beste, honako begirada hauek jorratu dira: begirada antropologikoak, begirada historikoak, begirada identitarioak, begirada sozialak, begirada literario edo poetikoak, begirada pertsonalak, eta abar.

Gainera, Gernikako bonbardaketaren inguruko errepresentazioak euskal arteetan ez ezik kanpoko arteetan ere egin izan dira. Pablo Picassoren *Guernica* margolan ezaguna horren adibide nagusia dugu. Horregatik, euskal poesian zehar eginiko ibilbide tematiko honetan, une oro euskal poesian jorratutako begirada horiek Euskal Herritik kanpoko arteetan sorturiko eta eraturiko begiradekin duten harremanaren inguruan gogoetabideak zabalduko dira.

Aztergaia

Bi esparruren arteko bidegurutzera garamatza jardunaldiotako mintzagaiak: batetik, testuinguru eta gertakari historiko bat dugu hizketagai: Espainiako Gerla Zibila (1936-1939), 36ko gerla; eta bestetik, esparru kultural bat dugu aztergai, euskaraz sorturiko literatura, hain zuzen ere. Mintzagai zabal honi, dena den, nor bere begiradatik hurbildu zaio, nor bere ikerketa esparrua zehaztuz. Aztergaia hautatzerakoan, bi esparru horiek elkarlotzeko har zitezkeen bide anitzetatik honako hau hartu dut: gertakari historiko baten errepresentazio poetikoetan arakatzea. Zehazki, Gernikako bonbardaketaren errepresentazio eta begirada poetikoak izango dira aztergai. Hartara, gertakari historiko konkretu eta ezagun hura euskal poesian nola irudikatu den aztertzeke lehen urratsak proposatu nahi dira saio honetan. Begirada historikoaren eta begi-

rada literarioaren bidegurutzean kokatzen dira mintzagaia eta aztergaia, baina, jakina, gure lan-eremua eta ikerketa-eremua literatura izanik, geure ekarpenak batik bat begirada literariorantz lerratuko dira, eta testuinguru historikoa, politikoa, soziala eta kulturala aztertuko badira, literatur ekoizpenari eragin dioten neurrian aztertuko dira. Alegia, literatur jardunaren argigarri zaizkigun neurrian.

Aztergaia hautatzeko arrazoiak

- **Gerla zibilaren ikur:** esan bezala, gertakari historiko konkretu batean kokatuko da nire irakurketa: Gernikako bonbardaketa. Hona hemen gertaera historiko haren deskribapena:

1937ko apirilaren 26an jazo zen dena. Italiako Aviazione Legionariko armadako hiru hegazkinek hamabi bomba jaurti zituzten Gernikan. Alemaniako hemeretzi bomba hegazkinekin batera eraso zioten Gernikako herriari. 3.000 tona lehergailu erabili zituzten; orotara, 5.000 bomba zartarazi zituzten. Hogei ehiza hegazkinek, gainera, herritarrak eta eraikinak me-trailatu zituzten. Condor eta Aviazione Legionariko armadek Gernikako zubia suntsitzeko agindu zehatza zuten. Alabaina, 3.600 metrotik jaurti zituzten bonbak, ezker-eskuin. Eta, horrenbestez, zubia ez ezik, herri osoa txikitu zuten (*Berria* 2009/04/09).

Gertakari historiko hau Gerla zibilaren ondorio lazgarrien **ikur eta irudi** bilakatu da, **metonimia**. Metonimia honek zentzu eta molde ezberdinetan erabili izan da, gainera, testuinguru historikoari lotzen zaizkion irakurketak egin izan dira, baina, baita gerla erasoaren moldeari lotzen zaizkionak ere. Lehenik, Gerla Zibilak edo 36ko gerlak eragindako biolentzien ikurtzat hartu da Gernikako bonbardaketa; bigarrenik, herritar zibilen aurkako eraso hau gerla eraso indiskriminatu guztien ordezkari bihurtu da; eta hirugarrenik, gerlak (edozein gerlak) sorturiko sarraskiez aritzeko Gernikako bonbardaketa

erreferentzia nagusizat hartu izan da, bai Euskal Herrian bertan, bai Euskal Herriatik kanpo.

• **Gernikako bonbardaketa memoria kulturalaren abaroan:** gertakari historiko hau hainbat kultur adierazpideren bitartez errepresentatu eta irudikatu da, eta arteetan motibo errekorrente bilakatu da. Kultur adierazpide hauek guztiek memoria historiko-politikoaren memoria kulturala bihurtu dute, eta dimentsio bikoitz horretan jasotzen dugu jada Gernikako bonbardaketa. Dirudenez, Picassok *Guernica* artelana margotu zuenetik dimentsio bikoitz horretara bildu zela gertakari historikoa: dimentsio historiko-politikora, eta dimentsio kulturalera.

Dimentsio bikoitz hori argia da euskal literaturako lan berri batean. Gernikako bonbardaketaren inguruko literatura hizpide izatean, eta euskal literaturaren azken aldiko uztari erreparaturik, Bernardo Atxagaren ekarpena da aipatzekoa: *Markak. Gernika 1937*. Gainera, Atxagaren saiakera horretan bertan biltzen dira Gernikako bonbardaketaren inguruan euskal poesian egon diren irakurketa edo interpretazio gehienak. Argi geratzen dena Atxagaren irakurketan honako hau da: **Picassoren *Guernica*** margolanak baldintzatu egin duela gertakari historikoaren harrera, interpretazioa. 1937. urtean Pariseko Nazioarteko Erakusketan egon zen erakusgai, eta Europa osora zabaldu zuen Gernikan gertatutakoaren berri. Arte-lan honek izandako arrakastaren ondoren, gertakari historikoak eta memoria historikoari dimentsio kulturala gehitzen zaio. Are gehiago, badirudi Picassoren lanaren arrakasta eta hedapenaren ondorioz, ezinezkoa dela gertaera historiko hori dimentsio kultural horretatik at ulertzea, jasotzea eta geureganatzea.

Hartara, Gernikako bonbardaketaz hitz egiteak bi begirada jasotzea dakar, lekukotza historikoaren begirada, eta begirada artistikoa. *Guernica*-ren zabal-kundearen ondorioz Gernikako bonbardaketa kultur adierazpide ere bihurtua zaigu, memoria kulturala osatzen du. Ondorioz, Gernikako bonbardaketa kultur adierazpide askok errepresentatu izan dute, memoria kultural hori garatuz eta osatuz.

• **Begirada globalaren eta lokalaren bidegurutzean:** euskal kulturaren begiradatik eginiko hurbilpenean argi dago Gernikako bonbardaketa irudikatzean edo errepresentatzean begirada lokalaren eta globalaren arteko solasa etengabea dela. Andreas Huyssen-ek Holokaustoaren memoria aztertzean honako hau dio:

La globalización de la memoria opera también en dos sentidos relacionados entre sí que ilustran lo que quisiera denominar la paradoja de la globalización. Por un lado, el Holocausto se transformó en una cifra del siglo XX y del fracaso del proyecto de la Ilustración; sirve como prueba del fracaso de la civilización occidental para ejercitar la anamnesis, para reflexionar sobre su incapacidad constitutiva de vivir en paz con las diferencias y con los otros, y de extraer las debidas consecuencias de la insidiosa relación entre la modernidad ilustrada, la opresión racial y la violencia organizada. Por otro lado, esta dimensión totalizadora del discurso del Holocausto, tan presente en gran parte del pensamiento posmoderno, es acompañada por otro aspecto que pone acento sobre lo particular y lo local. Es precisamente el surgimiento del Holocausto como un *topos* universal lo que permite que la memoria del Holocausto se aboque a situaciones específicamente locales, lejanas en términos históricos y diferentes en términos políticos respecto del acontecimiento original. En el movimiento transnacional de los discursos de la memoria, el Holocausto pierde su calidad de índice de acontecimiento histórico específico y comienza a funcionar como una metáfora de otras historias traumáticas y de su memoria. El Holocausto devenido en *topos* universal es el requisito previo para descentrarlo y utilizarlo como un poderoso prisma a través del cual podemos percibir otros genocidios. Las dimensiones global y local de la memoria del Holocausto han ingresado en nuevas constelaciones que claman por un análisis pormenorizado, caso por caso. Mientras la comparación con el Holocausto puede activar en términos

retóricos determinados discursos sobre la memoria traumática, también puede servir como recuerdo encubridor o bien bloquear simplemente la reflexión sobre historias locales específicas. (Huyssen, 2002: 17-18).

- Huyssenen ikuspegi hori geure eginez, badirudi Gernikako bonbardaketa bera begirada globalera bildu dela, tropo unibertsal bihurtu dela, eta horregatik, ikuspuntu lokal batetik gertakari historikoaz hitz egitean ere, kanpoko errepresentazio kulturaleri begira jartzen da euskal artista eta literaturagilea. Horregatik, euskal poesiara eginiko hurbilpen honen asmoetariko bat honako hau da: **barne-errepresentazio eta kanpo-errepresentazioaren** arteko harremanez gogoeta egitea.

- Adierazpide poetikoak hautatzea erabaki dut bi arrazoirengatik: batetik, literaturak gertakari historikoa jorratzean, edo begirada historiko hori bereganatu nahi du, testuingurua berreraiki nahi du, edota beste dimentsio eta beste galdera batzuk zabaltzeko aukerari eusten dio. Begirada historiko horri eusteko egokiagoa dirudi narratiba, historia narrazioa den neurrian, hurbilago dauden generoak direlako. Poesiak bestelako adierazpideak erabiltzen ditu, eta hartara, gertakari historikoaren inguruko beste zenbait ertz, ikuspegi, dimentsio eta sentsazio sortzeko aukera eskaintzen du. Azken batean, narrazioak kausa-ondorio kateari lotuago egon daiteke.

Gernikako bonbardaketa, bada, memoria kulturalen kateatu den gertakari historiko-politikoa dugu, kulturaren esparruan errotu eta hedatu dena. Are gehiago, adierazpide kultural batzuekin zeharo uztarturik agertzen den errepresentazioa dugu. Picassoren *Guernica* koadroa, esaterako, abangoardiaren ordezkari ere izan zenez, Gernikako bonbardaketa abangoardiaren motibo bilakatu da, eta Gernikako bonbardaketa irudikatu denean, ukitu abangoardista hautatu izan da gertakaria errepresentatzeko. *Guernica*-ren eragina erabatekoa da hautu horretan ere. Ez dirudi kasualitatea, bada, abangoardietara hurbilduriko artista askok eta askok gaia jorratu izana. Eluard poeta frantsesa dugu adibide garbi. Euskal Herrian ere abangoardiaren eta

Gernikaren bonbardaketaren arteko lotura hori argia da. Hona hemen adibide zenbait:

- a) Dantza: Aukeran dantza taldearen *Gernika, mihise gainean dantzan*, edo Tanttaka-Kukai taldeak 1937 ikuskizunean eginiko erreferentziak.
- b) Eskultura: Nestor Basterretxea.
- d) Musika: Mikel Laboa.
- e) Pintura: Zumeta (1967. urtean *Premio de Pintura Vasca* jaso zuen Picassori omenaldia margolanari esker).

Poesia: *Susa* aldizkariak 1987. urteko apirilean Gernikako bonbardaketari eskainitako ale bat kaleratu zuen, eta bertan, kanpoko poeten lanak argitaratzeaz gain (Paul Eluard, Cesar Vallejo...) euskal poeten lanak ere argitaratu zituzten (Edorta Jimenez, J. L. Otamendi...).

Adibide hauei erreparatu besterik ez dago, artista hauek guztiek abangoardiara hurbildu izan direla ohartzeko, oso modu eta neurri ezberdinetan bada ere.

Peter Weiss-en (1916-1982) *Estética de la resistencia* (1975-1981. urteen artean, hiru liburuki) liburua kontuan hartu behar da, Picassoren Guernicaren inguruan eginiko irakurketa interesgarria delako, galderez josia. Ayschmann eta Hodann langile internazionalistak Espainiara joan dira gerla zibilean parte hartzera, eta Valentzian direla, laranja baten pean eseri, eta *Cahiers d'art* aldizkariaren ale bat begistatzeari ekingo diote, bertan *Guernica*-ko koadroaren sorkuntza-prozesuaren aldiak agertzen dira. Pertsonaiek koadroa ikusi ahala sentiturikoa kontatzen dute, esperientzia horren narrazioa da saia-kerako pasarte hau. Are gehiago, gertaera historikora hurbiltzeko bidea izango da margolanaren hautematearen narrazio hau. Honako pasarte hau azpimarratu nahiko nuke:

“Estos eran a primera vista los rasgos del cuadro, los que se podían reconocer, pero que al mismo tiempo podían ser inter-

pretados de manera distinta, cada detalle tenía varios significados, como los materiales de construcción de la poesía” (Weiss, 2000: 380).

Hartara, zentzu aniztasun hori da poesiak eskaintzen duena. Gertakari historikoak poesiagai nola bihurtzen diren aztertzeak, ezinbestean, honako galdera hauek sortzen ditu: poeman nola irudikatu da gertakari historikoa? Zein irudi erabili da? Nola adierazi da poemen gertakari historiko horri erreferentzia egiten zaiola? Besteak beste, galdera horiek izango ditugu poemen irakurketaren oinarri.

Irakurketak eta errepresentazioak

Gernikako bonbardaketaren inguruko ibilbide honetan bost geltoki egingo ditugu, poemetan irudikatzen den edo iradokitzen den irakurketaren araberakoak:

- Irakurketa identitarioa
- Irakurketa historiko-soziala
- Irakurketa literarioa edo metaliterarioa
- Irakurketa antropologikoa
- Irakurketa pertsonala

Eskainiko dugun antologia hautatu honetan, gertakari historiko-politiko horri erreferentzia egiteko zein begirada jorratu da aztertuko da. **Begirada identitarioak**, Gernikako bonbardaketari begiratzen dio, euskal identitatearen sinbolotzat den heinean. **Begirada historiko-sozialak**, aldiz, testuinguru historiko eta sozialaren interpretazioan jarri nahi du arreta, erreferentzia historiko eta sozialak daude poemaren abiapuntuan, eta ondorioz, testuinguru historiko eta soziala gogoraraztea eta birsortzea dute helburu. **Begirada literarioak edo metaliterarioak** Gernikako bonbardaketa erabiltzen du hausnarketa literario bat egiteko, edo literatur esparruko interpretazioak proposatzeko. **Begirada antropologikoe**k giza espeziearen edo gizatasunaren

irakurketa bat proposatzen dute, testuinguru historiko-sozial eta kulturaletik at. Eta azkenik, **begirada pertsonalak** pertsona konkretu baten memoria dakar gogora, pertsonarengan jarriz fokua.

1.1. Herri-identitatea

Picassoren *Guernica* margolana hedatu baino lehen osaturiko poemetan, argia da herri-identitatea aldarrikatze dagoen asmoa. Herri-identitate hori jorrazteko bi bide gutxienez garatu dira, biak ere 40eko hamarkadan argitaratuak: lehena, Iratzederrena; bigarrena, Telesforo Monzonena. Alegia, bata Ipar Euskal Herritik egina, eta bestea, erbestetik egina. Hona hemen bi poema horiek:

GERNIKA!

(Iratzeder, *Pindar eta lanho*, 1945).

GERNIKA!

Zure kantu sarkorra
Entzun dut gau huntan:
Adu izan nuen
Jadanik askotan:
Bozkarioz bihotza
Gainditzen zitzaitan.
Gaur egin dut gogotik
Nigar ilunbetan...

GERNIKA!

GERNIKA!

Ikusten zaitut **hilen**
herria iduri;
Etxe aurtikituz baizik
ez zare igeri...
Udaberria irriz
dago munduari:
Harri beltzetan lore
guti zait ageri.

GERNIKA!

GERNIKA!

Orai datza ohiko
 Kartago bezala,
 Paret beltz handi batzu
 baizik ez dauzkala.
Jazko Euskaldun-iri
haren gorputz hila
 Nigarrik egin gabe
 nola ikus, nola?

GERNIKA!

GERNIKA!

Xorutzen iluntzen daut
 hitz horrek bihotza.
Mendek jakinen dute
haren zorigaitza...
Numanze ta Kartagoz
ez gaitzke mintza,
 Goraki erran gabe
 Euskadin, han, datza:

GERNIKA!

GERNIKA

(Telesforo Monzon, *Gudarien egiñak. Olerkietan*, 1945)

Euskal semeak sumatu al zezaken
 zorigaitz aundiago?
 Bizkai erdia birrindu izan ondoren
 Gernika sutan dago
 Gauaz, Bizkai gain, ageri zitzaigun
 odoletan ortzia...
 Ta arri azpian, artean, genun
 txingarretan erria!

Siñistu ezinik eldua **naiz**
 Gernikaraño gauerdi garaiz
 Erria su-argietan dago!
 Zelai ta bideetan... umeak lo!
 Anaia dabil anai billa,
 ta aitak arkitu semea illa!
 Beiak marruka mendi bidez...
 Andrak begietan negarrik ez

Entzun, entzun suaren zarata...
Odol-malkoa iduri txinparta
Baiña arrotzak alperrik dabilta
Zutik, **besoak zabal, Zugaitza!**
Gernika ba'zan len gurea,
orain Ludiak du berea...!
Askatasun izenarekin
Gernika'rena dala bat egin!

Bi poema hauetan Gernikako bonbardaketa gertaera ezagun moduan aipatzen da, eta ez da haren datu zehatzik ematen. Gernika herriaren aipamen hutsa egiten da izenburuan, eta dirudienez, poetaren ustez nahikoa zaio har-tzaileari aipamen huts hori gertaera historikoaz jabetzeko. Alegia, memoria historiko komun baten partetzat dute gertakaria, ez baitute gertakaria aurkez-teko beharrik ikusten.

Bestalde, bi poema hauetan Gernikako bonbardaketa espazio lokalarekin harremanetan jartzen da, estu-estuki harremanetan, eta Gernikako herriaren mina da irudikatzen dena, herri espazio horretan kokatzen delarik tragediaren gunea. Hurbiltasun hori irudikatzeko, dena den, poeta bakoitzak bere bidea hartu du: Iratzederren poeman poetak Gernikari hitz egiten dio, zukaz ari zaio, herria bera pertsonifikatu egiten duelarik (“Zure kantu sarkorra/entzun dut gau huntan...”; eta Monzonen poeman, aldiz, poetak aurrez aurre jartzen du Gernika bonbardatua, hantxe kokatzen da, lekukotzaren ikuspegitik hitz egiten du (“Siñistu ezinik eldua naiz/Gernikaraño gauerdi garaiz...”).

Azken batean, erasoaren tamaina oihuak irudikatzen du, herriaren oihu dena, herritarren oihu dena. Erasoturiko herriaren eta erasoturiko herritarren oihu dena.

Bada, gainera, bi poema hauetan irudikatzen diren beste bi ideia garrantzitsu.

Batetik, bi poema hauetan Gernika herria euskalduntasunarekin uztartu egiten da, eta euskal identitateari dagokion irakurketa eginez, Gernika herriari eginiko eraso euskal identitateari eginiko erasoarekin lotzen da (Iratzederren kasuan, “Jazko Euskaldun-iri/haren gorputz hila”, eta Monzonen kasuan, “Euskal semeak sumatu al zezaken/zorigaitz aundiago?”). Hala ere, Iratzederren poeman etsipen tonua nabari da, eta Monzonen poeman, aldiz, bada baikortasunerako deirik, esaterako, Gernikako arbola zutik iraun duela dioenean. Batean zein bestean, edonola ere, Gernikaren aurkako eraso euskalduntasunari eginiko erasotzat hartua da.

Bestetik, bi poema hauetan gertakariak memorian iraungo duela adierazi egin da. Iratzederren esanetan, denbora luzez izango da gogoan eraso krudel hori (“Mendek jakinen dute/haren zorigaitza...”). Monzonen esanetan, Euskal Herritik kanpo ere hedatuko da gertakariaren albistea. Hartara, poeman bertan espresuki adierazi egin da memoria kulturala sortu nahi dela, eta gertakari historikoa errepresentazio poetiko bihurtzeak memoria kulturala sortzeko urratsak aldarrikatu egin dira.

1.2. Irakurketa historiko-soziala eta literarioa

Irakurketa historiko-soziala bideratu duten poema gehienetan, bada irakurketa literarioerik ere. Azken batean, poema horietan adierazpide poetikoaren eta errealtatearen errepresentazioaren arteko tenka irudikatzen da. Lau poema bildu dira gogoeta hau egiteko: Gabriel Arestiren “Lizardi”, Omar Nabarroren “Itsastxorien bindikapena”, Koldo Izagirrerren “Lauaxetaren betaurrekoak” eta Ignazio Aiestaranen “Auschwitz eta Gernikan”.

LIZARDI

(Aresti, Gabriel (1986 [1974]). *Poesia argitaragabea. Azken poesia*, Susa, Donostia.)

Lizardi

sei otso eta lau ardi;
ni zikin eta zu garbi;
zuk lore eta nik harbi.

Eta zuk eskribatzen zenuen denboretan
mutilak ez baitziren hiltzen
kamino bazterretan,
eta orduan Alfonso Sastre
mutil kozkor bat zen,
eta deserrituak
herrian zeuden;
eta orduan gartzelan
ez zegoen gose-grebarik,
eta orduan
apaizak
apaiz
ziren,
eta orduan etzuten oraindik
ez Lauaxeta
ez Bronstein
asesinatu,
eta orduan
Gernikan etzen bonbardatu,
eta orduan...
eta orduan...
eta orduan...

Baina orain hemen bizi gara,
eta Euskadi berdeagoa da
eta nik nola eskribatuko
dut
Bihotz-Begietan bezalakoren bat...

Eta nik eskribatu dut
eta eskribatu dut
Eta eskribatu dut..
eta, eta, eta Va eta VIa.

Lizardi
eguzki bat eta izar bi.

Gabriel Arestiren poema honetan gertaera historiko zenbait korronte poetikoaren hautua azaltzeko aipatzen dira. Horien artean kokatzen da Gernikako bonbardaketa. Lizardiri eskainitako poema honetan, hartara, Lizardiren sinbolismo horretatik urruntzeko zein arrazoi izan dituen agertzen ditu Arestik, eta poesia sozialeranzko bira hori arrazoitu egiten du. Badirudi poesia sozialerantz eginiko bira horretan Gernikako bonbardaketa mugarrietariko bat izan zela, alegia, gertaera historiko hark irudikaturiko testuinguru historiko eta soziala mugarri izan zela korronte poetikoaren hautua egiterakoan. Ondorioz, Gabriel Arestik Gernikako bonbardaketa injustizia eta bortxakeria politiko eta sozialen artean irudikatzen du, gertaera horren testuinguru historiko, politiko eta soziala indartuz, eta hautu poetikoaren eta errealtatearen arteko harreman hertsia gogoraraziz.

ITSASTXORIEN BINDIKAPENA

(Omar Nabarro, *Itsastxorien bindikapena*, Susa, 1985)

Aizu, Pablo,
gorroto dut bakearen usoa
zeure usoa
Lapurtu egin digute
ohostu, ebatsi
nik dakita zein aditz erabili!

Pablo apostoluak
zalditik erori eta
jainkoaren argia ikusi
omen zuen
geu ere lurrean hankaz gora
inongo argirik ikusi ezinik
ez bada
kriseilu umilak opaltzen diguna

Gehiagorik ez da behar
hain gauza simplea ikusteko
lapurto egin digute usoa
orain hainbeste gorroto dudan usoa.
«Guernica» ere kaiolatu egin dizute
Madrilen
armaz defendatutako Madril horretan
odolez laztandutako Madril gorrian
izerdiz ezkerrekoa bataiatutako Madril ateoan
Federico, Pablo, Luis, poeten Madril berritsuan
«Noche de guerra en el museo del Prado»
berrantzeztu beharko genuke
ea oraingoan geuk irabazten dugun zure indar guztiak
han barruan izanik

«Noche de guerra en el museo del Prado»

baina inor ez da errepikatzen

historia ez da errepikatzen

«Guernica»n usoak

sobera zeuden

bai horixe

orain bezala

Bestela zeuk esango didazu Pablo

zer egin dezakeen usoak

uniformez jantzita, hanketatik loturik

betaurreko ilundunen morroi beltzen eskutik

Bai, Pablo

orain ordaindu egin behar dugu zure «Guernica» ikusteko

kaiolatua

kristalezko kaiolan (poesigai izan dugun kristala zure magiaren kaiola)

«Guernica» ez dago Gernikan

Gernika gartzelatu batean

ez baita

horrenbeste askatasunik

horrenbeste askatasun minik garrasika

kabitzen

Guernica kaiolatua ez da Gernika kartzelatuan kabitzen

Madril galduan baino.

Ezin zitekeen

beste ezein modutara izan

Esan dizut, Pablo,

gorroto dugu uso prostitutuori

Orain koadroa amaitzen ari gara

beste Picasso asko

Gernika bat egiten

bakoitza Picasso bat bagina bezala
zuk ez baitzenuen
astirik izan amaitzeko
koadro bat pintatuz ez baita
inoiz
gerlarik amaitu
eta zuk
koadroan
gerla jaso zenuen
notario jaioa zinen horretarako
gerla ez da amaitu
koadroa ere ez
Guernica deskaiolatua, librea
Gernika jareinean
koadroan amai
daitekeen
toki
bakarrean

Bitartean
lapurtu egin dizute usoa
nire begiez ez dut sekula halako itsuskeriarik ikusi
nola erabil litekeen usoa
zapaltzeko
Pablo, beste txori bat behar dugu
libertarioa
sekula kaiolatu gabea
puroa
nahiz eta hondakin odoltsuak jan
hegalari asperrezina
gure askatasun minaren egarriaren irudia
lehenengo askatasuna delako

eta
gero
bakea

Hegazti hori itsasoan da
hara naramate nire oinek
bertara doa nire gogo ere
kresal bizikorra irenstera
eguzkiaren eta urgaziaren
lurrezko emaitza birjinala
Harea igurikatzen nauzu
eta
bizitza bera den egonezina
Itsastxorien egonezina Pablo

Omar Nabarrok poema honetan Pablo Picassori zuzentzen zaio. Poema honetan kontaturikoa ulertzeko, beharrezkoa da gertakari bat kontuan hartzea: 1981. urtean Picassoren *Guernica* Madrilera ekarri zuten, ordura arte Estatu Batuetan gorderik egon baitzen. Picassok esana zuen, Guernica ez zela Espainiaratuko Errepublikaratu ezarri ezean. Baina, Picassoren esanak ez ziren kontuan hartu.

Bernardo Atxagak *Markak* (2007: 77) saiakeran gogorarazi duen moduan, faxistek ere sortu zituzten *Guernica* margolanaren inguruko irakurketak, jakin baitzekiten margolan horren hedapena geldiaraztea ezinezkoa izango zela, eta hartara, margolanaren interpretazioa baldintzatu nahi izan zuten. Faxistentzat *Guernica* margolanak adiskidetze edo errekontziliazio nazionalaren irudia zen.

Bi gertaera hauen harira sorturiko poema da Omar Nabarrorena, margolanaren balio sinbolikoa gogora ekarri nahi duena, baina, interpretazioak berasmatu nahi dituena. Batetik, koadroa Madrilera eramanez salatzen du ("*Guernica* ere kaiolatu egin dizute/ Madrilen"). Bestetik, adiskidetzearen irakurketaren kontra egiten du ("koadro bat pintatuz ez baita/ inoiz/gerrarik amaitu").

Hortaz, Gernikako bonbardaketaren irakurketa historiko-politikoa egiten du, eraso horren ardurak argitu ez direla iradokiz, eta zauria itxi ez dela irudikatuz.

“Lauaxetaren betaurrekoak” ataletik

(Koldo Izagirre, *Balitzko erroten erresuma*, Susa, 1989)

Ulertzen dut poeta frantsesaren izua
 Frantses guztien izua haren begietan
 Picassoren oihalari beha
 Betaurrekorik gabe
 Poema imperfektu jator bat burutuz
 Kafeari azukrea ukatu ondoren
 Gernikaren hezurrak
 Merkatu eguna
 Hiru ordu terdi bonbaketa
 Bi mila hildako
 Haritz bat-
 Baina poeta frantsesak ezin du ulertu
 Picassoren oihalari poeta bat falta zaiola
 Euskarazko oihu hori duela eskas
 Lauaxetaren betaurrekoak
 -“Suari zail, hotzari zail, ukoari zail, gauari zail,
 Injustiziei zail, kolpeei zail”-
 Oro guztiari zaildutako aurpegien betaurrekoak
 Oihu errepikatuak mende erdi bat honuntzago
 Betaurrekorik gabe hila Eluard
 -“Inuzentzia krimenari garaituko zaio”-
 Lauaxeta bezala

Koldo Izagirrek ez du Picassoren *Guernica*-rekin solas egiten poema honetan. Paul Eluard poeta frantsesaren “Gernikako garaitza” poema du gogoan, eta poema

hartan errepresentaturiko Gernikako bonbardaketa du hausnarketagai. Poemaren hasieran argi uzten da poeta frantsesak Picassoren *Guernica*-ri esker izan duela Gernikako sarraskiaren berri (“Picassoren oihalari beha”). Izagirrek Eluarden poema imperfektua zela iradokitzen du, Picassoren *Guernica* ezagutu bai, baina, ez zuelako ezagutzen Gernikako bonbardaketak euskal kulturari ekarriko zauziak. Alegia, Paul Eluard-en poemak euskal begirada duela eskas salatzen da poema honetan (“Euskarazko oihu hori duela eskas/Lauaxetaren betaurrekoak”). Azken batean, gertaeraren transmisioaz egiten du gogoeta, eta Picassoren *Guernica*-ren eragin erabatekoaz. Izan ere, Picassoren *Guernica*-ren itzalak sarritan gertaera historikoaren interpretazio lokalak eta interpretazio historiko-politikoak lainotu egin dira, kanpo-errepresentazioek barne-errepresentazioak oztopatu egin dituztelako. Horregatik, Koldo Izagirrek barne-errepresentazio horiek egiteko beharra aldarrikatzen du, eta horien artean, Lauaxetaren hilketa salatzeke beharra. Gernikako bonbardaketaren ondorioen artean, ondorio kultural hori ere aipagarri delako. Gainera, Lauaxetaren hilketa euskaltzaletasunari eginiko erasotzat errepresentatzen da. Jakina, Picassok eta Eluardek aipatu ez zutena.

POESIA AUSCHWITZ ETA GERNIKAN

(Ignazio Aiestaran, *Munstro abertzalea*, Elkar, 2003)

Paul Celan haserretu zen
Theodor W Adornok baieztatu zuenean
Auschwitzen ondoren
ez zegoela lekurik olerkigintzarako.

Alde batetik, Paul Celan juduak egin zuen poesiak
erakutsi zigun
nazionalsozialismoaren ondoren
olerkigintzarako leku handia izateaz gain
poesia ezinbestekoa zela
hizkuntzaren totalitarismoari aurre egiteko.

Beste aldetik, Theodor W Adornok
arrazoia zuen
Auschwitzen ondorioz
kultur haustura sortu zelako.

Garai hartan
gure artean ere
ez zegoen leku handirik olerkigintzarako
Gernikak erakutsi zigun erara.

Poesian
gure kultur haustura
sortu zen,
erreketeek eta nazonalkatolikoek
Lauaxeta atxilotu zutenean,
Gernikako bonbardaketa salatzearren.

Olerkaria fusilatuz
Lauaxetaren poesiaren etorkizuna galdu zen,
herriaren geroa txikitu zen eran
Gernikako bonbardaketan.
Poesiaren zati bat,
hizkuntzaren leku bat,
galdu zen betirako
Auschwitzetik,
Gernikatik.

Ignazio Aiestaranen poema honetan ere Lauaxeta poetaren hilketak salatzen da. Gernikako bonbardaketak poesian izan zuen eraginaz egin nahi da gogoeta, eta horretarako Adornoren aipu ezaguna du abiapuntu. Izagirreraren poemaren bidetik euskal ikuspuntua jorratzeko beharra biltzen da poema honetan, Auschwitz aurretik ere galera eta eraso handi bat egon zela gogoraziz, eta eraso horretan ere tradizio literario eta poetiko bat hautsi eta geldiarazi zela adieraziz.

1.3. Irakurketa antropologikoak

Aipatu den bezala, Bernardo Atxagaren Markak saiakeran bildu egiten dira aurkeztu diren irakurketa eta begirada hauek guztiak. *Guernica* koadroaren sortze-prozesua aipatu ondoren, eta irakurketa historiko-politikoak aurkeztu ondoren, Gernikako bonbardaketaren irakurketa antropologikoa iradokitzen du: “Baina koadroak –marka horrek- gertaera historiko bat, 1937ko apirilaren 26ko bonbardaketa, erreskatatu, eta gizadiaren aurkako krimenaren sinbolo bihurtu zuen” (Atxaga 2007: 74). Modu honetara, saiakeraren azken aldean, Atxagak gertaera historikoaren interpretazio unibertuala eta globala sortzen du. Irakurketa global eta antropologiko hau mendebaldean gehien zabaldu den irakurketarekin bat dator, izan ere, Gernikako bonbardaketa zibilen aurkako erasoen ikur bilakatu baita, edo gerren eta ankerkerien ikur. Zentzu horretan, testuinguru historiko eta sozialaren garrantzia arindu egiten da, eta gizatasunaren inguruko hausnarketak gailendu. Irakurketa antropologiko horren alde egin dute Ixiar Rozasek eta Itxaro Bordak.

Hona hemen Gernikako bonbardaketa aipatzen duten bi poema horiek:

ZUMETAREN GERNIKA

(Ixiar Rozas, *Patio bat bi itsasoen artean*, Arabako Foru Aldundia, 2001)

zerutik zintzilik diraute

mina

heriotza

gorrotoa

nora doaz

odolaren eztandaz zipriztindurik

koloreetan amiltzen dira

heriotz hutsalez nekaturik dagoen

esku ahurrera

nora doaz
deiardar urrunak
oihartzun intziriak
begiratzeko grina duten soak
itsutzen direnak
bihotz zauritu izan nahi dutenak
eta direnak
maitasun eroak
hilezkortasun aukeratua
bizitza bera
nora doa

Ixiar Rozasen poema honetan minaren, heriotzaren eta gorrotoaren zentzuez galde egiten da, kezka existentzialak gailenduz. Izenburuan biltzen da Gernikako bonbardaketari eginiko erreferentzia bakarra, eta kasu honetan ere koadro baten oihartzuna dakar poemara. Zumetak Picassoren omenez eginiko *Gernika* margolana, alegia. Hartara, Picassoren *Guernica* koadroaz egin-dako euskal irakurketa bat du abiapuntu poemak, baina, hala ere, ez du irakurketa historiko-soziala hanpatzeko asmorik. Azken batean, Gernikako bonbardaketak sorturiko sarraskia bizitzaren eta heriotzaren inguruko galderak sortzeko aitzakia dira, gizatasunaren noraeza irudikatzeko bidea.

LUIA VILLALTA LLORANDO²(Itxaro Borda, *Noiztenka*, Maiatz, 2007)

I.

Ez duzu Madrile ikusi.

Lanerako orduan Hiriaren
 Bihotzeko sarraskia, zartagailuek
 Zitzikatu gorputz eta altzeiru
 Zirtzilkeria.

Ez duzu Madrile ikusi.

Gernika berria.

Leize hegiko arriskuaren menpe,
 Zure ele poetikoaren umezurtz
 Uzten gaituzu:

Ez duzu Madrile ikusi.

Nunca Mais oihukatuko zenuen.
 Hitzak, aditz trinkoak
 Eta espazioa zein denbora
 Egiaztatzen dizkidaten
 Deklinabideak

Ukatzear geratu naiz.

Neure herria eta bere -ismoak oro
 Gorrotatu ditut.

Ez duzu Madrile ikusi,

Odolez estali arpegio haien
 Izua eta etsia,

² Luisa Villalta (1957-2004) poeta galegoa zen. Itxaro Bordak asko estimatzen zuen poeta galego honen lana, eta *Maiatz* aldizkarian hainbatetan euskaratu ditu bere poema zenbait. Luisa Villalta 2004ko martxoaren 7an hil zen, Madrileko martxoaren 11ko atentatu sonatua baino egun batzuk lehenago.

Hilotzak burdinbideetan.
 Milaka errugabe sabelak airean,
 Lurrean hedailo.

Nunca mais oihukatuko zenuen
 Madrile ikusi bazenu
 Ostegun beltz hartan terrores
 Purtzilikatua.
 Goya negarrez zegoen
 Eta Atotxan Quichotte auhenka,
 Manchako eiherak baino
 Zailagoa dela gaurko intolerantzia
 Borrokatzen marmara.
 Ez duzu madrile ikusi.
 Gernika bat gehiago.
 Nunca mais oihukatuko zenuen.

Itxaro Bordaren poema honetan Gernikako bonbardaketaren irakurketa antropologikoa proposatzen da, baina, horretarako, gertakari historiko bat du erreferentziatzat, Madrileko martxoaren 11ko atentatua. Poema honetan bi gertakari historikoak batu eta parekatu egiten ditu bi arrazio hauengatik: batetik, biak izan ziren zibilen aurka eginiko gerra-erasoak; eta bestetik, bietan zabaldu zen gertatuaren inguruko bertsio ofizial faltsua. Azken batean, testuinguru politiko eta sozial oso ezberdin bi parekatzen dira, saminaren neurriari eta zauriaren tamainari begiraturik, gizatasunaren urradurari erreparaturik.

1.4. Gernikako bonbardaketa eta irakurketa pertsonala

Joseba Sarrionandiak *Ken7* musika taldearentzat idatzirikoko "Gernikan" kantu/poema dugu irakurketa pertsonal horren adibide nagusi.

GERNIKAN

Javier Gardoqui
Josefina Solozabal
Aurelio Legarreta
Catalina Arrieta
Maria Luz Fierro
Aguirre (12 urte)
Francisco Aralucea
Neskato erre bat,
Gernikan!

Regina Aldama
ume identifika ezina
Aurelia Candes Lopez
Clara Zaldumbide
gorputz zatiak
Germana Basabe Ormaechea
Telesforo Elierobarrutia

Maria Santa
Bilbao Uriona
behi zatia
Candida Amias
agure baten gorputz errea
Catalina Barrena Barrena

Agapita Iturralde Zuloaga eta
Maria Iturralde Zuloaga,
Gernikan!

Asto behi gorputz zati
neskato erre bat
ume identifika ezina
Gernikan!

Daniel Ibarzabal
Catalina Arrien Jaio
asto
gorputz zati
andreenekin nahastuta

Juana Beotegi Bilbao
Jacinta Gandiaga
eta
ehunka ume
identifika ezinak

Kasu honetan, gertakariaren xehetasunik ez da ematen, baina, bonbardaketaren ondorioz hildakoen pertsonak gogora ekartzen dira, pertsona horien izen-abizenak aipatuz. Hildakoen oroimena da poemak berreskuratu nahi duena, ez dago gertakariaren irakurketa sinbolikorik edo historikorik, pertsonaiegi begirakoa baizik, bizitza galdu zuten pertsonaiegi eginiko gorazarrea eta oroimen-kantua. Hori bai, berriro ere, Picassoren *Guernica* margolanaren oihartzuna duen poema osatu da, irudien metaketek sortua, oihuaeren itzala duena, eta haustura duena oinarri nagusi.

Ondorioak

Garai ezberdinetako eta joera anitzeko zenbait poema aztertu ondoren, honako ondorio hauek heldu naiz:

- 80eko hamarkadatik aurrera Picassoren irudiarekin solas egiten dute poemarik gehienek. Badirudi, koadroaren itzulerak eztabaidak sortu zituela, eta nolabait koadroaren inguruko irakurketek ere izan zutela garrantzi sozial eta kulturala. Beraz, gertakari horren ondoren, poetariek gehienek jo dute Picassorekin elkarrizketan eginiko testua osatzera.
- Gainera, Picassoren *Guernica* poema hauek askoren erreferentzia izan ez ezik, adierazpideak hautatzerakoan ere eragina izan duela nabari da.

Izan ere, poema gehienek bide beretik sortu dute Gernikaren bonbardaketaren inguruko irakurketa: irudien metaketa erabiliz, eta haustura edota fragmentaziora joaz (abangoardia kutsua emanez poemari). Irudi eta haustura horietariko asko, bestalde, *Guernica* margolanean irudikatuturikoen antza izan badute.

- Memoria kolektibo baten edo kolektiboren baten urratzea da poema gehienetan irudikatzen dena. Jakina, ez da guztietan kolektibo edo talde hori modu berean ulertzen, baina, guztietan irudikatzen da Gernikaren bonbardaketak kolektibo baten urratzea eta zauria ekarri zuela: Euskal Herritartasuna (identitarioa), europartasuna (antifaxista), jendetasuna edo gizatasuna (antropologikoa).
- Poema hauetan guztietan, eta Gernikako bonbardaketak poesian izan duen errepresentazioa aztertzean memoria kulturalaren garrantzia azpimarratzen da. Ikusi ahal izan dugu gertakari historikoari nola ematen zaion balio sinbolikoa, eta balio sinboliko horrek nola bizirauten duen eta berrasmatzen den poesiaren bidez, egokituz garai berrietara, egokituz jendarte berrira, baina, betiere gertakari historikoen balio sinboliko eta kultural horri eutsiz.

Halaber lan hau GIC 10/100 eta IT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHU eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

AIESTARAN, Ignazio (2003). *Monstruo abertzalea*, Elkar, Donostia.

ARESTI, Gabriel (1986 [1974]). *Poesia argitaragabea. Azken poesia*, Susa, Donostia.

ATXAGA, Bernardo (2007). *Markak. Gernika 1937*, Iruñea, Pamiela.

BORDA, Itxaro (2007). *Noiztenka*, Baiona, Maiatz.

HUYSEN, Andreas (2002). *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*, México, Fondo de Cultura Económica Argentina.

IRATZEDER, Xabier (1945). *Pindar eta lanho*, Ezkila.

IZAGIRRE, Koldo (1989). *Balitzko erroten erresuma*, Susa, Iruñea.

ROZAS, Ixiar (2001). *Patio bat bi itsasoen artean*, Arabako Foru Aldundia.

SERRANO, Asier (2007). *Picassoren zaldia*, Donostia-San Sebastián, Elkar.

MONZON, Telesforo (1947). *Gudarien egiñak. Olerkietan*, Graf. Moderne.

NABARRO, Omar (1985). *Itsastxorien bindikapena*, Susa, Iruñea.

WEISS, Peter (1999). *La estética de la resistencia*, Hondarribia, Hiru.

Gerra Zibila Saiazarbitoriaren *Bihotz bi-n*: literaltasuna, alegoria eta beste zenbait hipotesi

APALATEGI IDIRIN, Ur
Euskaltzain urgazlea eta
Literatura Ikerketako batzorkidea
Université de Pau et des Pays de L'Adour

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Nola darabil Ramon Saizarbitoria Gerra Zibilaren topos historikoa *Bihotz bi. Gerrako kronikak* eleberrian? Zein modutan argitzen du erabilpen horrek idazlearen azken aldiko poetika? Bi galdera hauei erantzuten saiatzen da honako artikulua eta historiak Saizarbitoriaren unibertso literarioan duen zentraltasuna agerian jartzen du ikerketan aurrera joan ahala. Eleberri saizarbitoriarrak historia mintzatzen duen bezainbat mintzatzen du historiak autorea, eta konkretuagoki, euskal historiak. Izan dadin estetika errealista baten berme, autorearen kontzientziaren katarsia egiteko tresna ala egungo euskal literatur eremuko borrokan alegoria, funtzio anitzekoa ageri zaigu Gerra zibila obra honetan.

Hitz-gakoak: Ramon Saizarbitoria, errealismoa, historia, Gerra Zibila, esparru literarioa, alegoria.

¿Cómo usa Ramon Saizarbitoria el topos histórico de la Guerra Civil en su novela *Amor y guerra (Bihotz bi. Gerrako kronikak, 1996)*? ¿De que modo esta utilización nos informa sobre la poética reciente del autor? El presente artículo intenta responder a estas dos preguntas y, según avanza en su investigación, pone de manifiesto la centralidad de la historia –de la historia vasca, precisamente– en el universo literario de Saizarbitoria. La Guerra civil cumple en esta obra ora la función de soporte de una estética realista, ora de instrumento de la catarsis de la conciencia del autor, o incluso de alegoría de las luchas internas al campo literario vasco.

Palabras clave: Ramon Saizarbitoria, realismo, historia, Guerra Civil, ámbito literario, alegoría.

Comment Ramon Saizarbitoria utilise-t-il le topo historique de la Guerre civile dans son roman *Amor y Guerra [Amour et Guerre] (Bihotz bi. Gerrako kronikak, 1996)*? De quelle manière cette utilisation nous informe-t-elle sur la poétique récente de l'auteur? Le présent article tente de répondre à ces deux questions et, à mesure qu'il avance dans sa recherche, il met en relief la centralité de l'histoire –de l'histoire basque en particulier– dans l'univers littéraire de Saizarbitoria. La Guerre Civile remplit dans cet ouvrage tantôt la fonction de support d'une esthétique réaliste, tantôt la fonction d'instrument de la catharsis de la conscience de l'auteur, voire même d'allégorie des luttes internes au champ littéraire basque.

Mots-clés: Ramon Saizarbitoria, réalisme, histoire, Guerre Civile, domaine littéraire, allégorie.

How does Ramon Saizarbitoria use the historical clichés of the Civil War in his novel *Amor y guerra* (Love and War) (*Bihotz bi. Gerra* *kornikak*, 1996)? How does this use tell us about the recent poetry by the author? This article attempts to answer these two questions and, as it proceeds in its investigation, to highlight the centrality of history –precisely that of Basque history– in the literary universe of Saizarbitoria. The Civil War in this work serves as support function to a realist aesthetics, as an instrument of catharsis for the author’s conscience, or even as an allegory of the infighting in the Basque literary field.

Keywords: Ramon Saizarbitoria, realism, history, Civil War, literary field, allegory.

Gauza jakina da Ramon Saizarbitoriaren bigarren idazlealdian Gerra zibilaren oroimena behin baino gehiagotan agertzen dela. Ez da baina euskal historiaren aipamen isolatua autorearen obran Gerra zibilarena. Komeni litzateke, lehenik, jakitea aipamen honek berezitasunik ba ote duen, gure iragan kolektiboaren beste agerpenekin alderatuta. Horretarako, Hanbre tabernako zahartxoaren eta beraien istorioen azterketa bat burutu beharko dugu. Eta, bigarrenik zehaztu beharko litzateke modazkoa bihurtu den topos historiko honen zer-nolako erabilpena egiten den *Bihotz bi. Gerrako kronikak* (1996) obran. Komentzituak baikaude galdera honi erantzuteak lagunduko digula Saizarbitoriaren xede literarioa hobeto ulertzen, baita bere azken aldiko eleberrigintzaren poetika implizitua agertuarazten. Ohartuko gara, erabilpen hauek aztertu ahala, interpretazio anitzeko euskarria dela gerra zibila eleberri honetan.

1. Historia, eleberria, errealismoa

Onartzen bada, ezer baino lehen, Ramon Saizarbitoria eleberriegile errealista dela, iruditzen zaigu Historiak bere eleberrigintzan duen presentzia nabarmenaren arrazoi nagusietako bat errealismoa bermatzeko beharra dela. Zehaztu dezagun, halere, lehen bait lehen zer ulertzen dugun Historia hitza darabilgularik. Historia, hitzaldi honetan, historia liburuetan azaltzen diren gertakizunetara mugatuko dugu, hots gertakizun historikoetara. Historiaren presentzia, haatik, era askotakoa izan daiteke eleberri batean. Erabilpen honen bertsio minimala dataren aipamena litzateke. Joyce-en *Ulysses* obran, esaterako, Historia dataren aipamenera mugatzen da gutxi gora behera. Jakina, beste hainbat gertaera historizagarri aurkitzen da bere mila orrialdeetan. Esaterako, bertan agertzen den teknologiaren aurrerakuntza maila oso zehazki datatua dago, garai historiko jakin bati dagokio. Baina eleberriaren gaia ez da, horratik, gertakizun historiko bat. Aitzitik, pertsonaia arrunt baten egun arrunta kontatzen digu Joyce-k. Beste muturreko adibide bat ematearren, Tolstoi-ren *Gerra eta bakea* obran Historiaren erabilpen maximala egiten da,

alegia gertakizun historiko famatu batzuk hartu eta berauen inguruan harilkatzen du autoreak bere intriga erromaneskoa, berauen arabera. Errusiaren historia Napoleonen garaian kontatu nahi digu idazleak fikzio erromaneskoaren bitartez. Esan dezagun segidan Saizarbitoriaren eleberrietan Historia ez dela, eskuarki, ez modu minimalean ez maximalean erabiltzen. Tarteko zerbait egiten du Saizarbitoriak. Tarteko zer hori Flaubert-ek *Heziketa sentimentalean* egin zuena litzateke, edota Proustek *Denbora galduaren bila* obraren zenbait partetan. Eleberri hauetan, izan ere, Historia hor dago, bigarren planoan gehienetan, pertsonaia nagusien istorioarekin nahasi gabe baina baldintzatuz. Eta, tarteka, lehen planora ere jauzi egin lezake Historiak, eta orduan pertsonaia hurbil-hurbiletik sentituko du bere hatsa. Hori gertatzen zaio Frederic Moreau-ri 1848ko iraultzarekin, edota Prousten pertsonaiei Lehen Guda Mundialarekin. Saizarbitoriak *Hamaika pauso-n* edota *Bihotz bi-n* ere, tarteko bidea darabil. Gertakizun Historikoak oso identifikagarriak dira bietan, Anjel Otaegiren fusilaketa eta Gerra zibila. Bietan, halaber, pertsonaia ez dago gertakizunaren une historikoan, baizik eta urte batzuk edo urte nahiko beranduago. Eta, halere, Historia horrek badu eraginik bere bizitzan, nahiz ez duen inoiz lehen planora jauzi egiterik izango, iraganean kokaturik dagoenez gero.

Ehun metro-ren kasua zertxobait desberdina litzateke. Hemen Historia lehen planoan dago, *Gerra eta Bakea*-n bezala, eta Historia hori gertatzen ikusten dugu, orainaldian. Arazoa da, jakina, bertan agertzen den gertakizuna simili edo sasi historikoa dela. Hots, Historiaren itxura eta zaporea dauzka -errepresentazio txit errealista egiten duelako autoreak- baina ez da Historia bera. *Egunero hasten delako*-n Historia ez da gertakizun historiko jakin bat, baizik eta gizarte okzidentalaren bilakaeraren une jakin bat zeinetan abortoa arazo-tsua den. Honek, noski, nahiz eta bigarren planoan egon, guztiz baldintzatzen du pertsonaiaren patua. *Ene Jesus* da, apika, autorearen obren artean Historia modu zeharkakoenean errepresentatzen duena. Nahiz eta Euskal Historia politikoa pertsonaia nagusiaren patologia mentalaren oinarrian egon daitekeela susmatu, badirudi, halere, bere problematika gizarteari baino familia barruko arazo oedipiarrei lotua dagoela. Baina, jakina, Saizarbitoriaren eleberrietan

ez da inoiz baztertu behar irakurketa alegorikoa eta irakurketa mota honi jarraituz gero posible litzateke, ausaz, euskal familia horren disezio psikoanalitikoa euskal gizarteari buruzko zeharkako diskurtso bat izatea, hortaz, ooren buru, diskurtso historikoa.

Hortaz eta laburbiltzeko, alde batetik, Historiaren presentziak, inolako dudarik gabe sakontasuna, eta sendotasuna ematen die eleberriaren estetika eta xede errealistari. Sinesgarriagoa egiten dute kontatzen zaigun istorio fikziozkoa. Pixka bat Hollywood-eko filme zaharretan atzekaldean jarritako paisaien irudiak sinesgarritasuna ematen zioten moduan auto barruan estudiotik atera gabe filmatutako eszenei. Historia irudiaren hondoa da, perspektiba ematen diona. Eta, gauza jakina da perspektibaren asmakuntza izan zela errepresentazio piktoriko errealistaren garapenaren giltzarri nagusietako bat. Bestalde, Historiak lagundu egiten du eleberriegilea bere pertsonaien psikologia motibatzen (justifikatzen), sustantzia ematen die pertsonaien problematika existentzialei, sakontasuna eta, horrez gain, irakurlearen identifikazioa lagundu egiten du, definizioz Historia denok ukitzen gaituen materia bat delako. Adibide single bat ematearren, niri asko lagundu zidan *Gizona bere bakardadean* eleberrian sartzen 1982ko futbol mundialaren aipamen eta erabilpenak, nire oroitzapenak ere txertatu nitzakeelako pertsonaiek bizi zuten munduan. Nolabait esatearren Historiak lagundu egiten dio irakurleari nobela barruan bere etxean balego bezala sentitzen.

Honek guztiak ez du esan nahi, haatik, Historia eta errealismoa beti eskutik helduta doazenik. Esaterako, gertakizun historikoaren erdi-erdian kokatuak egonagatik, hainbat eleberri ez dira errealistatzat jotzen. Horren adibideak genituzke « eleberri historiko » azpi-generoan kokatzen direnak. Historian kokatuta baldin badaude, eta sarritan dokumentazio lana aldarrikatzen badu autoreak, zergatik ez dira orduan errealistatzat jotzen? Bada, apika errealismoa ez delako errealitatea bera, baizik eta errealitatea begiratzeko modu bat. Modu hori nola zehaztu baina? Hitz zerrenda bat egin daiteke errealismoaren esentzia laburbiltzen saiatzeko: zehaztasun psikologikoa, Historiaren ikuspegi luzidoa eta desliluratua (adultua, beraz), eta askotan (baina ez beti) ironia. Kallitate horiek oro Saiazarbitoriaren eleberrigintzari aplikatu dakizkioke, jakina.

2. Gerra zibilaren berezitasuna corpus saizarbitoriarran?

Esan dugu, Saizarbitoriak ia beti erabili du, modu minimalagoan ala maximalagoan, edo, gehienetan tartekoan, Historia bere estetika errealistaren berme gisa. Iradoki dugu, baita ere, *Bihotz bi*. *Gerrako* kronikak eleberrian, tarteko bidea darabil autoreak. Historia, kasu honetan, Gerra zibila da baina bere osotasunean. Ez da gertakari konkretu bat aukeratu, *Hamaika pauso*-n egiten zen moduan. Baina Gerra zibilak ba ote du berezitasunik Saizarbitoriak darabiltzan gainerako historiaren aipanekin alderatuz gero? Ikus dezagun, lehenik, Historiaren zein episodio edo garai erabili dituen idazle donostiarrak bere corpus erromaneskoan. Xehetasunetan sartu gabe, eta ahanzturak ahanztura, honakoak lirateke gertakizun nagusiak, kronologikoki sailkatuta: Sabino Aranaren gorpuaren desehorzea (*Asaba zaharren baratza* izeneko eleberri laburrean), Gerra Zibila bere osotasunean (*Bihotz bi*-n), gerra zibilean kokaturiko Elgetako bataila (*Gudari zahararen gerra galdua*-n), gerra osteko giro hitsa et fraide eskolak (*Ehun metro*-n), mendebaldeko Europako 60eko hamarkadako giro nahasia abortoarean arazoaren bitartez (*Egunero hasten delako*-n), 70eko hamarkadako euskal borroka armatua eta ondorioak (*Ehun metro* eta *Hamaika pauso*-n), Anjel Otaegiren fusilaketa (*Hamaika pauso*-n), trantsizio garaieko giro intelektual eta politikoa (*Hamaika pauso* eta *Bihotz bi*-n), 80eko hamarkadako kontsumo gizarteranzko aldaketa (*Bihotz bi*-n, Floraren pertsonaiaren bitartez).

Garbi dago, zerrenda bere osotasunean hartzen bada, *Egunero hasten delako*-n agertzen den garaia eta problematika alde batera utzita, Historiaren beste aipamen guztiek puntu amankomun garbia dutela: euskal naziotasunaren arazoa. Alde horretatik, beraz, Gerra Zibilarena ez da topos historiko berezia Saizarbitoriaren eleberrigintzan. Beste zenbait topos historikorekin batera ulertu behar da, guztien arteko lotura tematikoa delarik. Baina komeni da ohartaraztea iraganaren esplorazio honek muga kronologiko zehatzak dituela, ez baita Gerra zibila baino atzerago joaten idazlea. Etor lekigukeen hurrengo galdera honakoa litzateke: zergatik ez doa karlistadetaraino Saizarbitoria –beste hainbat euskal idazlek egin duten moduan (Iri-

goien eta Atxaga, ezagunenak aipatzearren)–, euskal naziotasunaren arazoaren erroetaraino joatea baldin badu helburu ? Zergatik gelditu Gerra zibilaren garaiean (zeren Sabinoren hezurren desehorzketa ere garai horretakoa baita) ? Erantzuna, noski, funtsezkoa da Gerra Zibilaren topos historikoaz autoreak egiten duen erabilpena ulertzeko garaiean.

Niri defendagarriena iruditzen zaidan hipotesia honakoa litzateke : Saizarbitoriaren iragan historikoa Gerra zibilarekin hasten baldin bada euskal sistema literarioaren eraketa modernoa ere garai horretan, edo lehenxeago, hasi zelako da. 1927-1937 hamarkadan kokatzen da euskal literaturaren lehen saiakera sistema gisa antolatzeko. 1927an sortzen da Aitzolek zuzenduko duen Euskaltzaleak elkarte, urte berean argitaratuko du *Euskal Esnalea* aldizkariak lehen euskal literaturaren historia –Orixek idatzia¹–, urte haietan hasiko dira ematen lehen euskal literatura eskolak, « Olerti eguna » izango da gure lehen sari literario kultoa 1930etik aurrera, eta garai hartan sortuko da, prentsa eta aldizkarietan, euskarazko lehen kritika literarioa². Euskal literatura, gaur ulertzen dugun moduan, alegia literatura moderno eta homologagarri gisa, une historiko hartan hasten da gorpuzten, eta nik uste hori dela Saizarbitoriaren historiaren alpha.

Honek, jakina, eleberrri saizarbitoriarraren interpretazio metaliterarioa egitera garamatza, ezinbestean. Eta egiten ahaleginduko gara, posible zaigun neurrian.

3. Gerra zibilaren topos historikoa *Bihotz bi-n*

Eleberrriaren izenburu osoan bertan aurkitzen dugu Gerrari egindako erreferentzia. « Gerrako kronikak » dio izenburuak, « Bihotz bi »-ren ondotik. Jakina, zilegi da pentsatzea bikote protagonistaren gerrari egiten zaiola erreferentzia gerra zibilari bezainbat. Baina, halere, Gerra Zibila oso presente dago liburuan

¹ ORIXE: *Euskal literaturaren historia laburra*, Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (jatorrizko argitarapena : *Euskal Esnalea*, XVIII, 1927).

² ARANBARRI, Iñigo eta IZAGIRRE, Koldo: *Gerraurreko literatur kritika*, Bilbo, Labayru ikastegia, 1996.

zehir. Saizarbitoriak ez du Gerra zibilaren gertakizun historiko konkretu bat aukeratzen hemen –gudari zaharraren kontakizunean egingo duen moduan–, baizik eta gerra bere osotasunean. Azaltzen saiatu behar garen lehen gauza, beraz, honakoa da : Gerra zibilaren zein aspektu edo gertakari aukeratu ditu Saizarbitoriak, metonimikoki gerra bere osotasunean sinbolizatzeke ?

Gerraren aztarna nabarmenena, eleberrian, berau bizi izan duten zahartxoena da zeintzuk Hanbre izeneko taberna baztertu samarrean elkartu ohi baitira. Gerrako belaunaldia da beraz, hemen, gerraren lekuko eta metonimia nagusi. Samuel abertzalea, Nikolas UGTko gorria, Ino emazteak utzitako alargun falsua, Benito eta bere emazte Klaudia, zeina Alzheimerrak elbarrituta baitago, Beltran euskaldun madrildartua. Horra Hanbreko taldea. Eta narratzailea bertara hurbiltzen da, eleberriaren hasieran Flora emaztearekin batera, eta beranduago bakarrik, gerrako historiak ezagutzera. Gerraren aztarnak ez daude jada hirian, Donostian –denborak aspaldi ezabatu baitzituen–, baizik eta bizi izan dutenen oroimen inperfektuan.

Gorago iradoki dugunez, gerraren toposaren erabilpenaren lehen arrazoia, agerikoena, eleberriaren errealismoaren sendotzean datza. Ikuspegi honetatik, gerraren toposaren irakurketa literala egitea zilegi da. Hots, gerra zibila gerra zibila da, ez du beste ezer sinbolizatzen. Gogora bedi Gerra zibilaren gaia ez dagoela oraindik guztiz modan, *Bihotz bi* argitaratzen denean. Guk dakigula, Saizarbitoria aurrenetarikoia da euskal literaturan gaia eleberri batean erabiltzen, halako protagonismoa eskainiz. Are, eleberriaren dinamika erromaneskoaren ardatz bihurtuz gaia. Besterik gabe, horrek interesa piztu zezakeen euskal irakurleen artean, gaiaren berritasunak alegia. Bestalde, kontuan harturik eleberri honetan, bikote baten gora behera sentimental *intranszendentek* daudela lehen planoan –intranszendentek diot, inolako balio epaiketarik gabe, eskuarki Saizarbitoriak gai serioagoak landu dituelako (heriotza, patologia mentala, abortoa, borroka armatua, etb.)–, arriskua handia legoke errealismotik kanpo gelditzeko autoreak ez balu kontrapisu historiko hau, Gerra Zibilarena, sartzten. Nobelaren aspektu historikoa ezabatuz gero, *Bihotz bi* vau-deville postmoderno bat litzateke (hirukote edo laukote amorosoaren ingu-

ruko bariazio bat). Hau da, literatura gustagarria, are dibertitua, baina arina. Haatik, *Bihotz bi* ez da horretara mugatzen. Eleberria iruzkindu duten guztiek azpimarratu dute, esaterako, bere dimentsio identitarioa. Gure izaera nazionalaz eginiko gogoeta gisa ere hartua izan da *Bihotz bi*, arrazoiz, nire uste apa-lean. Eta hori aspektu historikoak ematen dio obrari, inolako dudarik gabe. Bestalde, aspektu historiko horrek bortxatu egiten gaitu vaudeville-aren irakurketa literala gainditu eta interpretazio alegoriko eta metaliterario bat egi-tera, geroago ikusiko dugunez.

4. Historiaren funtzio psikologiko internoa

Lehen esan dugunez, ez du ezerk pentsatzera ematen Gerra zibilarena beste topos historikoen artean berezia denik Saizarbitoriaren obran. Aitzitik, denak elkartzen ditu euskal naziotasunarekiko gogoetak. Bada, topos historiko hauen baliokidetasun edo ordezkagarritasuna bermatze aldera, konpara dezagun nola darabiltzan autoreak itxuraz desberdinak diren bi topos : Daniel Zabalegiren exekuzioa, *Hamaika pauso-n*, eta Gerra zibila *Bihotz bi-n*. Ohartuko gara, desberdintasun itxurazkoak desberdintasun, funtsean funtzio erroma-nesko berbera dutela bi toposek.

Zertarako balio zuen Daniel Zabalegiren exekuzioaren inguruko xehetasun-zen azterketa historikoak *Hamaika pauso-n* ? Bada, maila internoan, bederen, hots, Iñaki Abaitua idazlegaiaren ikuspegitik, bere miseria propioa arintzeko. Iñaki Abaituak *Hamaika pauso* izeneko eleberri bat idaztea erabakitzen badu, argi eta garbi bere arazo psikologiko-existenzialak konpontzeko asmoarekin da. Bere burua miserabletzat dauka, koldartzat, eta beharrezkoa zaio bera bezain miserablea den norbait aurkitzea, bere patetikotasuna erlatibizatzen. Horregatik hasten da Abaitua Daniel Zabalegi ETAkidearen bizitzaren azken uneez azterketak egiten eta eleberri bat idazten. Eta lan horretan, nobelaren narratzaile anonimoak behin baino gehiagotan ohartarazten digunez, Abaituak ez du beti zintzoki jokatu. Hots, gertakari historikoa –Zabalegiren bi-

zitza eta azken orduak- manipulatu egingo du bere interes propioen arabera. Iñaki Abaituari komeni zaio bere eleberrian Zabalegi galtzaile bihurtzea, bere patuaren jabe ez den gizajo bihurtzea, Historiaren biktima patetiko bihurtzea. Hori frogaturik utziko balu, bide batez frogaturik utziko bailuke heriotzaren aurrean gizaki guztiak direla hein berean miserable eta beraz, bizitzan egin ditzakegun aukerek –oso ausartak edo heroikoak izanagatik- ez dutela ezertxo ere aldatzen. Horrela, bere burua zurituko luke Abaituak Historiaren aurrean. Bere koldarkeria eta Zabalegi martiri abertzalearen heroismoa heriotzak berdinu egingo lituzke.

Eta zer dago, *Bihotz bi*-ko narratzaile entziklopedia saltzaileak Gerra Zibilarekin? Bada, gauza berbera. Gerra zibila bezalako une heroiko eta mitifikatua desmitifikatzea du plazerik handiena. Bertan parte hartu zutenen miseriekin gozaten du. Plazer perbertso samarraz deskribatzen ditu zahartxoek endekatze fisikoaren xehetasunak –Benitok nola ematen dion ardo zopa Klaudia ezinduari, Nikolasi nola darion mukia sudurretik, etb.-, baina batez ere beraien miseria moralaren ikuskizunarekin arintzen du bere sufrimendu psikologikoa. Samuelek bere behialako zintzotasun militantearen absurdutasunaz kontzientzia hartzea laket zaio, gozaten duen moduan Benito Nazionalekin ibilitakoa dela eta Padilla jeneralaren kadira-komuna eraman behar izan zuela jakitean. Nikolasek abertzaleak beraien ondasunak babesten zituzten burgesizat jotzen dituenen poza sentitzen du. Eta gisa berean pozten da Samuelek gorriei putazale izatea leporatzen dienean. Zenbat eta patetikoago zahartxoek jarduna, orduan eta hobeto aurkitzen da bere buruarekin narratzailea. Era-mangaitza baitzaio, bestelakoan, bere aitarengandik jarauntsiz jaso omen duen koldarkeria. Koldarkeria bat ez dena oso agerian geratu, gerrarik ez baitu bizi izan, baina berak ondo ezagutzen duena bere baitan eta emakumeekiko harremanetan ezinbestean azaleratzen zaiona.

Funtzio aringarri eta erlatibizatzaile hori duelako, *Bihotz bi*-n egiten diren Gerra Zibilaren aipamen gehienak tankera horretakoak dira: gertaera irringarri edo patetikoak –erreketeen erridikulua ate birakor baten aurrean, esaterako.

Eta Historiak eleberrian egiten duen beste azalpen bat –gerra zibilarekin zerikusi zuzenik gabekoa–, antzekoa da. Zumalakarregi jeneral karlistaren estatua eta bere parean dagoen bakearen aldeko alegoria hona nola aurkezten zaizkigun :

Bakearen alegoria uso kakaz zikinduaren eta Zumalakarregi jeneralaren zaldi ez garbiagoaren artean³.

Historia, hortaz, izan dadin gerra zibila, ala beste edozein gertaera, Saizarbitoriaren pertsonaiarentzat, desmitifikatu beharreko materia bat da, norberaren ez heroikotasunaren edo miseriaren zama eramangarriago bihurtze aldera.

5. Historiaren zentzu alegorikoa

Bada, halere, *Bihotz bi-n* xehetasun historiko bat beste funtzio bat betetzen duena eleberriaren makinarian. Hau ere Gerra Zibilari lotua dago baina ez du giza miseriarekin harremanik. Hanbre taberna grakatsuko zahartxoek tar-teka eskuartean darabilten argazkietako batean, narratzailearen aita ez heroikoa –Juanito « Ikurriña », neskak seduzitzearren ikurriñarik handiena hartuta mitinetan ibiltzen zena– agertzen da beste pertsonaia batzuen ondoan. Beste horietako bat Mikele de Abando lider jeltzaile emakumezko fikziozkoa da, zeinak, Saizarbitoriaren eleberri ia guztietan bezala, superni abertzalearen ahots maternoak daukan, semeen aberriaren aldeko sakrifizioa eskatzen duen ahotsa, alegia. Bigarren pertsonaia, ordea, ez da fikziozkoa, historikoa baizik. Jose de Ariztimuino « Aitzol ». Euskaltzaleak elkartearen buruzagiaren presentzia ez da noski xehetasun ezdeusa. Gorago iradoki moduan, Saizarbitoriaren Historiak Olerkariaren belaunaldia loratu zen garai horretan du bere alfa. Euskal sistema literario modernoa eratzen asi zen garaia. Eta honen frogadugu, dudarik gabe, beste ezerk justifikatzen ez duen Aitzolen presentzia *Bihotz bi-n*. Pista metaliterarioan jarri nahi gaitu Saizarbitoriak. *Eleberria ez zaigu bakarrik gizon baten eta bere emazte Floraren arteko bikote bizitzaz

³Op.cit., 127.

mintzo, ezta Gerra Zibilak orainean izan dezakeen oihartzun ahuldu eta desitxuratuaz. Eleberri hau, Saizarbitoriaren azken aldiko beste bi obra nagusiak bezalaxe –*Hamaika pauso* eta *Gorde nazazu lurpean*– literaturaz mintzo zaigu nagusiki eta eleberrigintzaz nagusiki, alegoriaren bitartez.

Irakurketa metaliterario honek modu berrian argizatzen du Hanbreko taberna iluna, baiki. Hanbreko zahartxoak, irakurketa metaliterario honetan, euskal literaturako belaunaldi zaharren (gerraurrekoa, heterodoxoena) ordezkariak lirateke eta narratzailea, berriz, Saizarbitoriaren alter ego-a.

Samuelen pertsonaia da, dudarik gabe, ikuspegi metaliterariotik interesgarriena zahartxoaren artean. Izan ere, hainbat zantzu uzten ditu Saizarbitoriak eleberrian zehar barreiatuak pentsatzera uzten dutenak, Txillardegiren ordezkoko sinboliko bat izan litekeela. Hanbreko zahartxoaren artean narratzaileak gehien aintzat hartzen eta errespetatzen duen Samuelen itxura fisiko eta jiteak ezinbestean oroitarazten digute Saizarbitoriaren arbaso literarioetako bat: Jose Luis Alvarez Enparantza “Txillardegi”. Irakur bestela hartaz egiten den deskribapena:

Samuel gure aita izan zitekeen [...] Azala zaildua zuen, marinen antzera, ilea ugaria, atzera orraztua, zuri-zuria. Orduan eta orain; izan ere, ezagutzen dudanetik, eta badira hogeit urte, ez du itxura aldatu⁴.

“Gure aita izan zitekeen” dionean, Saizarbitoria Txillardegik bere belaunaldiko idazle askorekiko irudikatzen zuen aitatasun literarioaz ere mintzatzen egon daiteke. Idazle engaiatuaren ikuspegi itxia defendatzen zuen Txillardegi euskal eleberri modernoaren aitzindaria bezala, Samuel ere abertzale zintzoa da, zintzoegia. Samuel gudari den bezala, Txillardegik beste euskal gudaloste baten sorrera parte hartu zuen (ETA erakundearenean). Azkenik, interesgarria da ohartaraztea Samuelek, Txillardegiren antzera, izan duela militantzia abertzalean sartu aurretik harremanik (behartuta bada ere) espainiar autoritateekin. Esaten zaigunez, Samuelek soldadutza egin behar izan zuen nazionalekin,

⁴Op.cit., 13-14. or.

bi egun besterik izan ez baziren ere (32. or). Eta datu ezaguna da Txillardegik berak, militantzia politikoan sartu aurretik, soldadutza egin zuela espainiar armadan, Ferrolen. 1956-57an izan zen hori, eta hain zuzen euskaraz idazten hasteko baliatu zuen denboraldi hura.

Esan dugu, bada, abertzale zintzoa dela Samuel. Zintzoa dogmatikoa izate-raino. Izan ere, kontatzen du, damaturik, nola gerra garaian bere gudari papera perfektu betetzearren, goseak utzi zuen hainbat jende. Bakailoz beteriko ontzi baten zaintzaren ardura emana zioten eta inori ez zion ezer eman, ezta beharrez zegoen arrebari ere. “Harro zegoen aginduak zintzo bete zituelako”, baina kontzientzia txarraz bizi da geroztik. Txillardegiren idazletzari buruzko zenbait adierazpen oroitaraz dezake zurruntasun militante honek⁵.

Hanbreko bezero zaharrek euskal esparru literarioko belaunaldi zaharrak –eta bereziki gerraondoko heterodoxoena– metaforiza dezakeelako hipotesi interpretatiboa indartzeko aldera, aipatu beharra da Nikolas, UGTko militantea. Abertzaleekiko kritikoa da, nahiz Errepublikanoen bandoan elkarrekin borrokatzeak adiskidantza sortu duen Samuel jeltzalea eta beraren artean. Postura politiko honek, Gabriel Aresti poeta marxista, euskaltzale, baina ez abertzalearena oroitaraz dezake.

Hanbrek narratzailearentzat betetzen duen funtzioari erreparatu behar zaio, bestalde. Taberna narratzailearentzat istorioak entzuteko aukera eskaintzen dion espazio *mundutik kanpokoa* da, paratopia bat beraz, literatura bera izan daitekeen zentzuan. Eta Flora emazteari ez bezala, narratzaileari berdin zaio gerrako istorio edo gerraren historia berbera behin eta berriro errepikaturik entzutea zeren:

[...] Ez dakit zergatik, beharbada ez naizelako erabat heldua,
kontua da kontakizun baten emanaldi desberdinen arteko xe-

⁵ Euskal idazleak, koherentea izan nahi bazuen, euskal ezker abertzalearen alde jokatu behar zuela aldeztu zuen Txillardegik 80eko hamarkadaren erdian famatua egin zen Bernardo Atxagarekiko eztabaida batean.

hetasun eta ñabardurak atzimatea atsegin dudala, askotan;
kontaketa, historia bera baino gehiago nahiago, esan nahi dut⁶.

Egia da, baita ere, ugariak direla Hanbren kokaturiko pasarteetan kontaktari, narrazioaren moldeei egiten zaizkien alusioak, kontaketa baita, oroitzearen prozesu korapilotsu arazotsuarekin batera, Hanbreko kezka nagusia, gerraren beraren gainetik. Adibide bakarra ematearren, bezeroetako baten kontatzeko modua iruzkintzen du narratzaileak pasarte batean, euskal tradizio literarioaren erakusgarri bezala aurkeztuaz inplizitoki estilo narratibo hori. Nikolas izeneko zahartxoak “hura zen tipoa, hura” esanez hasten ditu zenbait pasadizoren kontakizunak, hain zuzen Txomin Agirre lehen euskal eleberrigileak XX. mendearen hasieran egiten zuen modura⁷. Garbi dago, beraz, Hanbre euskal literaturaren iraganaren museoa edo erreserba tematikoa dela Saiazarbitoriaren eleberrri honen ekonomia sinbolikoan.

Narratzailea, kontatzen digunez, gaztetan, Florarekin ateratzen hasi zenean, askotan joaten zen Hanbrera. Eta egia da, Saiazarbitoriak bere hastapenetako eleberrietan (bereziki *Ehun metro-n*) Gerra zibileko belaunaldiari –pertsonaia nagusiaren aitarenari– erreferentzia ugari egiten dizkiola. Beste hitzetan esateko, lehen aldiko Saiazarbitoria idazlea Gerra zibilaren oroimen historikoaz elikatu zen, partez, bere obra egiteko. Horren irudi alegorizatua izan liteke hemengo narratzaileak gaztetan Hanbrera joateko duen joera, Florarekin batera. Flora, bestalde, euskal literaturarekiko bere ordu hartako lehen maitemintzearen sinboloa litzateke, sinpleki. Eta egia da, orohar, emakumea Saiazarbitoriaren obran literaturarekiko harremanaren sinboloa dela. Esan daiteke, Flora emaztegaiaren pertsonaia Hanbreko giro erdi kostunbrista erdi modernoaz kutsatzen dela, dekoratuarekin bat egiten duela. Eta narratzailea maitemintzen duena Floraren irudi eraiki bat dela, idealizatua, jatorri desberdineko adabaki imaginarioz osatua. Alde batetik, Flora euskalduna, baina euskalduntasunaren ikuspegi artistiko modernista-abertzale batek iragazia, legoke:

⁶ Op.cit., 23. or.

⁷ « Ura zan gizona, ura ! » da Agirrerren *Garoa* (1907-1912) nobela ohiturazalearen *incipit* famatua.

Samuelek esan ohi zuen Artetaren erromerietako neska bat zirudiela, eta ni oso harro jartzen ninduen adierazpen horrek⁸.

Eta, bestetik, Flora unibertsalago bat legoke, kultura garaikiderantz (70eko hamarkadakoa, noski) itzulia, bohemioa. Hori da Hanbreko pianoan jarri eta jazz zaharra jotzen duena:

[...] Flora piano aurrean jartzen zen, zigarroa ezpainetan. Errautsa zintzilik zuela, Errol Garner-en melodia alaiak jotzen zituen, eta malenkoniatsuak ere bai, "Misty" adibidez: "Look at me, I am as helpless as a kitem up a tree"⁹.

Florarekiko maiteminak badu zerikusirik Hanbre tabernarekin, beraz. Samuelen laudorioek narratzailearen amodioa azkartu egiten dute, eta hango piano saioek ere efektu bera dute narratzailearengan. Lotura hori are nabarmenagoa egiten da ohartzen garelarik hain zuzen Florak Hanbrera joateari uzten dionean hasten direla gauzak okertzen senar-emazteen artean. Ematen du Flora Hanbreko dekoratua baino ezin daitekeela izan narratzailearentzat maiteminararen ojektu. Handik ateratzen den ber arazotsu bihurtzen da bien arteko harremana. Laburbiltzeko, euskal esparru literarioaren egoera jakin bat (Frankismoaren azken urteetako) sinbolizatzen duen Hanbren kristalizatu da Saiazarbitoriaren euskal literaturarekiko lehen maitemintzea (bere lehen idazlealdikoa), eta kosta egiten zaio marko edo problematika literario horretatik kanpo bere bokazio literarioaren nondik norakoak ulertzea. Eta Hanbretik urruntzearen istorioa da *Bihotz bi* eleberriaren istorioa, hain zuzen, urruntze zail edo ezinezko baten kronika garrantza.

Hanbre izenak berak ongi adierazten duenez, euskal literaturan *gosea* nagusi zen garai baten irudia da taberna, azpigarapen estrukturalaren garaia, eta gabeziatik erosotasunera igarotzean idazletzaren kontzeptua aldatu egiten da, halabeharrez. Hori da narratzaileari eleberrian zehar gehien kos-

⁸Op.cit., 13. or. Aurelio Arteta (1879-1940) margolariak ari zaigu Samuel.

⁹Op.cit., 19. or.

tatuko zaiona, aro berrietara egokitzea. Flora Hanbretik atera eta urrundu ahala, aldatu egiten da, *normalizatu* egiten da. Artetaren margo batetik aterea izatetik kontsumo gizarteko emakume moderno izatera igaroko da. Bitartean, narratzaileak Hanbreri itsatsita jarraituko du, urtetan, Flora ihesi doa kiola ohartzeko.

Bikotearen istorio gorabeheratsuan ere aurki dezakegu irakurketa metaliterario aldeko zantzu edo bermerik. Izan ere, zer kontatzen zaigu *Bihotz bi-n* ? Bere emazte Flora narratzailearengandik urrundu egiten da urteak pasa ahala, eta zera leporatzen dio, eleberriko esaldi leitmotiv-etako baten bitartez : « abandonaturik eduki nauzu ». Hainbat urtez, izan ere, narratzailea aldatuz zihoan bere inguruko gizartetik deskonektaturik bezala bizi izan da, Hanbreko zuloan sarturik, zahartxoek istorioei behin eta berriro entzuten. Ez dio Florari haurrik egin. Eta, Florak maitalea hartu duela ohartzen denean, Adolfo delakoa, bat-batean, bere desira berpiztu eta emaztea berkonkistatzeari ekiten dio. Ez al du trama erromanesko honek zerikusirik Saizarbitoriaren ibilbide literarioarekin ? Izan ere, Saizarbitoriaren istorioa, nolabait laburbildu behar bagenu, honelakoa litzateke : lehen maitemintze bat bizi izan zuen euskal literaturarekin, 60eko hamarkada bukaeran, 70eko hamarkadan nolabait lortu egin zuen euskal literaturarekin ezkontzea -nola narratzailea Florarekin-, bere hiru lehen eleberriekin arrakasta lortuz. Gero baina, harremanaren epeltze bat etorri zen ; ez zuen beste eleberririk plazaratu hemeretzi urtean, hots abandonaturik eduki zuen euskal literatura narratzaileak Flora bezalaxe, eta haurrak (edo eleberriak) egiteari utzi zion. Harik eta euskal literaturak maitale berria aurkitu zuen arte, belaunaldi berriagoetako idazleengan, eta bereziki Atxaga izeneko batengan. Euskal literaturako kanonaren erditik periferia historikora bultzaturik aurkitu zen Saizarbitoria, iraganeko gloria zahar bihurturik. Euskal literatur esparruaren eta eleberraren modernizatzeko garaieko heroi, baina historia liburueta mugatua. Narratzailea Hanbren bezala zegoen Saizarbitoria, euskal literaturako zaharkerien museoan zokoraturik. Txomin Agirrerekin batera, Txillardegi eta Arestirekin. Txorizoa eta arrautza frijitua jaten eta bataila zaharrak elkarri kontatzen.

Eta euskal irakurlekoa nahiz esparru literarioa bere orokorrean autore berriez maiteminduta ikustean, bereziki 1989tik aurrera Bernardo Atxagaz maiteminduta, itzuli egiten zaio bere zokotik irten eta berriro idazten hasteko tirria. Orduan idatziko ditu euskal irakurlekoaren maitasuna eta atentzioa berreskuratuarazi dioten *Hamaika pauso*, *Bihotz bi* eta *Gorde nazazu lurpean*.

Hain zuzen, Floraren maitalearen pertsonaia, Adolfo, ez ote den Atxagaren ordezkari alegoriko bat miatu beharko litzateke? Baina hori beste beste mintzaldi baterako utziko dugu. Halere, jakinmina kitzikatzeko edo, galderatxo bat: ba al dakizue zein den, Adolfoaren lanbidea? Soinujolea da. Eta narratzaileak dionez, Adolfoak ile “beltz, oparo eta kirikolatua”¹⁰ dauka.

¹⁰Op.cit., 12.or.

Gerra Zibila Ramon Saizarbitoriaren narraziogintzan

ALDEKOA BEITIA, Iñaki

Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa batzordekidea

Euskal Herriko Unibertsitatea

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Aristotelek bere *Poetikan* adierazi zuen moduan, poesia historia baino egia tiagoa eta unibertsalagoa da, poesia “gerta zitekeenaz” mintzo baitzaigu, eta ez, historiak egingo lukeen bezala, “gertatu zenaz” soilik. Alde horretatik, fikzioak “errealitate” deitzen dugun hipotesi sinesgarri horren ikuspegia zabaldu eta aberastu egiten du.

Artikulu honek *Gorde nazazu lurpean* liburuko “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratz” izeneko narrazioak izango ditu hizpide, noraino iristen den dokumentazio historikoa, noraino oroimen historikoa, noraino fikzioa. 36ko Gerrarekin hasi eta ETArekin batera indartu zen borroka armatuaren sasoiara etorriko gara egile beraren *Hamaika pausorekin* batera. Bi belaunaldi eta bi eredu moral eta etiko aurrez aurre: Gerra garaiko EAJ-rena eta 68ko gaztediarengan nagusituko zen ETA-rena.

Hitz-gakoak: Oroimen historikoa, egia historikoa, egia literarioa, nazionalismoa eta giza-balioak.

Como dejó sentado Aristóteles en su *Poética*, la poesía es más verdadera y universal que la historia, toda vez que aquélla nos transporta a lo que pudo haber ocurrido, en tanto que la historia sólo se refiere a lo que aconteció. De ahí que la ficción enriquezca y ensanche nuestra interpretación de esa hipótesis plausible que convenimos en llamar “realidad”.

Este artículo analiza la dialéctica memoria histórica/ficción, basándose en dos narraciones que el novelista Ramón Saizarbitoria reúne en *Guárdame bajo tierra* (Alfaguara): “La Guerra perdida del viejo gudari” y “El huerto de nuestros mayores”. Sin embargo, nos ha parecido conveniente comparar el mundo de nuestros mayores, es decir, la generación de muchos de aquellos que intervinieron en la Guerra Civil y compartieron valores y una misma visión del mundo, y la generación de sus hijos, que cobra protagonismo a partir de 1968 con la lucha armada de ETA. Esta última encontró en *Los pasos incontables* (Espasa Calpe), del mismo autor, su versión más cumplida.

Palabras clave: Memoria histórica, verdad histórica, verdad literaria, nacionalismo y valores humanos.

Comme l'a affirmé Aristote dans sa *Poétique*, la poésie est plus vraie et universelle que l'histoire, attendu qu'elle nous transporte dans ce qui a pu arriver, alors que l'histoire se rapporte seulement à ce qui est arrivé. D'où que la fiction enrichit et développe notre interprétation de cette hypothèse plausible que nous avons convenu d'appeler « réalité ».

Cet article analyse la dialectique mémoire historique/fiction, en se basant sur deux narrations que le romancier Ramón Saizarbitoria réunit dans *Guárdame bajo tierra* (*Garde-moi sous terre*) (Alfaguara) : "La guerra perdida del viejo gudari" (La Guerre perdue du vieux gudari) et "El huerto de nuestros mayores" (Le potager de nos aïeux). Cependant, nous avons jugé bon de comparer le monde de nos aïeux, c'est-à-dire la génération de bon nombre d'entre ceux qui ont combattu pendant la Guerre Civile, ont partagé des valeurs et une même vision du monde, et la génération de leurs enfants, qui prend une place prépondérante à partir de 1968 avec la lutte armée de l'ETA. Cette dernière a trouvé dans *Los pasos incontables* (*Les pas innombrables*) (Espasa Calpe), du même auteur, sa meilleure version.

Mots-clés: Mémoire historique, vérité historique, vérité littéraire, nationalisme et valeurs humaines.

As Aristotle made clear in his *Poetics*, poetry is truer and more universal than history, since the former takes us to what might have happened, whereas the latter only refers to what happened. Hence, fiction enriches and broadens our understanding of that plausible hypothesis that suits our purpose to call "reality".

This article analyses the dialectics of historical memory/fiction, based on two stories that the novelist Ramón Saizarbitoria brings together in *Guárdame bajo tierra* ("Let me rest underground") (Alfaguara): "La guerra perdida del viejo gudari" ("The lost war of the old soldier") and "El huerto de nuestros mayores" ("The vegetable garden of our elders"). However, it seems appropriate to compare the world of our elders, that is, the generation of many of those persons who were involved in the Civil War and shared values and same vision of the world, and their children's' generation, which gained special prominence from 1968 with the armed struggle of ETA. The latter is found in the *Los pasos incontables* ("Uncounted Footsteps") (Espasa Calpe), by the same author, his most accurate version.

Keywords: Historical memory, historical truth, literary truth, nationalism and human values

Sarrera

Saio honetan Ramon Saizarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* liburuko “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratza” izeneko narrazioak izango ditut hizpide, lehenengoa bigarrena baino gehiago. Hirugarren atalean, egile beraren *Hamaika pauso* behin baino gehiagotan aipatuko da, liburu honetan batetik bestera bitartekari dabilen karga sinboliko handiko elementu baten eskutik: erlojua. Erloju horren bitartez, *Hamaika pausok* legitimazio transferentzia sinboliko bat irudikatuko du, nazionalismo zaharretik nazionalismo berri batera gertatzen den aldaketa, alegia. Hortxe gertatzen da belaunaldi zahar eta gazteen arteko haustura. Gazteek bizkarra emango diote EAJ-ri eta ETaren esanetara jarriko dira. Zer legitimazio moralez ari gara? Gerra garaiko nazionalismoaren ondareaz egingo da gogoeta.

Alde batetik dago letra larriz idazten den Historia (akademikoa), belaunaldi gazteei eskoletan kontatu eta irakasten zaiena, eta bestetik, historia haietan partaide izan ziren protagonisten lekukotasuna, gutxi-asko, gizartearen oroimen kolektiboaren ondare izatera ere irits daitekeena. Biak dira bata bestearen osagarri. Historialarien errelatoa, lekukoen berotasun eta sustantziarik gabe, hotza eta abstraktua da.

Ramon Saizarbitoriaren nobelagintzak bietatik edango du eta, imajinazioaren eta afektuen bidez (literatura afektuen aldekoa da), biak gainditu eta dimentsio berri batera ekarriko ditu. Aristotelek bere *Poetik*an adierazi zuen moduan, poesia historia baino egiatiagoa eta unibertsalagoa da, poesia “gerta zitekeenaz” mintzo baitzaigu, eta ez, Historiak egingo lukeen bezala, “gertatu zenaz” soilik. Hala uste dut nik ere, eta horixe da Saizarbitoriaren lanak adierazten duena, fikzioa historia baino egiatiagoa dela eta, beste izen hobeago baten faltan, “errealitate” deitzen dugun horren edo munduaren gure ikuspegia zabaldu eta aberastu egiten duela.

1. “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratza”

Funtsean, “Gudari zaharraren gerra galdua” narrazioak gerra barrutik bizi izan duenaren eta kanpotik begiratzen duenaren arteko dialektikaz dihardu, gerrako Elbarri Errepublikarraren Pentsioa lortzeko ahaleginean ari den gudari zaharraren eta pasadizo bera tramite administratibo gisa soilik bizi duen notarioaren arteko dialektikaz. Izan ere, gerraren aurrean, nondik begiratzen den, halakoxea izango da hari buruzko lekukotasuna, gertuagoa edo urrunagoa, intimoagoa edo arrotzagoa, azken batean, egiaziagoa edo gezurziagoa.

Gerra kanpotik ikusi duen historiagileak irudika lezake gudu-zelaia harrotasun abertzalez sututa borrokatzen diren etsaien arteko borroka gisa. Eta halaxe kontatuko dute Historia historiagile txarrek, baita poeta txarrek ere, gertuago kanpainako buletin hitzetatik gudari edo soldadu nahigabetuaren sentimenduetatik baino. “Adorea”, “ohorea”, “espiritu aberkoia” eta antzeko abstrakzioak obszenoak gertatzen dira Lehen Mundu Gerrako lubakietatik sortutako Hemingway-ren *Armei adio*, Robert Graves-en *Agur horri guztiari* edo Gabriel Chevalier-en *Beldurra* bezalako liburuetako superbibienteei. Beste hainbeste zazpi hilabetez Intxortako lubakietan abiazio alemanaren jostailu izandako gudariari.

XX. mendeko arma hilgarrien tamaina ikusirik, eta soldaduek ez zutela fisikoki etsaien esperientziarik apenas, etsaia ikusi ere ez baita egiten, edo bonben burrunba hotsen artean ustekabeko talka lausoak baino gertatzen ez direnean, ez dago epikarik, triskantza hutsa baizik. Oso ondo azaltzen du Robert Graves-ek egoera hori bere liburuan. Lubakietatik salto egin eta erasoan soldadu guztiak lurrari iltzatuta geratzen zaizkionean, ofizialak lurretik altxa eta aurrera korri dezaten “koldar madarikatuak” oihukatzen ari zaielarik, sarjentoak esaten dio: “Ez dago hemen koldarrik, jauna, seko hilda daude guztiak”. Ernest Jünger-ek *Altzairuzko ekaitzak* liburu bikainean egin zuen gisa, gehienera gudarien laudorio estetizista bat egin zitekeen, baina urri dira halakoak, Jünger-en aristokrazia prusiarraren ohore legea anakronikoa gertatzen baita jada XX. mendeko mundu gerretarako.

1947an Telesforo Monzonek *Gudarien eginak* poesia liburua argitaratu zuen, Gerra Zibileko gudariei eskainitako omenaldi moduko bat izan nahiko zukeena, seguru asko. Baina ze arrotza eta gezurtia gertatzen den lubakietako egiazko errealitatearekin alderatuta!

ELGETA'N ANAIEN LAZTANA

«Bigarren doñuz»

Kalamua'tik Ubera ingururaño,
ta andik Kanpantzar'era
gure gazteak, mutil eder ta yaio
sakabanatu dira.
Naiz-eta artean aiek ez gudari
bake mutillak baño,
gudan asi orduko arrotzari
bultza mendi beraño.

Zabaldu zan, artean, berri au:

«!Gazteak! Izkilluak dizkiau»
!Gudarien txapelak aidean,
txistu ta ikurriña artuta aurrean!
«!Azkar mutillak Elgeta'ra
Bizkaitarrek gure zai dira,
Naiz izan bi, izkillu batekin,
Bat il ondoren... besteak ekin!»

Erriak.-

Dantza ta Guda mendi goietan...

!Aupa mutillak! !Aurrera!
Bakea baitegu biotzetan,
ez degu iltzeko beldurra!

Euskalerrri'ko mutil gazteak,
-Aingeru, naiz ta Gudari-
gorroto gabe yausiak dira
mendigoietan kantari!

Gipuzkoar seme ta Bizkaitar
muga-mugan besarkatuz elkar,
Araba ta Naparra'tik ere
Gazteak igesi geure alde...
Ta Euzkadi'k bizi-zoria
Bizkaia'n zuala ipiñia,
euskaldunak, alkarren anai,
yarri ziran, !sutan!, arrotzen zai.

Erriak.-

Dantza ta Guda mendi goietan...
!Aupa mutillak! !Aurrera!
Bakea baitegu biotzetan,
ez degu iltzeko beldurra!
Euskalerrri'ko mutil gazteak,
-Aingeru, naiz ta Gudari-
gorroto gabe yausiak dira
mendigoietan kantari!

Liburu hori hizpide, hauxe idatzi zuen Koldo Mitxelenak:

Okerrena da ez dudala neure burua ez nire lagunena ikusten
erretratu horretan (...) Eta gainera, gramatikarekin, neurriare-
kin eta gertaerekin halako itxuragabeko lizentziak onartuz gero,
guztiok ginateke poetak.

Egia esan “La Bilbaína elkarteko sotoetatik ikusita, frontea lausotu samar
geratzen zen, izan ere”.

Halakoetan hegoak moztu behar zaizkio poesiari, edo poesia bulkari, gehienetan errealitatea faltsutzen duelako. Eta Saizarbitoria oso kontziente da horretaz. Gertuago daude Intxortako lubakietako gudarien sentimenduetatik beste bertso hauek:

Gerrako gure ibilerak
Pepe Bolunburu, 1937

Oraintxe kontatuko dizuet
gure gerrako istoria,
egin genduan bizimodu bat
guztiz ikaragarria:
denbora dana pasatu degu
egazkinen iesian,
purga bearrik ez degu izan
gerra denbora guztian.

Guregatikan ez dute esango
balientiak geranik,
zaratatxo bat entzun orduko
asitzen ginan iesik.
Gu geran baino azkarragorik
oraindik ez da ikusi
Kiputxaneko Periko berriz
danon artean nagusi.

Chevalier-ek modu paregabean kontatzen duen bezala, soldaduak egiatan sentitzen duena bere aberkideek entzun nahiko luketen azkena da, beldurra izan duela, beldurtia dela eta beldurra izaten denean ihes egiten dela, eta ahalko balute denek egingo luketela ihes beren lerroak utzita, mundu guztiak ospa egingo lukeela, baina lasaitzeko, gerratik ezin dela ihes egin, bestela fusilatu egingo zintuzketela. Horretaraxe errenditzen da lubakietako soldadua-ren abertzaletasun sutsua.

Hau dio “Gudari zaharraren gerra galdua”k:

Baina bonba leherketaren suak eta hotsak natura bera ere hunkitzen zutenean, ez zen estrategiarik beldur ikaragarritik eta, soinean alkondara izerditua bezala, hotza eta hezetasuna bizkarrezurrean itsatsita sentitzetik libratuko zituenik. (49. or.)

Esan ohi da 14ko gerra hartan (edo 36koan) gazteek pozik hartu zituztela fusilak, baina hori gertatu zen gerraren makinaria hilgarriak aurpegiarik ilunena eta lubakietako ikasgai triskantzatsuenaren erakutsi zuen artean:

Gudari zaharra...”renean: “Nos vamos a la guerra”. Hitz horiekin erantzun zien Zaraguetak, bera bizkarretik helduta porturantz bultzatzen zuela. “Esan amari ez naizela joango bazkaltzera. (18. or.)

Baina gerra ikaragarria da, eta “Gudari zaharraren gerra galdua”n kontatzen den bezala:

CNTko bi batailoi frontetik erretiratu zirela. Artekari batek ikusi zituen Santa Marina inguruan desertzioan harro, arrazoi ideologikoak baitzituzten erretiratzea justifikatzeko. Inor ez zen ausartu CNTkoei aurre egin eta frontera itzularazten. Geroago jakin zuten Gipuzkoa batailoikoei ere, haien pausoak jarraituz, Elorriora ihes egin zutela bonbardaketapean izuak hartuta. Elizaren inguruan bildu ziren, buruak umil, ahalkea aurpegiaren, beren portaera justifikatuko lukeen argudiorik gabe, biluzik ikararen aurrean. Vidal koronelak, pistola eskuan hartuta, itzularazi zituen berriz ere mendira. (48. or.)

2. Ramon Saizarbitoriaren errealismoa

Atal honetan azalduko dugu nola bihurtu den orain arteko material hori guztia literatura. Beti esan ohi da egiantzekotasuna edo sinesgarritasun maila dela errealismoaren markarik behinenetakoa. Eta, egia esan, aztergai ditugun bi na-

rrazio hauetan ez zaio huts egiten ikuspegi horri, garbi baitago batean nahiz bestean erabili den dokumentazio historikoa zehatza izan dela. Pare bat datu hau frogatzeko: “Gudari zaharraren gerra galdua”ko protagonistak 1937ko apirilaren 20an galdu zuen hanka belaueneko muinotik behera, justu Bergara eta Arrasateko sektoretik barrena tropa faxistek erasoak suspertu zituzten egun berean. Handik lau egunetara, apirilaren 24an, Molaren tropak Elgetan sartu ziren. Sasetan, Martiartu, UHP (soilik narrazioan agertzen direnak aipatzearen) eta beste batailoietakoa superbibienteek Intxortako lubakietatik erretiratu egin behar izan zuten. Apirilaren 26an Condor legioak Gernika bonbardatu zuen.

Hara zer dioen Mikel Aizpuruk, nazionalismoaren eta EAJren historiaren ikertzaile eta EHUko irakasleak, Sukarrietako gertaerei buruz, hau da, frankistek haren hilobia profanatu zuten beldurrez, Sabino Aranaren gorpuzkinak hobititik behin eta berriz atera zituztenekoa kontatzen den errelatoaz:¹

Hay diferentes versiones, complementarias más que contrapuestas, sobre el modo y las personas que actuaron en la operación y sobre la veracidad del acta redactada por Ceferino Jemein, consecuencia, en buena medida, del secreto de la misma y del hecho que sólo tres personas la conocían en su integridad. Véase, por ejemplo, el artículo de Antonio Gamarra en Euzkadi 102, “Los restos de Sabino”. El escritor Ramón Saizarbitoria le dedicó un relato ficticio, pero muy ajustado a los hechos en “Asaba zaharren baratza”, incluido en su libro *Gorde nazazu lurpean*. (Erein, 2000, págs. 401-464)

Narrazio honetan bertan gertatzen da ere, “Gudari zaharra...”n gertatu zen bezala, Ceferino Jemeinek atondu zuen dokumentu historikoaren eta Historiara pasatzeko adinako izenik ez eta ekintza horietan partehartze zuzena izan zuen protagonista xumearen arteko dialektika; nola kontatzen den, nola manipulatzen den Historiaren errelatoa eta ze aportazio duen horretan protagonista umilaren partehartzeak.

¹ in *El nacionalismo vasco: mitos, conmemoraciones y lugares de la memoria*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2006.

Baina ikusi ahal izan ditugun dokumentazio eta zehaztasun horiek guztiak, ekintza horien gertalekuak pausoz pauso ibiltzea, edo ekintza haietan parte hartu edo moduren batera bizi izan zituzten protagonisten lekukotasuna eskura edukitzea, nahikoa al da hori guztia Saizarbitoriak eleberrigile errealista gisa bere buruari eskatzen diona betetzeko? Inondik ere ez. Berea ez da gertatu diren gauzak kontatzea, ezagutu eta behatu dituen pertsonaien larrutik egingo balu ere. Saizarbitoriarentzat, eleberrigintza moderno guztiaren “aita”tzat har daitekeen Flaubert-entzat² bezala, ez da hain garrantzitsua testuak islatzen duen sinesgarritasun maila nola testuari ematen zaion tratamendu formala. Dokumentazio eta informazio biltze lanak bigarren mailako ondare gisa funtzionatuko du haren eleberrigintzan. Handik aurrera, eleberria edo narrazioa bera da helburu, fikzioa, azken batean. Zehatzaren zehatzez aspertzeraino bildutako dokumentazio lan hori, errealtatearen gradu huts hori, tranpolin bat baizik ez da izango testuaren taxutze formalaren ahaleginean, non xehetasun txiki eta ezustekoenari jarriko zaion arreta arduratsuen, Vladimir Nabokov errealista handi hark gomendatzen zuen haritik (“xehetasunak laztandu”).

Eta egileak helburu duen errealismo egiati hori ez da iristen “errealtateko” datuekin, haiek tranpolin gisa erabilia baizik, imajinazioari txanda pasatuz, alegia. Izan ere, aurrekoen familia berekoa den Julian Barnes errealista erosezinak esango lukeen eran, egiara iristeko ez da asmatzea baizik geratzen. Errealismoa fikzioak³ birsortzen duen ilusio bat da, eta, simulazio horretan, irudimenaren zerbitzuko amarru bat da oroimena.

² Esan dezadan Flaubert-i buruz adierazitakoa ez dela inondik ere gehiegikeria bat. Flaubert-ek Polikarpo Eguna bere lagunekin ospatzen zuen eta egiaz zuen kutuna haren figura, zenbaitetan bere izenez sinatzeraino. Esmirnako gotzain eta martiri izan zen Polikarpo (69-169?) horrena zen adierazpen hau: “Ene Jainkoa! Ze mendetan –edo zein mundutan! jaioarazi nauzu!”. “Asaba zaharren baratza”ko protagonistaren izena ere Polikarpo da.

³ Horra zer dioen Saizarbitoriak Hasier Etxeberriaren *Bost idazle* (Alberdania, 2002) liburuan: “Adibide bat jarriko dizut: nire lagun Mario Onaindiaren memoriara (*El precio de la libertad. Memorias 1948-1977*, Espasa, Madrid, 2001). Liburu hori argitaratu ostean, Jon Juaristik kritika egin zion eta honen antzeko zerbait idatzi zuen: “Ha perdido el novelista y ha ganado el ensayista”.

Alde horretatik, Txomin Agirrereren *Kresala* eleberriko “Arrain saltzailea” kapituluko Truman eta Brix emakumeen arteko elkarrizketa ez litzateke onartua izango hemen planteatzen ari garen errealismoaren kategorian. Hura folklore edo ohiturazko etnografia estampa bat litzateke gehiago. Gauza bera esanenezake Orixeren *Euskaldunak* gogoetagai, haren errealismo kutsua defenditu nahian Paulo Iztuetak Azurmendiri ematen zion erantzunaz. Hala zioen Iztuetak *Orixe auxitan* (*Utriusque Vasconiae*, 2002) liburuan:

“Joxeri (Azurmendiri), Altsasutik, Nafarroarekin mugan bizi izanda, arrotz egiten zaio Orixeren nekazal mundu hori. Nik, berriz, Joxeren adinekoa izaki, ahari-talkak, inauteriak eta gehiago ezagutu nituen Larrun aldetik Nafarroarekin muga egiten duen Berastegin.” (110. or.)

Hango ahari-talkak eta inauteriak ezagutu ala ez, axola gutxi dio errealismoari, errealismoa, zerbait izatekotan, egoera mental bat baita. Mundu guztiak onartzen du elkarrizketetarako Hemingway-ren belarria aparta zela, eta hori egia da. Baina eguneroko bizitzan inork ez du hitz egiten Hemingway-ren fikzioetako pertsonaiek hitz egiten duten moduan, ez behintzat idazle iparramerikarra irakurri baino lehen.

Beraz, gure errealismoa fikzioaren eta imajinazioaren emaitza da, eta fikzio horretan oroimena ere imajinazioaren zerbitzura dago. Beste egile errealista batek (David Lodge-k) esango lukeen bezala, artean errealtzat duguna eta bizitzan duguna ez da bat eta bera.

Eta nik ere uste dut Mariok kontatu nahi zuena kontatzeko, bere nobelagile luma erabili behar zuela eta ez saiogilearena.

Modu bakarra dago berak kontatu nahi zuena gertatu zenean bezala kontatzeko: fikzioa. Gertaerak historiagilea edo saiogilea balitz bezala kontatzen hasten denean, bere gaurko pentsamodetik eta gaurko gorputzetik kontatzen ditu, eta, ondorioz, ez du egia esaten.

Nik ez diot sinesten pistola lehenbiziko aldiz eskuetan eduki zueneko kontatzen duenean. Kontuz! Ez dut esaten gezurretan ari denik, baina ezi diot sinetsi. Distantzia gehiegi dago, hori gaurko Mario Onaindiak kontatzen baitu, politikoak, saiogileak. Errealitate batera hurbiltzeko modurik bikainena fikzioa da”. (256-257. or.)

“Gudari zaharraren gerra galdua” da oroimena eta beronen ordenamendu narratiboa egituratzen duten mekanismoetatik hurbilena: batetik, metrailak airean bota eta hanka galarazi zion arte frontean bizitzea suertatu zitzaion errealitatea marrazteko gudari zaharrak baliatzen dituen xehetasunen aukera itogarri eta arretatsua, eta bestetik, notarioaren logika orekatzailerik eta abstraktua, honek Aipamenezko Notario-Agirira mugatzen baitu gertaeraren neurria, eta horretarako alferrik ditu xehetasunak. Horregatik eskatuko dio behin eta berriz protagonistari muga dadila gertatua kontatzera (“harira, harira”). Azken batean, barne esperientziaren “egia” gertaeren “egia” esklerotizatutik bereizten duen desadostasun sakonaren metaforatzat har liteke narrazio hori. Narrazioak protagonistaren errealitate intimo eta antiheroikoaren denbora irudikatzen du denen ustearen aurrean: gudariak ez zuen hanka galdu gerrako ekintza heroiko batean, utzikeria baten ondorioz baizik; kezkatuegi zegoen bere andregai Mireni gertatu ote zitzaionagatik, *Heinkelak* metrailaz josten ari baitziren hura azken aldiz ikusi zuen lekua. Berriz ere, urrun gaude letra larrikiko epikatik, urrun gaude heroikotasunaren estetikatik, nahiz eta gehiengotan halakoak interesatu entzule eta irakurle arruntari.

3. Maila sinbolikoa

Bada beste elementu bat narrazio hau Saizarbitoriaren aurreko obrarekin modu berezi batean erlazionatzen duena, karga afektibo izugarria duen objektua eta *Hamaika pausoko* oroimen narratiboa egituratzean lehen mailako zeregina izan duena. Jakina, protagonistaren erlojuaz ari naiz, orratzak lauak eta erdietan geldituta, kontakizuna zeharkatzen duen erloju zaharraz. Erloju horren ibilera autorearen lehenengo nobeletteraino doa (*Ehun metro* eta *Ene Jesus*), pertsonaia nagusiarekin batera ikusten ari baikara hiltzorian dagoen aitaren eskuetatik objektu preziatua jasotzen duen unea. *Hamaika pauson* beste eskualdatze batean murgilduta gaude, honako hau zorigaitzokoa: Iñaki Abaituak ETako militante bati ematen dio berak aitarengandik jasotako erlojua. Une hartan “objetu hutsa baino gehiago zen zerbait betiko galtzen zuela iruditu zitzaion”, eta aldi berean, “susmoa izan zuen momentu hartan abentura triste baten hasiera bizi zuela”.

Izan ere, militanteari erlojuia jarritz, protagonistak sinbolikoki ETari ematen dio aita abertzalearengandik jasotako kapital etiko eta moral guztia, eta, horrez gainera, aita-autoritate berri bat ezartzen du, Ortiz de Zarate ETako militantearengan gorpuztua betiere (hura da erlojuaren hartzailea). Azkenerako, hark protagonistarengan izango duen eragina zeharo irentsailea izango da: erlojuarekin hasiko da; geroago, Ortiz de Zarate protagonistaren etxera joango da bizitzera; etxe barruan, gelatik egongelara bidaliko du protagonista, eta ume bat bezala tratatuz, umiliatu egingo du; jakina, hark gustuko dituen emakumeak ere bereganatuko ditu. *Hamaika pauson* erlojuarekin hasi zen abentura triste hark narrazio honetan du amaiera, orratzak lauak eta erdietan geldituta dituen erloju batean gertatzen baita oso-osorik.

3.1. *Nola baloratzen da nazionalismoaren ondarea (gerrakoengandik hona) Saizarbitoriaren narrazio hauetan*

Bai “Gudari zaharraren gerra galdua”n, bai “Asaba zaharren baratza”n, bien gogoratzen zaigu EAJ hark ondorengoei utzitako kapital moral bikainena egon behar zuten lerroan egon edo defenditu behar zuten kausaren alde egin izana izan zela. Halaxe dio “Asaba zaharren baratza”n:

Askotan aipatzen zuen gerra duintasunez galdu izateagatiko harrotasuna, eta niri hasieran gustagarri iruditzen zitzaidan, komikietan nahi izaten baitziren irabazten zutenak; baina laster ikasiko nuen bihotza galtzaileen taldera lerratzen. Galtzaile duinen taldera, noski; ez, irabaztea helburu, lortu ezinean galtzen dutenekin, baizik eta galtzaile izatea berez dagokienez, duin izateko galtzea beste erremediorik ez dutenekin. (414)

Baina segituan hartuko du hitza beste ahots zalantzatiago batek, esateko: “Kontua da merezi ote duen gerra galtzeko egitea.” (414) Gauza bera “Gudari zaharraren...” narrazioan; galtzaileen arteko solasean ari direnean onartuko dute, bai, nola ez, gerra galdu izana: “...baina duintasuna ez genuen galdu”. Eta horren ondoan, gure gudari zaharrari behin eta berriz burura etortzen zaion leloa hauxe da: “Sartu ez bagina, hobe.”

Eta, jakina, garai hartako hainbat burukideren jarrera duinaren lekukotasuna aipatuko da behin eta berriz bi narrazioetan:

Galtzailea ez da nahitaez koldarra; alderantziz, adoretsua izan daiteke oso, eta, berez, askotan hitz egiten zuen kuraia handia erakutsi zuten abertzaleez. Ajuriagerraz batez ere, zeinaren txofer izateko suertea izan zuen Bilbo erortzear zegoela. (414)

1937ko abuztuan Biarritzen italiarrekin adostutako erredentzioaren ondoren, kapitulazioa sinatu eta berehala, Donibane Lohitzunera joan zen Ajuria-gerra (orduko BBBko Lehendakaria) Santanderreko ebakuazioa prestatzera. Honela jarraitzen du Mitxelena:

Ajuriaguerra, que estaba en San Juan de Luz arreglando el tema de los barcos, tomó un avión y se plantó en Laredo para quedarse. ...Al mismo tiempo, José Rezola, que no era del GBB pero sí Secretario de Defensa, decide por su propia iniciativa quedarse; como tú comprenderás, éstas son cosas que no ocurren con demasiada frecuencia. (Koldo Mitxelena, p. 98)

Zentzu berean mintzatu da duela gutxi José Luis Zubizarreta Jose Antonio Agirre lehendakariari buruz:

Lideró la guerra con más voluntad que medios, aceptó la derrota con más dignidad que amargura, mantuvo alta la moral de sus compañeros de gobierno en un exilio tan prolongado como incierto, dio a conocer e hizo respetar en el mundo el nombre de los vascos y, quizá sobre todo, dejó, tras su prematura muerte, un recuerdo imborrable de ejemplaridad en lo político y en lo personal. Fue, para los vencidos, un referente de comportamiento democrático y, para todos, un hombre respetable.

Aipatzen ari garen izen horiengandik jasotako kapital morala zera da, gerra apenas zikindu gabe egin zela. Bai gerra garaian eta gerora ere, zenbat aldiz ez ote den aipatu gure gudariak arduratsuago agertzen zirela mojak eta apaizak babesten faxistak hiltzen baino. “Abertzaleek ez zutela hiltzen; alderantziz, bi-

zitza asko salbatutakoak zirela, batez ere gorriak garbitu nahi zituzten apaiz eta erlijiosoenak.” (413) Edo “Gudari zaharra...”ren kasuan bezala, CNTkoei pistolaz aurre egiten Eibarko fabrikak erre ez zituzten, nahiz eta faxisten esku geratu. Gauza bera Bilboko lantegi eta zubiekin. Izan ere, hori egin zutenak bertakoak ziren, eta bazekiten gerra amaitutakoan bertan bizi beharko zutela eta orduan fabrikak eta zubiak beharrezkoak izango zirela.

Alde horretatik, EAJko burukide haien giza balioen artean halako pragmatismo sendo bat zegoen, eta kristau-demokrazia haren baitan ez zen falta izan diziplinarik, ze beldurra hezurretaraino sarturik ere, ez ziren gudariak beste batzuk baino koldarrago ibili frontean, eta nekez gertatuko zen haien artean gorago “Gudari zaharra...”ko CNTko miliziano haien desertzio halakorik. Zeren eta, hau ere esan beharra dago, gerra hartan ez zen dena antolamendu eta diziplina eredugarria izan. [Ikus Inazio Mujikaren *Gerezi denbora* (1999).]

Bi narrazioetan nabarmen agertzen den beste giza balio nagusi bat, oso EAJ/PNV historikoarena izan dena, hauxe da, aberatsago edo pobreago izan, graduazioan gorago edo beheago egon, euskaldun gisa denok garela berdinak:

Ume nintzenetik entzun izan nion euskaldunok, pobreak nahiz aberatsak, denok berdinak garela, eta uste horretakoa naiz neu ere: denok dugula, euskaldun garen aldetik, duintasun bera izateko kontzientzia, eta horri esker gurean ez direla ohikoak hor zehar klase desberdineko pertsonen artean izan ohi diren aldeak. Horregatik, amorrua eman zidan, eta nazka ere bai, historiaren orrietatik bere izena ezabatu zutela justifikatzeko, gizajoari azken finean bera txoferra baino ez zela aditu beharrak.

Ez dio beste ikuspegi demokratikori erantzuten Intxortako lubakien ardura izan zuen Beldarrain kapitainaren portaerak gudari gaur zahar orduan heme-retzi urteko gazte zauritu berri haren aurpegian ikusi zuen oinazearen aurrean:

Aginte postura heldu zirenean ez zegoen anbulantziarik, eta lurrean utzi zuten berriro. Beraz, lurretik ikusi zuen Beldarrain, txapel higatua buruan, panazko jaka urdin eta bonbatxo ohikoez jantzita, bere inguruan jendea beste ofizial batzuekin hizketan.

Haiek osatzen zuten biribiletik atera, eta une labur batez begiratu besterik ez omen zion egin. Oso ondo oroitzen zen horretaz, une hartan, haren begi tristeak begirik sakonarekin topo egin zuenean, hasi zitzaiolako -burdin goriaz errea bezala sentitzen zuen falta zuen berna- benetako oinazea. Beldarrainek aurpegian irakurri bide zion oinaze ikaragarri hura. Deus esan gabe, besoa altxatu UPHkoen lotura auto bat gelditu, bertan zihoan ofiziala jaitsiarazi eta, ondoren, zauritua Bilbora eramateko agindua eman zion txoferrari.

3.2. *Nazionalismo zaharretik ETArekin protagonismoa*

Intxortako gudari haien arrastoan etorri ziren ondorengoak. Hara nola lotzen dituen bi belaunaldiak J. Sarrionandiak:

INTXORTAKOAK

GOGORA ditzagun Intxorta aldeko gudariak,
kainonazo eta fusileriaren artean
heriotzaren ertzeko trintxerak eusten.
hiltzen ikus ditzakegu oraindik,
behelaino eta ke larrien artetik,
edo harrigarriro gainbizitzen.
Mendi magalak zaintzea suertatu zitzaien eta
mendi magaletan geratu ziren,
atzeruntz egin zuten, eta aurreruntz.
Eta ez zuten ez atzera ez aurrera egin
odolik eman gabe, lata herdoildutan,
ur erioen bazterrean.
Hildakoan bertan behera ehortzi zituzten
zeozeren haziak bailiren.
Erdu hona, laguna, eroritakoek lekura,
jaso ditzagun haien harmak,
bete ditzagun eroritakoek hutsuneak,
defenda dezagun aspaldian galdutakoa.

Antoni Batistak (*Diario privado de la guerra vasca*, Bartzelona, Plaza y Janés, 1999), amaigabeko gerra eta epikaren ildoan kokatuz, hauxe idatzi zuen:

Txabi Etxebarrieta y su compañero Iñaki Sarasketa reemprendieron la guerra justo donde la había dejado en 1937 el primer propietario de la pistola Astra del 7'65 que aquél llevaba. Mataron al guardia civil José Pardines. (1968ko ekainaren 7an)

Horregatik zioen Monzonek galdu orde, irabazi egin genuela Gerra, gazteria gurekin zegoelako. Hara nola amaitzen den “Gudari zaharraren gerra galdua”:

Poliziak hala eskatuta, hedabideak Aszension gizon zahar baten gorpuaren aurkikuntza baizik aipatu ez zuten arren, laster zabaldu zen egiten ari zen zulo baten gainean aurkitu zutelako albiste gehigarria, eta, egun hartan bertan, eta hurrengoetan ere, jende asko bildu zen hara, gazteak batez ere, lur beltza zulatzer eta miatzer, zehazki zertarako ez zekiten arren, hark hasitako bilaketari jarraituz.

Baina belaunaldi gaztea ez zegoen zaharragoen esanetara jartzeko, bere aldetik aritzeko baino, 68ko belaunaldia gogoan Pasolini zinemagile eta poeta italiarrak idatzi zuen poema gogoangarri hartan iradoki zuen moduan gertatu ez bazen behintzat: “Belaunaldi dohakabea, desobedituz obeditu zenuen.”

Ez du *Hamaika Pausoko* protagonistak aurrekoen errespeturik sentituko Franco hil eta handik urte batzuetara “Vota, vota peneuve, gana Euskadi, ganas tú” lemapean Beizamako herrian lehen hauteskundeetarako boto bila zebiltzan jelkideentzako:

Hemen gaude, Beizamako unibertsitatean... horrela dago idatzita Udaletxeko harrian. Universidad de Beizama. Universidad. Betidanik izan dira jakitunak beizamarrak, eta atzo bezala gaur ere, ongi dakite alea eta lastoa bereizten.

Iñaki Abaitua kotxe barrutik hura guztia entzuten ari zela, antolakuntza lanetan zebilen kaikudun bat hurbildu zitzaion “¿Qué andamos?” galdetuz, eta Iñaki Abaituaren erantzuna “Fuck you” izan zen. Eta jarraitzen du:

Atseginez erantzun zion, erdi barrez, begietara so. Gizona nahasturik geratu zen. “Perdona” murmuriatuz, “pero no hablo euskera”. Metalezko ikurriña baten distira zuen paparrean. “Hay que andar con cuidado, ya sabes cómo están las cosas.

Gudari zaharrari Intxortako gainean torniketea eginez bizia salbatu zion batailoiko kamillero eta *Hamaika Pauson* psikiatra ospetsu izango den J. J. La-sarekin hitz aspertu luzeak izango ditu Iñaki Abaituak, *Hamaika Pausoko* protagonista malenkoniatsuak, eta luze hitz egingo dute gerrate ondorengo gartzelaldi eta fusilamenduen oroimen tristeekin betiko itsatsita geratu zen Anjel Otaegi (*Hamaika Pausoko* Daniel Zabalegi) hartaz. “Gudari zaharraren...” narrazioan gogorazten zaigun bezala, Burgosen, frankismoaren feudorik harroenean fusilatu zuten hartaz ari dira hitz egiten. Haren fusilamendua honako hitz hauekin jasotzen du narratzaileak:

“Bakarrik hil zen, gizajoa”, esan zuen ordea. Eta zergatik ez jakin arren, bazekien “alferrik hil zen” esan nahi zuela.

Artean bizirik jarraitzen baitzuten Gerra Zibilaren garaileen erakustaldiak.

Ordurako, *Hamaika Pausoko* protagonista galtzaileen lerroan zegoen bera ere, “baboen” artean. Trintxerako soldadu gajoak babo batzuk ziren ofizialentzako [“Gogoan zuen oraindik trintxera gainean, tiroa jaso baino bi minutu lehenago, inongo arretarik gabe Loxetara (Mirenen baserrira) so zegoela, tenienteak egin zion oihua: ‘jaits hadi, babo hori’”]; bere ETAko burukideari (Zigorri) metxeroa ahaztu zitzaiola eta, Daniel Zabalegik haren kotxeari atzetik jarraituz Bic laranja kolorekoa eman zioenean ere “babo galanta” esan zuen Ortiz de Zaratek; eta Iñaki Abaituak goizeko ordu txikitari Juliari deitu eta telefonoaren bestaldetik erantzun zion gizonezko ahotsak ere horixe bera zioen: “Hi, babo alaena”.

“Pour les blessures d’amour et de guerre” esanez hartuko du Iñaki Abaituak *Hamaika Pausoko* azken kapituluan autoinmolaziorako bidea.

4. “Asaba zaharren baratza”ren amaiera

Itzul gaitezen berriz *Gorde nazazu lurpean* liburuko bi narrazioetara, bereziki bigarrenera, gure asabengandik datozkigun ahots eta borroketara. Tonu ironiko eta jostaria duen azken kontakizun horrek amaiera ezusteko eta ikaragarri iradokitzailea du: protagonistek atzean uzten dute Sukarrieta eta Barrika pareraino doaz itsasoz, eta han behin betiko utziko dituzte “aita” fundatzailearen hilobitik ateratako azken gorpuzkinak. Berrogeita hamar urtetik gora baziren jaiera handiz gordeak zituztela hezurtxo-erlikia batzuk, eta Sukarrietako uretara betiko bota behar izan zituzten azkenean, izan ere, ez baita kasualitate hutsa hura izatea Aranatar anaiek ikurriña sortzeko inspirazio iturri izan zuten lekua. Han datzate, mende Erdiko atzerapenez, historia luze baten azken hondarrek. Nobelako pertsonaiazat, nazionalismo, erlijio eta malenkoniazko ehun urteri agur esatea da hori. Arbasoen ahotsekin izango du hemen Saizarbitoriak bere kontu-garbitze partikularra, Joyce-k bere *Dubliners* hartan bereekin izandakoaren oihartzun gisa ere irakur daitekeena, hori bai, han tragikoa dena hemen ironikoagoa eta jostariagoa da, azken batean, askatzaileagoa. Aurrerantzean, protagonistak bere neskalagun berria izango du aberri bakarra (“zu zara nire aberria”), alegia, ez Sabino Arana eta ez hark ordezkatu zuen guztia, ez aberri galdua eta ez haren mina, “zu” ukigarria eta erreala baizik. Sabino eta Sabine, arima bikiak, Sukarrietako esparru paradisiakotik alde egin eta, Adan eta Evaren imitazioz, han doaz, nostalgiarik gabe eta urrats deliberatuz, biharrerantz. Sinbolikoki, agur luzeak iraganaren oroimenetik arindutako etorkizuna iradokitzen du, modu ikaragarrian markatu baitu hark protagonistaren bizitza. Azken batean, gure arbasoen munduari esaten zaio agur. Bi narrazio horiek egilearen mundu literarioko gai errepikatuenetako batzuk biltzen dituzte, alegia, Gerra Zibila, nazionalismoa eta aitarekiko harremana.

Halaber, lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zati da, UPV/EHUK eta Eusko Jarlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

AIZPURU, Mikel, "Modelos de movilización y lugares de la memoria en el nacionalismo vasco. Los límites de una cultura política" in *El nacionalismo vasco: mitos, conmemoraciones y lugares de la memoria*, Historia y Política 15, 2006.

BATISTA, A., *Diario privado de la guerra vasca*, Bartzelona, Plaza y Janés, 1999.

IBARZABAL, Eugenio, *Koldo Mitxelena*, Donostia, Erein, 2001.

JUARISTI, Jon, *El bucle melancólico*, Madrid, Espasa, 1997.

JUARISTI, Jon, *Sacra némesis. Nuevas historias de nacionalistas vascos*. Madrid, Espasa, 1999.

MITXELENA, Koldo, "En torno a Monzón", Donostia, *Muga* 2, 1979.

SAIZARBITORIA, Ramon, *Gorde nazazu lurpean*, Donostia, Erein, 2000.

La terminologie au Canada

Histoire d'une profession

JEAN DELISLE

Linguattech éditeur inc.

Montréal (Québec)

2008

ISBN: 978-2-920342-56-9

468 or.

URRUTIA BADIOLA, Andres

Notarioa. Euskaltzainburua

Deustuko Unibertsitateko Zuzenbide Fakultateko irakaslea

Hizkuntzalaritzaren barruan azken urte hauetan izan diren berrikuntzen artean, beharbada nabarienetarikoa dugu terminologiaren plazaratzea. Izan ere, hizkuntza guztietan, txiki nahiz handi, terminologia, hitza eta esanahia zabal dabilta. Areago, hizkuntza txikietan, terminologia egitea da euren normalizazio eta normatibizazioaren seinale dudarik gabekoa.

Idatzi ere, franko idatzi da horren gainean, eta, zer esanik ez, terminologiaren inguruko ikergune bereziak ere sortu dira. Zientzia-mota desberdinak, teknikaren agerpenak... oro dira terminologiaren beharrea; guztiek ere haren premia dute.

Terminologia bera ere, neurri batean bederen, aspaldiko lexikografiaren zereginak ere baitaratu ditu, bi-biak nahas-mahasean ez badira ere.

Horrexegatik da egoki, garai honetan, terminologiaren aitzindari diren horien berri izatea, hain zuzen ere, horien artean aritutako terminologo baten eskutik. Herria Kanada da, eta egilea, Jean Delisle, terminologo eta itzultzaile, alegia, lekuko lehenetsia, terminologoaren lanbidea nola sortu zen eta nola garatu den azaltzeko.

Alain Rey sona handiko lexikografoaren atarikoak irakurri ondoren, egileak berak eskaintzen digu lehen-leheneko galderaren erantzuna: zer da terminologia? Haren erantzuna zehatza da:

Un terminologue? C'est le langagier que nous rappelle l'importance de bien nommer les choses. Il nous facilite la description et la compréhension du monde. Bien nommer un objet, c'est aussi un peu se l'approprier. Un terminologue, au fond, c'est quelqu'un qui refuse de contribuer au malheur du monde. (XXXVI. or.)

Sarreratik abiatuta, Kanadako premia linguistikoak eta hango elebitasunak. Egileak horretarako eragile izan diren faktoreak hartzen ditu kontuan:

La période qui s'étend de 1902, année de la publication de la première étude terminologique, jusqu'à 1970 est marquée par une intensification des besoins terminologiques en langue spécialisée sous l'effet conjugué de plusieurs facteurs: l'essor de l'industrialisation, l'éveil scien-

tifique des Canadiens français – l'Association canadienne-française pour l'avancement des sciences (ACFAS) date de 1923 –, les progrès technoscientifiques, la Révolution tranquille des années 1960, les besoins grandissants des traducteurs aux prises avec des textes de plus en plus spécialisés et l'organisation de la traduction en tant que profession. Nombreux sont les lexicographes, journalistes, professeurs, traducteurs et autres langagiers qui, durant ces années de lutte pour la reconnaissance du français, ont constitué des fichiers personnels, parfois considérables.

Le grand réveil terminologique se produit au tournant des années 1970 dans le sillage de l'adoption de lois à caractère linguistique à Ottawa, Fredericton et Québec. Il se caractérise par un bouillonnement d'idées, une grande créativité et des initiatives originales sans précédent. Le paysage langagier canadien se transforme et s'enrichit d'une nouvelle profession: la terminologie. (1.or.)

Peu à peu, la fonction terminologique, assumée jusque-là principalement par les traducteurs, se dissocie de la fonction traduction. Les services linguistiques et terminologiques se multiplient tant dans le secteur privé que dans les administrations publiques. La réflexion sur les principes et la méthode de recherche en terminologie s'intensifie à la faveur des nombreux colloques qui se succèdent à une cadence accélérée. La terminologie se dote d'assises théoriques, définit sa méthodologie et, ce faisant, se hisse au rang de discipline. On assiste au début de l'enseignement universitaire, à la structuration accrue de la profession et aux premiers efforts de reconnaissance professionnelle, à l'apparition des premiers manuels, à la création d'organismes de terminologie et à leur réseautage national et international, à l'informatisation des tâches du terminologue, à l'aménagement de son poste de travail, au foisonnement de l'effort d'uniformisation et de normalisation des terminologies et, plus récemment, à l'élargissement des chantiers terminologiques à des langues autres que le français, l'anglais, dont l'espagnol, le portugais et l'inuktitut. (2. or.)

Egileak, era berean, lanaren mugak ezartzen ditu, Kanadako terminologiari buruz:

Nous avons choisi comme dates limites de notre étude 1902 et 2008. L'année 1902 est celle de la publication de la toute première recherche terminologique réalisée au pays, œuvre du juriste et traducteur Joseph-Évariste Prince. Cette étude est parue à Québec dans le Bulletin du parler français au Canada. Quant à l'année 2008, elle est particulièrement riche en anniversaires. Les anniversaires nous rappellent l'importance de la durée et l'effet du temps sur nos réalisations. Cette année coïncide, en effet, avec le quarantième anniversaire de la revue L'Actualité terminologique (aujourd'hui L'Actualité langagière), le trente-cinquième anniversaire de la Banque de terminologie du Québec (aujourd'hui Le grand dictionnaire terminologique), le trentième anniversaire de fondation de la Section des terminologues, le trentième anniversaire de la Commission de terminologie de l'Office de la langue française (aujourd'hui le Comité d'officialisation linguistique) et le trentième anniversaire de la publication du Manuel pratique de terminologie de Robert Dubuc, premier manuel consacré à l'enseignement de cette matière dans les universités. (3.or.)

Lehen kapituluan, Delislek luze eta zabal papereratzten du terminologiaren hasiera Kanadan, ekimen desberdinetatik hasita. Hainbatez, ingelesetik frantsesera doan bide horretan, haren hitzak esanguratsu dira oso:

Face au déferlement des anglicismes, mots techniques et néologismes d'origine anglaise, les traducteurs-terminologues de la fin du XIXe siècle et de la première moitié du XXe ont formé une phalange d'élite qui a su, par des initiatives personnelles, opposer une résistance systématique aux anglicismes abusifs afin d'éviter que la langue française en soit bariolée et dénaturée. L'activité terminologique, qui prend naissance en même temps que cet effort collectif de refrancisation de la langue écrite et parlée au Canada français, n'est régie par aucune règle et est laissée à l'initiative des traducteurs, enseignants, typographes ou amateurs de bon langage. (42.or.)

Bigarren kapituluan, aldiz, XX. mendean Quebec-eko hirurogeigarren urteek eragin zuten aldaketa sakona gogoratzen digu. Bide beretik, hizkuntzaren legeria, enpresetan frantsesa sartzea eta arloan-arloan lan egin beharrak ekarri zuen, besteak beste, terminologiaren ezartzea, mundu berri horretan frantsesa garatzeko. Hizperrien munduak eta hiztegi berezien agerpenak ekarri zituzten, besteak beste, terminologia eta normalizazio batzordeak sortzea, eta *Office de la Langue Française* haztea eta haztea.

Gako-hitza *aménagement linguistique* deiturikoa da:

Les terminologues, issus pour la plupart du territoire de la traduction, en sont venus eux aussi, à la faveur de l'aménagement linguistique, à se délimiter un champ d'action propre et à se donner un territoire distinct, à consolider leur identité professionnelle. Et ce sont toutes les professions langagières qui en ont profité, car du jeu des complémentarités de compétences (traducteurs, rédacteurs techniques, terminologues, spécialistes) ont résulté des enrichissements réciproques, des maillages féconds, des collaborations fertiles. Les frontières de la terminologie sont toujours restées ouvertes.

On ne conçoit pas l'application de la politique linguistique du Québec sans les terminologues. (91.or.)

L'Office québécois de la langue française a joué le double rôle de catalyseur et d'animateur auprès des producteurs de terminologie, et a centralisé et diffusé leurs productions. Ses présidents et présidentes, guidés par les politiques linguistiques du gouvernement du Québec, ont su lui donner l'impulsion qu'il fallait au moment opportun, tandis que ses directeurs et directrices du volet linguistique et terminologique ont, pour leur part, traduit ces politiques dans des réalisations concrètes, comme la production de vocabulaires, la conception d'aides à la rédaction ou la mise sur pied d'une banque de terminologie. (92. or.)

Hirugarren kapituluan, terminologiaren zereginak ikuskatzen dira itzulpenaren begietatik. Itzultze-beharretatik jaso eta elebitasunak ekarri du, Kanada

aldera, lexiko eta hiztegi elebidunetatik harago joatea, nola antolakuntzaren arlotik, hala argitalpen terminologikoen partetik.

Hartara, kapitulu horrek ematen du azalpen xehe-xehea, hizkuntza-legeriatik hasi eta XX. mendeko bigarren erdian eman diren urratsak, hasi 1952. urtean, terminologiaren lehen zerbitzua sortu zenetik, gaurko egoeran bukatu arte.

Tartean, Rondeau irakaslearen txostena (1974) eta *Direction générale de la terminologie et de la documentation* (DGTD) (1976). Antolakuntza berria, estrategia berria. Ideia berriak ere gizarteratzen dira terminologiaren inguruan:

La terminologie doit s'affranchir de la traduction.

La terminologie doit contribuer plus directement à la promotion de l'usage des langues officielles dans l'Administration fédérale.

La terminologie doit s'orienter vers l'avenir en s'intégrant davantage aux autres disciplines liées à la communication surtout dans les domaines scientifique et technique (Saint-Martin, 1987, p. XVII). (118. or.)

Horra, lehen-lehenik, itzulpenerako laguntzaileak, tresna egokiak (*Juridictionnaire, Dictionnaire des cooccurrences...*); hurrenik, datu-base terminologikoak (*TERMIUM*); eta, azkenik, argitalpen terminologikoak (*L'Actualité terminologique, Language Update*).

Hitz laburretan esateko:

Le bilinguisme officiel, c'est la coexistence de deux langues sur un même territoire. Mais avant d'habiter un pays, on habite une langue. Par leur travail quotidien, les terminologues du courant traductionnel apportent une aide précieuse aux traducteurs et aux rédacteurs et, ce faisant, contribuent à garder ouvertes et sûres les voies de la communication interlinguistique. (150. or.)

Laugarren kapitulura biltzen dira terminologiaren ezaugarriak, lanbideari dagokionez. Lanbide berria; errentagarritasuna, askorentzat, zalantzazkoa:

Du point de vue de l'organisation de la profession, l'évolution de la terminologie au Canada a suivi grosso modo les étapes suivantes: jusqu'à la fin des années 1960, la recherche terminologique est une activité qui accompagne la pratique de la traduction. Puis, on assiste à la reconnaissance de la terminologie en tant qu'activité autonome pouvant s'exercer indépendamment de la traduction ou au service de la traduction à partir du début des années 1970, sans pour autant que les traducteurs abandonnent toute recherche terminologique, cela va de soi. Il suffit de penser aux travaux de francisation des terminologues de l'OLF, dont il a été question au chapitre II. Les terminologues étant devenus assez nombreux, on songe tout naturellement à un regroupement associatif, ce qui donne lieu, en 1978, à la création de la Section des terminologues au sein de la STQ. L'étape suivante a consisté à faire reconnaître la profession de terminologue par le législateur, au même titre que d'autres professions langagières, comme la traduction et l'interprétation de conférence. À la reconnaissance interne (les professions langagières) a suivi la reconnaissance externe (les autres professions et le public) Cela a été réalisé en Ontario et au Nouveau-Brunswick en 1989, puis au Québec en 1992. Enfin, depuis le début des années 2000, le besoin s'est fait sentir de redynamiser la profession en multipliant les initiatives visant à lui donner plus de visibilité et, surtout, à prouver sa rentabilité, à la fois dans les secteurs public et privé. Il faut sans cesse faire la preuve que «dans le contexte nord-américain et québécois, la terminologie figure au rang des investissements absolument nécessaires pour accompagner l'innovation technologique» (Fortin, 1998b, p. 27). (166. eta 167 orr.)

La problématique de la raison d'être et de la rentabilité de la terminologie se pose donc différemment dans les entreprises privées et les organismes publics. Mais, dans l'un et l'autre de ces secteurs, les cadres seront toujours réticents à consentir des crédits pour la recherche terminologique, car ses effets, bien que réels, ne s'ont sentis qu'à long terme et sont difficiles à comptabiliser. Les terminologues devront impérativement tâcher de trouver le moyen de briser cette double entrave qui gêne le développement de leur profession. Sa survie en dépend. (168. or.)

Bosgarren kapituluak agerikoak zaizkigu terminologiaren teoria, metodoa eta terminologiaren gaiak. Biltzarrak, mintegiak, metodologiak... oro dira, zantzarik gabe, diziplina jaioberri baten tresnak. Horrexegatik, terminologia bera ere maila nazionaletik nazioarteko mailara joan da, munduan zehar gertatu direnak hurrenez hurren ematen direla.

Terminologiak berak ere bere hiztegia sortu du, dokumentazioarekin batera. Ezin bazterrean utzi, orobat, terminologiaren eta hizkuntzaren industriak, ikerketaren ildo berriak ekarri dituztenak.

Terminologiaren laburpena, Kanadan behintzat, honetara dator:

L'intense réflexion sur la terminologie et les nombreux projets réalisés dans ce domaine depuis le début des années 1970 ont permis aux terminologues canadiens de dresser la carte d'un territoire jusqu'alors très peu exploré. Au cours de ces années fébriles, la terminologie a été une terre fertile en innovations de toutes sortes: théoriques, méthodologiques, pédagogiques, documentaires et informatiques. Toutes les formes de recherche ont été pratiquées et de nouveaux courants théoriques, la socioterminologie par exemple, ont vu le jour. Le double courant aménagiste et traductionnel a été à l'origine de travaux inédits et d'innovations telles que le poste de travail du terminologue et de nombreuses aides à la terminologie.

Ce qui a été et est encore l'une des caractéristiques les plus marquantes de la terminologie au Canada est l'esprit de collaboration qui unit terminologues, linguistes, traducteurs, chercheurs et gestionnaires, qu'ils travaillent dans des organismes publics, des entreprises privées, des instituts de recherche ou des universités. L'apport de chacun est pris en compte. L'apport de chacun est pris en compte. (209. or.).

Les terminographes eux-mêmes ont découvert l'utilité des corpus bilingues, qu'il s'agisse de bitextes (textes alignés) ou de corpus comparables (textes rédigés dans des langues différents, mais ayant une thématique commune). «L'utilisation des corpus comparables est plus compatible avec les principes méthodologiques de la terminographie, qui tente d'éviter les traductions» (L'Homme, 2002, p. 9).

En somme, ce qui apparaissait, il y a une quinzaine d'années, comme un «horizon idyllique» (Auger, 1991, p. 677) est aujourd'hui réalité. Les progrès fulgurants réalisés en informatique ont fait évoluer la terminologie à un rythme accéléré. Sous la poussée de la terminotique, cette profession a connu une mutation profonde en l'espace de quelques décennies. Sans cette avancée, les banques de terminologie, ces fleurons de la recherche appliquée en terminologie, n'existeraient pas. Le chapitre suivant leur est entièrement consacré. (210. or.)

Azken bi kapituluak dira, zein bere baitan, terminologiaren bankuak eta eskuliburuak biltzen dituztenak.

Bankuei dagokienez, hitzak argigarri dira oso:

Les deux grandes banques, qui coexistent en harmonie à cinq cents kilomètres l'une de l'autre, le GDT et TERMIUN, présentent plus d'un point en commun. En y regardant de près, on constate, en effet, que l'une et l'autre renferment une terminologie bilingue (anglais-français), que leur fonds terminologique s'élève à plus de trois millions de termes, qu'elles sont interrogeables à partir de l'anglais ou du français, qu'elles offrent en ligne des lexiques, des vocabulaires, de liens utiles, des chroniques de langue, des répertoires d'appellations officielles et des avis linguistiques et terminologiques. Toutes des deux possèdent un important volet d'aide à la rédaction, un impressionnant inventaire documentaire et accordent une grande place à la néologie, tant en langue générale qu'en langue spécialisée. Elles sont, enfin, l'une et l'autre accessibles dans Internet et tendent petit à petit vers le multilinguisme. On ne saurait donc nier que ces banques sont jumelles, bien qu'elles se soient développées séparément. Pouvait-il en être autrement, puisque, dans les deux cas, ce sont les besoins des usagers qui ont dicté leur création et leur évolution? Ces deux banques ont été soumises aux mêmes facteurs déterminants de la triple conjoncture sociolinguistique, socio-politique et socioéconomique en contexte canadien. (266.eta 267. orr.)

Hala ere,

La grande banque «une et universelle» (Vennat, 1974, p. 38) semble un concept révolu. C'est la conclusion à laquelle était arrivé, il y a plus de vingt ans déjà, André Saint-Martin dans son étude sur l'activité terminologique au gouvernement fédéral: «La banque de terminologie centralisée n'a plus sa raison d'être dans sa forme actuelle, écrivait-il, et il faut davantage songer au développement de minibanques, qui apparaissent d'ailleurs déjà comme la voie de l'avenir» (Saint-Martin, 1987, p 221). L'auteur ne s'est pas trompé. Les minibanques répondent à des besoins très ciblés et elles se sont effectivement multipliées. Faut-il pour autant que les grandes banques se sabordent? Pour éviter la babélisation des terminologies, les gestionnaires des banques publiques ne devront-ils pas plutôt chercher à réunir en réseaux toutes ces minibanques ou tout au moins la partie de leur contenu pouvant être rendue publique? Le monde de la terminologie ne risque-t-il pas, sinon, de revivre l'époque des fichiers personnels jalousement gardés sous clé, avec tous les inconvénients que cette pratique comporte? Le réseautage des organismes et services de terminologie a été orchestré dans les années 1970, celui des minibanques semble bien être le défi des années 2000. Les grandes banques de l'avenir prendront-elles la forme d'une constellation de minibanques intégrées? L'avenir le dira. (268 eta 269. orr.).

Eskuliburuak, bide beretik:

Du point de vue de la formation, la terminologie a dépassé le stade des rudiments. Il reste, toutefois, à diversifier les formations en fonction des publics. Un programme d'études complet et pluridisciplinaire en terminologie relève-t-il de l'utopie? De toute façon, «quel que soit le diplôme obtenu, c'est la passion du sujet qui fait la différence», comme le pense un des pionniers de la terminologie au Québec, Frédéric Phaneuf (interview). Cette différence est perceptible chez les terminologies d'ici: ils ont la passion de leur métier et de l'enthousiasme à revendre. C'est peut-être parce que des maîtres-professeurs ont su leur inculquer cette passion et cet enthousiasme à l'université. (285. or.)

Arreta berezia merezi du liburuaren VIII. kapituluak, euskara juridikoaren baitan ari garenontzat. Titulua bera dago esanahiz beteta: *Réseaux d'entraide et terminologie juridique*. Arean ere, arlo batzuen terminologia arakatu ostean (hezkontza, osasuna) beren-beregi sartzen da Delisle terminologia juridikoaren esparruan, Kanadaren historian zehar. Joseph-Évariste Prince (1852-1923) aitzindaria gogora ekarri eta azpimarratu egiten du 1937. urtearen aurrean ez zirela Kanadan hiztegi juridiko elebidunak. Urte horretan, Annie Langstaff emakumeak argitaratu zuen *French-English, English-French Law Dictionary*.

Kanadaren elebitasun ofizialak, eta *Common Law* eta *Droit Civil* bi sistema juridikoen arteko bizikidetasunak ekarri dituzte halako espezialista berriak; iurilinguistak, terminologi-juristak eta terminologia juridikoa. Bide beretik, terminologia juridikoak, terminologia arruntaren aldamenean, aintzakotzat hartu behar ditu, aldi berean, ikusalde linguistikoa eta juridikoa, termino jakin baten gainean.

Antolakuntzaren aldetik, *Le Centre de traduction et de terminologie juridiques (CTTJ) de la Faculté de droit de l'Université de Moncton* deiturikoak egiten du lan neketsua, *depuis près de trente ans à la francisation de la common law* (310. or.). Haren lanabes nagusia *Juriterm Plus* deiturikoa da, egun sarearen bidez eskaintzen dena (www.cttj.ca/info_juriterm.html).

Delisleren esamoldeak erabiltzeko:

L'expertise canadienne en matière de terminologie juridique est reconnue internationalement. Le traducteur Wallace Schwab, spécialisé en droit et dans les assurances et auteur de plusieurs lexiques bilingues, voit dans la terminologie juridique, en particulier dans le vocabulaire anglais de Code civil du Québec et le vocabulaire français de la common law «un trésor national qui place le Canada vingt ans en avance sur l'Union européenne en matière de bijuridisme» (interview). (316. or.)

Ondorioak ere, ez nolanhikoak, lanbidez zein diziplinaz:

Plus qu'un artisan, plus qu'un métier, plus qu'une technique, plus qu'un art ou une science, la terminologie est d'abord et avant

tout une activité intellectuelle axée sur la communication. Et on peut dire qu'elle a aujourd'hui atteint sa maturité. Elle est assez jeune pour ne pas oublier son âge, assez vieille pour avoir un passé et des souvenirs qu'on évoque avec nostalgie. En tant que profession et discipline, la terminologie n'est pas une spécialité propre au Canada, mais le niveau d'excellence qu'elle y a atteint suscite l'admiration. (317. or.).

Gizartearen aldetik,

Tout comme la langue, la terminologie est au pays un facteur important de cohésion sociale; elle est indispensable à la fois à la réalisation de l'ambitieux programme d'aménagement linguistique du Québec et à l'application des politiques de bilinguisme du gouvernement fédéral. (317. or.).

La terminologie est, en effet, indispensable et présente même un caractère d'urgence, contrairement à la traduction littéraire, par exemple, qui est tout autant indispensable, mais qui n'a pas de caractère d'urgence. Il en est ainsi car une langue minoritaire, comme le français en Amérique du Nord, est toujours en état de siège. Dans la résistance à l'anglicisation, les traducteurs et les terminologues forment une armée de francs-tireurs, un corps d'élite. Le traducteur Wallace Schwab va même jusqu'à affirmer que, d'un point de vue historique, «la terminologie a été la bouée de sauvetage du français au Québec» (interview). (318. or.).

Elkarrekin lan egitearen ikuspegitik,

Ce qui a permis à la terminologie de prendre une véritable place au pays et de se développer rapidement de manière cohérente et «équilibrée», c'est-à-dire en maintenant une juste part entre la réflexion théorique et les applications pratiques, c'est le formidable esprit de collaboration qui a su s'établir entre les représentants des grands organismes publics (OQLF et BT), des entreprises privées, des universités et des associations de traducteurs. Ce sont des hommes et des femmes d'action qui écrivent l'histoire et il en va de même pour les professions, la terminologie ne faisant pas exception à la règle. Cet ouvrage rend

aussi témoignage à tous ceux et celles qui, à dives titres, ont bâti cette profession née des exigences des sociétés modernes québécois et canadienne. (319. or.).

Delislek, azkenean, halako formulazio sendoak egiten ditu, hizkuntzaren geroa jokoan jartzen dutenak:

Nous avons cependant acquis la ferme conviction que, à l'instar des écrivains et des poètes, les terminologues ont le pouvoir d'agir sur la langue, d'y apposer leur marque, de la ciseler et d'y sertir à l'occasion des néologismes de bonne facture. Et ils font preuve de la même discrétion que les poètes. (321. or.).

Liburua osatzeko, bi eranskin eder: lehena, Kanadako terminologorik irtenenak aurkezten dizkiguna, eta, bigarrena, dataz data, hurrenkera argigarrian, Kanadako terminologiaren data nabarienak biltzen dituen (1902-2008).

Jarraian datorren bibliografia ere ezin alboratuzkoa, honelako gorabeheretan ari direnentzat.

Ikasgai paregabea euskaldunontzat ere, gure terminologiaren aurrerakuntzak eta ajeak, gurean ez ezik, kanpokoekin haztatu eta neurtzen ditugunean.

Kanadan aspaldi ulertu zuten terminologia ezinbestekoa zutela frantses hizkuntzaren garatzea bermatzeko eta elebitasun ofizial tinko baten adierazle izateko.

Horren ondorioz, gurean sarritan bide malkartsua izan denak badu zer ikasi Kanadaren eskarmentutik.

Ideologies across Nations
*The Construction of Linguistic Minorities at
the United Nations*

ALEXANDRE DUCHÊNE

Language, Power and Social Process, 23.

Mouton de Gruyter

Berlin - New York

2008

ISBN: 978-3-11-020583-1 (hb)

ISBN: 978-3-11-020584-8 (pb)

282 or.

URRUTIA BADIOLA, Andres

Notarioa. Euskaltzainburua

Deustuko Unibertsitateko Zuzenbide Fakultateko irakaslea

Zer-nolako estatusa dute egun hizkuntza gutxituek? Askoren galdera horri erantzuna emateko, egileak ahalegin biziak egiten ditu sei kapitulutan zehar, Nazio Batuen testuak direla.

Jakina denez, Nazio Batuek badute, nazioarteko erakunde izanik, halako garabidea eta urratsez urratseko historia, kontzeptu hori formulatzeko orduan.

Hartara, proposatzen zaigun eskemaren lehen partea bi ataletan banatzen da, eta bi atal horiek barruan hartzen dituzte, nola nazioarteko erakundeen sorrera (bigarren kapitulua), hala erakunde horiek sortzen dituzten agiriak, hain zuzen ere, erakunde horien diskurtsoa (eta ideologia) mamitzen duten dutenak (hirugarren kapitulua).

Duchêneren hitzetan esateko:

The first section seeks to understand how the spaces of organizational architecture within the institution are constructed, and how the discourses produced in these spaces are subject to the various kinds of constraints that occur in the reproduction of institutional ideologies. The objective of the first section is threefold (40. or.).

Bigarren partean, aldiz, egileak aztertzen ditu, xehe-xehe, Nazio Batuen barruan hizkuntza gutxituen babeserako tresnak. Horietan, zer esanik ez, nazioarteko tresnak dira nagusi, lege-testuak, erakundeak berak sortuak.

Hori erakusteko, Duchênek hurrenkera kronologikoan aurkezten dizkigu testu horiek, euren instituzio-, diskurtso- eta ideologia-funtsa erakutsiz. Orobat, kronologiak ahalbidetzen dio, besteak beste, diskurtso horien etenak eta jarraitutasunak azaltzea, eta horren sakoneran dauden interesak ere adieraztea.

Hiru kapitulu ditu bigarren parte horrek. Lehen-lehena, liburuaren laugarrena, Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsala da. Horretan datza, etzan ere, adierazpen horren balioa, beraren hutsuneak baitira erakuslerik nabarierak, kasurako, jarraikoenak:

... both a fear with regard to minorities, and a search for the legitimation of existing state practices that, connected with the relations of

the prevailing powers, determine the lack of inclusion of minorities in the context of the Universal Declaration of Human Rights (42. or.).

Bigarrenak Eskubide Zibil eta Politikoaren Nazioarteko Ituna ikertzen du (bosgarren kapitulua). Egileak hala esanda:

... I demonstrate how the presence of minorities is made possible by a renunciation of universality in the matter and, because of this, by the possibility for states to recognize the rights of minorities while at the same time diminishing their bearing. I then argue that, while the renunciation of universality, as far as minorities are concerned, is fully set in place through this article and, through the Covenant, particularity opens the way to disengagement or lack of commitment (42. or.).

Hirugarrenak (seigarren kapitulua) barneratzen du Nazio- nahiz Etnia-, Erlijio- eta Hizkuntza-Gutxiengoetako Pertsonen Eskubideei buruzko Adierazpena, Ondorioak ere bide beretik datoz:

This chapter demonstrates the ideological and institutional continuity in the protection of minorities. Through the examination of the conditions of possibility of its existence, as well as of the discursive contents that are developed within it, I show the different maneuvers that, without doubt, allowed this event to occur as well as fixing certain previously established principles. I show that, while it is specialized, minority protection nonetheless remains subordinate to state prerogatives by means of discursive manipulations (42. or.).

Bukatzeko, egileak liburuaren ikuspegi orokorra ere ematen du:

This work as a whole will therefore demonstrate the contradictions, limits and possibilities of the establishment of concrete measures concerning the protection of minorities; the difficulty in managing the polyphony inherent in these questions within a restrictive context; the ideological continuities and ruptures over the course of time; and the omnipresence of primarily state interests in the elaboration of measures of protection. The general scope of this book –the United Nations, its vision of the protection of linguistic minorities, the underlying ideolo-

gies, is limits and possibilities– will permit (at least, this is my hope) an understanding of the complexity of the question of the protection of minorities and its ideological issues (42. or).

Bibliografiak eta aurkibideak osatzen dute interesgarri bezain jakingarri gertatzen den liburu hau. Besterik ezean, liburu honek argi erakusten du, hizkuntza gutxituen formulazio juridikoan, bestelako faktoreek izan duten eragina:

Over the past several decades, however, the nation-state has been displaced as a major site of discursive production on linguistic minorization. Supra-national and international organizations (such as the United Nations, the European Union, NGOs, etc.) have emerged as key sites for the examination of debates on linguistic minorities. In fact, these discursive spaces play fundamental and authoritative roles in the management of diversity as well as in the propagation of essentialized views of language and minorities by endorsing universalistic assumptions (e.g. universal language rights, linguistic biodiversity, etc.) (1. or).

Eragin horretan daude, zalantzarik gabe, nazioarteko erakundeetan diren gakoak:

Perhaps due to their rather recent emergence, international organizations have attracted little critical attention within the field of linguistic anthropology and sociolinguistics. Fundamentally, I consider that these sites can no longer be ignored and should be considered as key sites for the sociolinguistic consideration of linguistic minorities, since on the one hand they shape the distribution of power and on the other reify state ideologies under the umbrella of international structures (1. or).

Labur-zurrean, liburuaren helburua honetara dator:

This book is an invitation to a genealogical understanding of the ideological and discursive processes that have emerged out of the regulation of linguistic minorities issues within an international context. It highlights the contradictions, limits and possibilities in the elaboration of international measures within the universalist framework of

human rights. The book also emphasizes the paradoxes between national interests and the elaboration of an international community, paradoxes in which minority issues fundamentally question the homogeneity of the state. It shows that despite the shift from national spaces to international ones the fears of nation-states for linguistic minorities remain. Finally, the book reveals the importance of the reproduction of the interests of nation-states within an international organization and the reproduction of power through the legal management and regulation of minority rights in general, and those of linguistic minorities in particular (1. or.).

Euskera agerkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera agerkariaren idazketa arauak

1. *Euskera* agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da. Bi motatako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, hizkuntza-arauak, *Iker* edo *Jagon* Sailko Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako ikerketa-artikulu originalei eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira aintzat har daitezzen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza

- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskarekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu originalen eta testuen proposamenak Argitalpen arduradunari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Argitalpen arduraduna
Plaza Barria 15
48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatziak izan daitezke, baina euskaraz idatzitakoak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motatako testuak argitaratuko dira: artikulu akademikoak eta liburu-aipamenak (erreseinak). Lehenak ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Liburu-aipamenak bi motatakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak baztertzeko.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta artikuluaren hitz-gakoak (gehienez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta testuak onartzea *Euskera* agerkariko Idazketa Kontseiluari dagokio. Honek artikulua bakoitzerako bi kanpo-ebaluatzaile izendatuko ditu eta haien iritzia entzun ondoren hartuko du azken erabakia. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio, hala balegokio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketa onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak

Ikerketa-artikuluak eta testuak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan. Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikulua argitalpena bertan behera uztea ekar diezaiolke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikulua bukatu erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzeko denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikuluaeren bukaeran emango da, oinarritzko eredu honi segituz :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los “*Refranes y sentencias en vascuence*” de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

Egileak artikuluaeren bibliografia oinarritzko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Egileak modu eskusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreproduzio-eskubideak. Halaber, ikerketa-artikulu eta testu guztiak ordainduko dira Euskaltzaindiaren Argitalpen batzordeak kasuan-kasuan erabakitzen dituen tarifen arabera.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

1. Ámbitos de la revista

Euskera es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Publica dos tipos de números: en primer lugar, aquellos que recogen discursos de ingreso de los nuevos miembros de la institución, trabajos de la Academia, actas, normas lingüísticas, coloquios organizados por las secciones de Investigación (*Iker*) y Tutelar (*Jagon*) o análogos y, en segundo lugar, los que publican artículos de investigación originales en los ámbitos de interés de la Academia, reseñas de libros y similares. Los criterios que se especifican a continuación sólo corresponden al segundo tipo, es decir, a artículos originales de investigación y reseñas de libros, y son de obligado cumplimiento para poder ser aceptados en el proceso de publicación. Para el resto de textos deberán cumplirse las condiciones establecidas por Euskaltzaindia en “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Los ámbitos de interés de la revista *Euskera* son los siguientes :

- Filología vasca
- Lingüística general
- Gramática
- Dialectología
- Lexicografía / Lexicología
- Literatura
- Toponimia / Onomástica
- Fonética y Fonología
- Semántica y Pragmática
- Historia de la lengua
- Normativización lingüística
- Normalización lingüística
- Sociolingüística
- Lengua y nuevas tecnologías

- Iurilingüística y Derecho de lenguas
- Traducción
- Euskera científico en los diversos campos del saber

Asimismo, se tomarán en consideración otras disciplinas en la medida en que tengan relación con la lengua vasca.

Las propuestas de publicación de artículos de investigación originales deberán remitirse al responsable de Publicaciones a esta dirección :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable de Publicaciones
Plaza Barria 15
48005 BILBO

2. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria, aunque se dará preferencia a los redactados en euskera.

3. Extensión

Se publicarán dos tipos de textos: artículos académicos y reseñas de libros. Los primeros no tienen una extensión previamente establecida, pero en general no tendrán un número de caracteres inferior a 30.000 o superior a 60.000 (15-30 páginas). Las reseñas de libros serán de dos tipos: de tres páginas (6.000 caracteres) o cinco páginas (10.000 caracteres), aunque se admitirán excepciones.

4. Resúmenes

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en la lengua original del artículo.

5. Admisión

La admisión de artículos originales y textos es competencia del Consejo de Redacción de la revista *Euskera*, el cual designará dos evaluadores externos para cada artículo y, tras tomar en consideración su dictamen, tomará la decisión definitiva, en su caso. Al comunicar la aceptación del artículo se facilitará al autor una lista de errores o cuestiones sujetas a corrección. El autor firmará un documento manifestando su acuerdo. A partir de ese momento no se aceptará ninguna modificación o corrección sustancial ni por parte del autor ni del editor.

6. Plazos

Los artículos de investigación y textos se podrán presentar hasta final de año, en el caso de que vayan a ser publicados en el primer semestre. El incumplimiento de los plazos establecidos en el proceso de publicación puede acarrear la anulación de la publicación del artículo por decisión del editor.

7. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán en formato de ordenador junto con una versión impresa. Se utilizará un procesador de textos de uso habitual en Euskal Herria.

8. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca habitualmente al final del artículo, de este modo: (Larramendi, 1729) o Mitxelena (1961, 123). Cuando por cualquier razón se decida prescindir de ese tipo de referencias, éstas deberán facilitarse de forma exacta, rehuendo los *op. cit.*, *ibidem* o similares y ofreciendo las referencias completas en la bibliografía.

9. Bibliografía

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los “*Refranes y sentencias en vascuence*” de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

El autor organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

10. Retribuciones

El autor cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva. Asimismo, los artículos originales de investigación así como todos los textos serán objeto de retribución de acuerdo con las tarifas que establezca en cada caso la Comisión de Publicaciones de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

1. Domaines de la revue

Euskera est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia. Deux types de numéros sont publiés: tout d'abord, ceux qui rassemblent les discours d'intronisation des nouveaux membres de l'institution, les travaux de l'Académie, les procès-verbaux, les normes linguistiques, les colloques organisés par les sections de Recherche (*Iker*) et Tutélaire (*Jagon*) ou similaires et, ensuite, ceux dans lesquels sont publiés des articles originaux de recherche qui portent sur l'un des domaines d'intérêt de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications. Les critères qui sont précisés ici correspondent seulement au deuxième type de numéros de la revue, c'est-à-dire aux articles originaux de recherche et comptes rendus de livres, et sont à respecter impérativement pour pouvoir être acceptés dans le processus de publication. Pour les autres textes, il faudra remplir les conditions prévues par Euskaltzaindia dans «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Les domaines d'intérêt de la revue *Euskera* sont les suivants :

- Philologie basque
- Linguistique générale
- Grammaire
- Dialectologie
- Lexicographie / Lexicologie
- Littérature
- Toponymie / Onomastique
- Phonétique et Phonologie
- Sémantique et Pragmatique
- Histoire de la langue
- Normativisation linguistique
- Normalisation linguistique

- Sociolinguistique
- Langue et nouvelles technologies
- Jurilinguistique et Droit des langues
- Traduction
- Le basque scientifique dans les divers domaines du savoir

D'autres disciplines seront également prises en considération dans la mesure où elles ont trait à la langue basque.

Les propositions de publication d'articles originaux de recherche devront être remises au responsable des Publications à cette adresse :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable des Publications
Plaza Barria 15
48005 BILBO

2. Langues

Les articles originaux de recherches pourront être rédigés dans l'une des langues qui sont habituellement employées dans les domaines académiques du Pays Basque, même si une préférence sera accordée à ceux rédigés en basque.

3. Longueur

Deux types de textes seront publiés : les articles académiques et les comptes rendus de livres. Les premiers n'ont pas de longueur préalablement établie, mais en général le nombre de caractères ne sera pas inférieur à 30 000 ni supérieur à 60 000 (15-30 pages). Les comptes rendus de livres seront de deux types: de trois pages (6 000 caractères) ou cinq pages (10 000 caractères), même si des exceptions seront autorisées.

4. Résumés

Les articles de recherche devront être accompagnés d'un résumé (500 caractères maximum) et de leurs mots-clés correspondants (six maximum), tous deux dans la langue originale de l'article.

5. Admission

L'admission d'articles originaux et de textes relève de la compétence du Comité de Rédaction de la revue *Euskera*, qui désignera deux évaluateurs externes pour chaque article et, après avoir tenu compte de leur avis, prendra la décision définitive, si cela s'avérait nécessaire, le Comité de Rédaction fournira à l'auteur une liste des erreurs ou points susceptibles d'être sujets à révision lors de la communication de l'acceptation de l'article. L'auteur signera un document exprimant son accord. Dès lors, il ne sera accepté aucune modification ou correction substantielle ni de la part de l'auteur ni de la part de l'éditeur.

6. Délais

Les articles de recherche et textes seront présentés tout au long de l'année, jusqu'au 31 décembre et seront publiés au plus tard au cours du premier semestre de l'année suivante. Le non-respect des délais fixés dans le processus de publication peut entraîner l'annulation de la publication de l'article sur décision de l'éditeur.

7. Supports de l'article

Les articles seront présentés au format informatique avec une version imprimée. L'auteur utilisera un traitement de texte couramment utilisé au Pays Basque.

8. Références et notes

Les tentatives de limiter l'utilisation exagérée de notes seront appréciées. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte, et seront reliées à la bibliographie placée à la fin de l'article, de la manière suivante : (Larramendi, 1729) ou Mitxelena (1961, 123). Si pour une raison ou pour une autre, l'auteur décide de se passer de ce type de références, celles-

ci devront être indiquées de façon exacte, en évitant les *op. cit.*, *ibidem* ou similaires et en offrant les références complètes dans la bibliographie.

9. Bibliographie

La bibliographie se place à la fin de l'article, en suivant ce modèle de base :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los "Refranes y sentencias en vascuence" de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

L'auteur organisera la bibliographie de son article en fonction de ce modèle de base. Les particularités ou précisions susceptibles de se présenter dans chaque cas devront être résolues en accord avec le responsable des Publications.

10. Rémunérations

L'auteur cède de manière exclusive à Euskaltzaindia les droits de reproduction de son article. De même, les articles originaux de recherche ainsi que tous les textes feront l'objet d'une rémunération conformément aux tarifs qu'établira dans chaque cas la Commission des Publications de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

1. Overview of the journal

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia. It publishes two types of issue: one containing induction speeches of the newest members of the institution, the Academy's work, publications, language rules, symposia organised by the Research (*Iker*) and Tutelary (*Jagon*) sections and so on, and a second containing original research articles on topics of interest to the Academy, book reviews and the like. The criteria specified below only concern original research articles and book reviews appearing in the second type of issue and are mandatory for manuscript acceptance. All other manuscripts must meet the conditions set by Euskaltzaindia in "Euskaltzaindiaren argitalpen eremua", *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

The following topics are covered in *Euskera* journal:

- Basque philology
- General linguistics
- Grammar
- Dialectology
- Lexicography / Lexicology
- Literature
- Toponymy / Onomastics
- Phonetics and Phonology
- Semantics and Pragmatics
- History of language
- Corpus planning
- Status planning
- Sociolinguistics
- Language and New Technologies

- Jurilinguistics and Language Law
- Translation
- Scientific Basque in the various fields of knowledge

Likewise, other disciplines will be taken into consideration insofar as they relate to the Basque language.

Proposals for publication of original research articles must be submitted to the Publications Manager at the following address :

Euskaltzaindia
Publications Manager
Plaza Barria 15
48005 BILBO
Spain

2. Languages

Original research articles may be written in any of the languages that are normally used in academic circles in the Basque Country, although preference will be given to those written in Basque.

3. Length

Two types of texts will be published: academic articles and book reviews. The former do not have a set length, but generally will not have less than 30,000 characters or more than 60,000 (15-30 pages). Book reviews are of two types: three pages long (6,000 characters) or five pages (10,000 characters), although exceptions are allowed.

4. Abstracts

An abstract (maximum of 500 characters) and the corresponding key words (maximum of six), both in the original language of the article, must be submitted together with research articles.

5. Acceptance

Acceptance of original articles and texts is the responsibility of the Editorial Board of the journal. Two external reviewers will be designated for each article and, after taking their opinion into consideration, the Board will make its final decision, if necessary. Upon notification of the acceptance of the article the author will be provided with a list of problems, errors or issues subject to correction. The author will sign a document stating his/her agreement. From that moment on, no substantial modification or correction by either the author or the editor will be accepted.

6. Deadlines

Research articles and texts can be submitted throughout the year for publication by the end of the following half-year. Failure to comply with publishing deadlines may result in cancellation. The editor's decision is final.

7. Article Format

Manuscripts must be submitted in digital format together with a printed version. Any format commonly used in the Basque Country is acceptable.

8. References and Notes

Attempts to limit the excessive use of notes will be looked upon favourably. If possible, all references should be incorporated into the text, connected to the bibliography that is usually placed at the end of the article, as follows: (Larramendi, 1729) or Mitxelena (1961, 123). If for any reason an author decides not to use that reference format, precise mention should be made, avoiding the use of *op. cit.*, *ibidem* or similar and providing full references in the bibliography.

9. Bibliography

The bibliography will be placed at the end of the article, following this basic model :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller and Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los “Refranes y sentencias en vascuence” de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques» in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

The author will organise the bibliography according to this basic model. Any additional features or specifications must be agreed with the Publications Manager case by case.

10. Remuneration

Authors must vest copyright in their articles exclusively to Euskaltzaindia. Original research articles and other texts will be remunerated in accordance with the rates established in each case by the Publications Committee of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen deiturak / Nombres y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurraldea / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-mail: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2010erako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2010:

Espainia: 27,12 €

Atzerria / Extranjero: 29,08 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2010rako / Precios de los números para el 2010

Euskera 2009, 54, 1, 16,75 €

Euskera 2009, 54, 2-1. zatia, 10 €

Euskera 2009, 54, 2-2. zatia, 10 €

Euskera 2009, 54, 3, 16,75 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
 - Postordainez / Contrareembolso
 - Errezibuz (kontu korrante zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Banaketa Zerbitzua
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.net

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena eman du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezzen; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezereztzeko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.net. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.net. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.